

Journal of Management and Organization History

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ORGANIZATION HISTORY

YÖNETİM VE ÖRGÜT TARİHİ DERGİSİ

Cilt / Volume: 1

Sayı / Issue: 2

Yıl / Year: 2022

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ORGANIZATION HISTORY

YÖNETİM VE ÖRGÜT TARİHİ DERGİSİ

Cilt / Volume: 1

Sayı / Issue: 2

Yıl / Year: 2022

Kurucu ve İmtiyaz Sahibi / Founder & Owner

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Mumcu

Editörler / Editors

Prof. Dr. Kubilay ÖZYER

Doç. Dr. Müslüme AKYÜZ

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet MUMCU

Dr. Metin GÜNAY

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor

Öğr. Gör. Nour HUSSEIN

Grafik Tasarım

Öğr. Gör. Mehmet Edip Aslan

Yazışma Adresi / Mail Address

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Mumcu

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Taşlıçiftlik Yerleşkesi
Sağlık Bilimleri Fakültesi Acil Yardım ve Afet Yönetimi Bölümü

60150 TOKAT

Tel: +90 356 252 16 16 – 3945

Fax: +90 356 252 16 73

E-Posta / E-Mail: jmohjournal@gmail.com

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ORGANIZATION HISTORY

YÖNETİM VE ÖRGÜT TARİHİ DERGİSİ

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ORGANIZATION HISTORY (JMOH)

Yönetim ve Örgüt Tarihi Dergisi (JMOH) yılda **iki kez** yayımlanan hakemli, bilimsel ve **uluslararası** bir dergidir. Yönetim ve Örgüt Tarihi alanına ilişkin teorik ve görgül makalelere, yer verilen dergimizin temel amacı, bu alanlarda akademik bilginin üretimi ve paylaşımına katkı sağlamaktır. Dergimizde “**Türkçe**” ve “**İngilizce**” olmak üzere iki dilde makale yayımlanmaktadır.

Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, belirtilen yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmalıdır. Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, daha önce yayımlanmamış ve yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Dergide yayımlanan yazılarda belirtilen görüşler, yazarlara ait olup Yönetim ve Örgüt Tarihi Dergisi'nin görüşlerini yansıtmaz.

Yönetim ve Örgüt Tarihi Dergisinde yayımlanmış yazıların tüm yayın hakları saklı olup, dergimizin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.

Journal of Management and Organization History (JMOH) is a peer-reviewed, scientific and **international** journal published **biannually**. The main purpose of our journal, which includes theoretical and empirical articles on the field of management and organizational history, is to contribute to the production and sharing of academic knowledge in these fields. Our journal publishes articles in two languages, "**Turkish**" and "**English**".

Manuscripts sent to the journal for publication should be prepared in accordance with the specified spelling rules. Manuscripts submitted for publication to the journal must not have been previously published or sent for publication. The views expressed in the articles published in the journal belong to the authors and do not reflect the views of the Journal of Management and Organization History.

All publication rights of the articles published in the Journal of Management and Organization History are reserved, and no citation can be made without specifying the name of our journal.

**JOURNAL OF MANAGEMENT
AND ORGANIZATION HISTORY**

Bilim Kurulu

Members of the Science Board

Prof. Dr. Asep HERMAWAN <i>Trisakti Üniversitesi, ENDONEZYA</i>	Prof. Dr. Farzand Ali JAN <i>Brains Institute Peshawar , PAKİSTAN</i>
Prof. Dr. Hasan GÜL <i>Ondokuz Mayıs Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Hasan TAĞRAF <i>Sivas Cumhuriyet Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Husna Leila YUSRAN <i>Trisakti Üniversitesi, Endonezya</i>	Prof. Dr. Kubilay ÖZYER <i>Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Mesut İDRİZ <i>Sharjah Üniversitesi, BAE</i>	Prof. Dr. Sema YİĞİT <i>Ordu Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Usman GHANİ <i>IMSciences, Pakistan</i>	Doç. Dr. Ayşe Gökçen Kapusuz <i>Selçuk Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Elmira ADİYETOVA <i>Atrau Üniversitesi, Kazakistan</i>	Doç. Dr. Müslüme AKYÜZ <i>Malatya Turgut Özal Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Ufuk ORHAN <i>Mersin Üniversitesi</i>	Doç. Dr. Umut KOÇ <i>Eskişehir Osmangazi Üniversitesi</i>
Doç. Dr. M. Said DÖVEN <i>Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi</i>	Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Ersoy YILDIRIM <i>Malatya Turgut Özal Üniversitesi</i>
Dr. Öğr. Üyesi Berdybekova Aiman LESBEKOVNA, <i>G. Kazakistan Devlet Pedagoji Üniversitesi, KAZAKİSTAN</i>	Dr. Öğr. Üyesi Ersin IRK <i>Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi</i>
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BİÇER <i>Kilis 7 Aralık Üniversitesi</i>	Dr. Öğr. Üyesi Arif YILDIZ <i>Adıyaman Üniversitesi</i>
Dr. Öğr. Üyesi Nazmiye Ülkü PEKKAN <i>Tarsus Üniversitesi</i>	Dr. Öğr. Üyesi, Seyil NAJİMUDİNOVA <i>Manas Üniversitesi, KIRGIZİSTAN</i>

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ORGANIZATION HISTORY

Bu Sayıda Katkıda Bulunan Hakemler Reviewers List of This Issue

Prof. Dr. Sema Yiğit
Ordu Üniversitesi

Doç. Dr. Öznur Azizoğlu
Hacettepe Üniversitesi

Doç. Dr. Musa Said Döven
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Doç. Dr. Mihriban Çoşkun Arslan
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Doç. Dr. Hakan Yazarkan
Ordu Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Gül
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Alptekin Develi
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Dr. Mesut Ardıç
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Dr. Murat Gök
Ordu Üniversitesi

Dr. Osman Akarsu
Milli Eğitim Bakanlığı

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ORGANIZATION HISTORY

İçindekiler	Sayfa No.
Table of Contents	Page Num.
MAKALELER / ARTICLES	
İbn Haldun'un Modern Yönetime Yönelik Üç Kavrama Bakış Açısı: Liderlik, İş Bölümü ve Motivasyon Ibn Khaldun's Perspective on Three Concepts of Modern Management: Leadership, Division of Labor and Motivation Müslüme Akyüz, Mehtap Akyüz.....	91-101
Türkiye'de Kooperatifçiliğin Tarihsel Gelişimi Historical Development of Cooperation in Turkey Tuğba Irmakoğlu, Ersin Irk	102-115
Üçlü Kayıt Yönteminin Muhasebe Tarihinde ve İşletmelerin Muhasebe Örgütlenmesindeki Yeri The Place of Triple-Entry Bookkeeping Method in The History of Accounting and Accounting Organization of Businesses Mert Öncel.....	116-134
Osmanlıda Madenciler, Maden Hukuku ve Madencilik Sektöründe Yaşanan Problemler Miners in The Ottoman Mining Law and Problems in The Mining Industry Metin Günay.....	135-150

İBN HALDUN'UN MODERN YÖNETİME YÖNELİK ÜÇ KAVRAMA BAKIŞ AÇISI: LİDERLİK, İŞ BÖLÜMÜ ve MOTİVASYON

IBN KHALDUN'S PERSPECTIVE ON THREE CONCEPTS OF MODERN MANAGEMENT: LEADERSHIP, DIVISION OF LABOR AND MOTIVATION

Doç. Dr. Müslüme AKYÜZ

Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi
ORCID: 0000-0002-0922-6191, muslumeakyuz@hotmail.com

Bilim Uzmanı Mehtap AKYÜZ

Millî Eğitim Bakanlığı
ORCID: 0000-0003-1582-6000, mehtapakyuz1@hotmail.com

ABSTRACT

As an intellectual who lived in the 14th century, Ibn Khaldun is a thinker who carries the political and social effects of his period. It is possible to find traces of the views found in Ibn Khaldun's work today. From this point of view, in this study, the necessary data have been tried to be revealed in order to open the door to understanding what the three concepts of "leadership, division of labor, and motivation" are in his work "Muqaddime", specific to Ibn Khaldun's modern management approach. In the study, literature review and exploratory research method were used. Throughout the study, although there are no principles and practices directly related to the field of business management in the analysis of "Muqaddime", it has been concluded that the existing views can be adapted to the field of business management.

Keywords: Ibn Khaldun, Muqaddimah, Leadership, Division of labor, Motivation.

ÖZ

İbn Haldun 14. yüzyılda yaşamış bir fikir adamı olarak yaşadığı dönemin siyasal ve toplumsal etkilerini üzerinde taşıyan bir düşündürüdür. İbn Haldun'un eserinde bulunan görüşlerin izlerine günümüzde rastlamak mümkündür. Bu noktadan hareketle çalışmada "Mukaddime" isimli eserinde İbn Haldun'un modern yönetim anlayışı özelinde üç kavrama "liderlik, iş bölümü, motivasyon" bakışının ne olduğunun anlaşılmasına kapı aralamak için gerekli veriler ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çalışmada literatür taraması ile keşfedici araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışma boyunca "Mukaddime" ye yönelik çözümlemelerde doğrudan işletme yönetimi alanına yönelik ilke ve uygulamalar bulunmasa da, var olan görüşlerin işletme yönetimi alanına uyarlanabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, Mukaddime, Liderlik, İş bölümü, Motivasyon.

1. Giriş

İbn Haldun 14. yüzyılda yaşamış ekonomiden sosyolojiye, felsefeden coğrafyaya, tarihten edebiyata kadar birçok alanda analizler yaparak önemli sonuçlar ortaya koymuş bir düşündürdür. Onun fikirleri ve izlemiş olduğu bilimsel yöntem, yaşadığı dönemde çok fazla ilgi görmese de ölümünden birkaç yüzyıl sonra özellikle 18. yy sonlarında toplumların hızlı bir şekilde dönüşmesi ve sonrasında Avrupa’da sosyolojinin ortaya çıkıp gelişmesiyle değer görmeye başlamıştır (Şahin ve Yaylı, 2016, 235). Günümüzde İbn Haldun’un düşüncelerinin bu denli değer görmesinin sebebi aynı dönemde yaşadığı Wycliffe (1328-1384), Tatevli Grigor (1346 – 1409) gibi düşünürlerin eserlerinde olduğu gibi toplum bilimi, tarih ve siyaseti ilgilendiren bilgilerin olmasıdır. Bu itibarla tarihî ve sosyolojik birçok çağdaş kuramın izlerini İbn Haldun'un eserinde bulmak mümkündür (Topçuoğlu, 1969, 342).

Yönetim anlayışı bağlamında ele aldığımızda İbn Haldun’un düşünceleri öncelikli olarak yönetim mekanizmasının ilk ortaya çıktığı “bedevi toplumlara” (göçebe hayat tarzını benimsemiş) odaklanmıştır. İbn Haldun öncelikle bedevi toplumlarda yönetimin ortaya çıkış şeklini çözümlenmiştir. Bu çözümlenmelerini “asabiyet” (toplumu birbirine bağlayan bağ) ile kavramsallaştırmakta ve asabiyetin niteliği ve dönüşümü çerçevesinde yönetimi analiz etmektedir. Ek olarak İbn Haldun asabiyetin (soy bağı) kuvvetiyle toplumların bedevilikten hazarîliğe geçerken ortaya çıkan devlet yapısını bir örgüte benzetmektedir. Devletin bir örgüt gibi doğup, büyüüp, gelişip ve sonrasında yok olduğunu düşünmektedir (İbn Haldun, 1375; Akt: Ugan, 1989, 134-135; Durak ve Tortuk, 2014, 137). Devletin dönüşüm dönemlerini İbn Haldun beş döneme ayırmaktadır. Bu 5 döngüsel dönem: Zafer, istibdat, ferağ, müsalem ve israf dönemleridir (Taylan, 2006, 307). Dönemler arası geçişlerde de modern yönetimin izlerine rastlamak mümkündür. Örneğin istibdat döneminden (yönetim tek bir kişinin elinde toplandığı dönem) ferağ dönemine (rahatlık, huzur ve güvenin hâkim olduğu dönem) geçişte devlet etkilediği ve etkilendiği tüm taraflarla (paydaşlarıyla) birlikte hareket ederek onların güvenini kazanmak için uygun kültür ve iklim ortamını sağlamalıdır. Paydaşların kendi aralarında etkileşimde buldukları, bir örgütün amaçlarının nasıl belirlendiğini ifade eden bu kavram aslında “yönetişim”dir. Bu bağlamda incelendiğinde yönetimin dönüşümü aynı zamanda toplumsal anlamda yaşam tarzının dönüşümünü de içermektedir. Bedevi toplumlardan “hadari toplumlara” (tüketime dayalı toplum) geçişte asabiyet ve bunun çerçevesinde biçimlenen yönetim temel etkidir ve toplumun yapısını doğrudan etkilemektedir. Bu çerçevede toplumsal refahın artması için “yönetim” önemli bir olgudur (Şahin ve Yaylı, 2016, 235). İbn Haldun’un ortaya koymuş olduğu kavramlar ve teoriler irdelendiğinde; bedevi toplumun karşısında yer alan hadari toplum; kentleşme ile yaşam tarzının farklılaştığı modern toplumu temsil etmektedir. Günümüz Dünyasında iletişimin hızlanması, bilgiye ulaşmanın kolaylaşması, örgütler ve insanlar arasında yeni iletişim şekillerinin ortaya çıkması rekabeti teşvik etmiştir. İbn Haldun’un yaşadığı dönemde, insan doğa içinde verdiği mücadele ile var olabilmişken, modern dönemde kendini yoğun rekabet ortamı içerisinde var etmeye çalışarak (Ilgaroğlu, 2019, 14) pek çok yeni düzenleme ve değişime ihtiyaç duymaktadır.

Yukarıda yapılan açıklamalar ışığında, çalışmanın temel amacı teori ile pratiği birleştirmiş çok yönlü bir düşünür olan İbn Haldun’un modern yönetim anlayışı özelinde üç kavrama (Liderlik, İş bölümü ve Motivasyon) olan bakış açısının irdelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda İbn Haldun’un en bilinen eseri olan “Mukaddime” analiz edilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

2. 1. Liderlik

Lider; “üyesi bulunduğu gruba, topluluğu ve ulusu peşinden sürükleyen, yönlendiren, örnek olan, hatta komuta eden yani yöneten kişi” şeklinde tanımlanmaktadır (Sakallı, 2001, 284). Giddens’in (1993, 658) belirttiği gibi, liderlerin geçmişten bugüne dünya tarihinin bazı aşamalarını etkilemiş olduğu gerçeği inkâr edilemez. Ek olarak, liderlerin yeni ve orijinal yaklaşım ve yönlendirmelerle buldukları toplumlarda değişimin önünü açtıkları ve bunun etkilerinin toplumun tüm katmanlarını etkilediği de bir gerçektir. Liderlerin toplumsal değişimin anahtarı olarak kabul edilmeleri, söz konusu değişim olgusunun sadece bir tasarımı anlamına gelmekte, onların etkilerinin yoğun ve kapsamlı olmasına yol açan unsurlar açıklanamamaktadır (Laski, 1980; Akt: Say, 2011: 582). Bu nedenle liderlik olgusunun yapısını, özelliklerini, çevre koşulları ile bağlantısını açıklayan liderlik kuramlarının çözümlemelerde göz önünde bulundurulması önem taşımaktadır (Say, 2011: 582).

İbn Haldun’a göre liderliğin oluşabilmesi için güçlü bir asabiyet gereklidir (Közleme, 2013, 242). Yani, herhangi bir liderliğin ortaya çıkması için bir grup hissi olmalıdır. Bir bireyin birkaç grup duygusu olabilir. Örneğin yakın aileye veya kabileye karşı duyulan bağlılık hissi gibi. Asabiyet, kabile toplumlarında daha belirgindir. İbn Haldun için asabiyet o kadar önemlidir ki, onsuz hiçbir gerçek liderliğin ve hiçbir otoritenin ortaya çıkamayacağını belirtir. Asabiyet aracılığıyla otorite kurulduğunda, liderlik meşru/pozisyon gücüne dönüşür ve asabiyetin rolü yavaş yavaş azalır. Ayrıca asabiyet sadece liderin ortaya çıkması ve gelişmesi için gerekli değildir, aynı zamanda liderin sürdürülebilirliği için de gereklidir. Belli bir toplum aşiret yapısından yerleşik bir yapıya geçerken, tipik olarak asabiyetin etkisi azalmaktadır. Bu bağlamda İbn Haldun, bir liderin gücünü grup duygusuna ve takipçilerin bağlılığına dayalı olmaktan daha çok resmi bir otoriteye dayandırmaktadır. İbn Haldun, dinin desteğiyle asabiyetin liderlik olgusunu geliştirmede baş faktör haline geldiğini belirtmektedir (Batur, 2021, 153, Hasanov, 2016, 1438; Sanay, 2007, 32). İbn Haldun asabiyetin liderlik için önemini şöyle açıklamaktadır:

“... liderlik yalnızca üstünlükle, üstünlük de yalnızca grup duygusuyla var olur. Bu nedenle, insanlar üzerindeki liderlik, zorunlu olarak, bir grup duygusundan türemelidir” (İbn Haldun, 1375; Akt: Ugan, 1989, C.I, 101).

İbn-i Haldun, Mukaddimedede liderin kişisel özelliklerine de vurgu yapmaktadır. Bu nitelikleri “mükemmel ayrıntılar” olarak isimlendirmiştir. Liderliğin ortaya çıkması için asabiyette ihtiyaç duyulurken, liderliği sürdürmek ve kurumsallaştırmak için “mükemmel ayrıntılara” ihtiyaç vardır. Bu nitelikler arasında cömertlik, hatayı affetme, sabır ve sebat, misafirlere karşı misafirperverlik, yoksulların bakımı gibi unsurlar sayılabilir. Bunun yanı sıra liderin tam tersi kişilik özelliklerine sahip olması durumunda, yönetilenlerin de liderin bu özelliklerinden olumsuz olarak etkilenebileceğini de vurgulamıştır (Sidani, 2008, 79). İbn Haldun’un çağlar öncesinde bu konu hakkındaki yaptığı yorum;

“İyi ve güzel bir hükümdarlık rıka (tatlı sert) ve yumuşak muameleye dayanır. Zira hükümdar sert bir şekilde ceza tatbik eden, halkın mahremiyetlerini araştıran, kusur ve kabahatlerini sayıp döken, kahir bir kişi olursa, korku ve

zillet bütün tebaayı (yönetilen) etkisine alacağından ona karşı çareyi yalana, dolana ve hileye sığınmakta ararlar, bu gibi şeyleri huy ve karakter haline getirirler. Bu suretle basiretleri ve ahlâkları bozulmuş olur” (İbn Haldun, 1375; Akt: Ugan, 1989, C.I, 418)

İbn Haldun, kendisinden önce İslam dünyasında konuya ışık tutan herhangi bir teori geliştirememiş olmasına rağmen siyaset alanıyla ilgili bir kuram ortaya koymuştur. Gerçekten de düşünürün liderlik kuramıyla ilgili olarak ileri sürdüğü görüş ve değerlendirmelere bakılınca, konuyu oldukça geniş bir bakış açısı ile ve farklı boyutlarıyla incelenmiş olduğu görülmektedir (Bouthoul, 1983, 70; Özyer ve Kılıç, 2021, 44).

2. 2. İş Bölümü

İnsanın geçinebilmesi ve hayatta kalabilmesi toplumsal hayatla yani iş bölümü ile mümkündür. Kişi tek başına yetişemeyeceği ve üretmeyeceği şeylere iş bölümü sayesinde sahip olabilir. “İnsanın birleşmiş üretici faaliyeti” (Spengler, 1964, 282) veya “aynı toplumun fertleri veya zümreleri arasında çalışma şekillerinin dağılışı ve farklılaşması” (Ülken, 1969, 31) şeklinde tanımlanan iş bölümü ile aynı zamanda insanların ihtiyaçlarından fazlasının üretilmesini sağlanarak toplumsal fayda oluşturulur (Spengler, 1964, 283).

“...yüce Allah insanı, rızksız yaşamayı ve yaşamını sürdürebilmesi mümkün olmayacak bir surette yaratmış, ona verdiği fitrat ve kudret ile rızkını arayıp temin etmeyi kendisine öğretmiş. Ancak insanlardan bir kişinin kudretini buna yeterli kılmadığından her insan kendini savunmak için diğer insanların yardımına muhtaç olmuştur (İbn Haldun, 1375; Akt: Ugan, 1989, C. I, 61).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere İbn Haldun; insanın, ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve varlığını sürdürebilmek için bir toplumun üyesi olması gerekliliğinden bahsetmektedir. Dolayısıyla İbn Haldun düşüncesinde insanın varlığı, toplumun varlığına bağlıdır (İlgaroğlu, 2019, 12). İbn Haldun’a göre, insan tek başına ne yaşaması için gerekli olan ihtiyaçları sağlayabilir ne de dışarıdan gelecek olan saldırılara karşı koyabilir. Bu iki önemli öge başkalarının gücüne, desteğine, yani iş birliğine ihtiyaç duyar. Yani iş birliğinden iş bölümü doğmaktadır (Spengler, 1964, 295; Özaydın, Arslan ve Bayer, 2021, 44-45).

İbn Haldun’a göre, toplumsal refahın asıl kaynağı iş bölümüdür. İnsanlar bir ekmeğin üretimini bile tek başına yapamazlar. Ancak iş bölümü sayesinde insanların ihtiyaçlarından fazlası üretilir. İş bölümü bu anlamda toplumun üzerine kurulduğu iktisadî yapıdır. İbn Haldun’a göre iş bölümü sayesinde sadece yiyecek içecek değil, aynı zamanda toplumun ihtiyacı olan tüm maddi nesnelere de üretilir (Sun, 2005, 23). İbn Haldun bu konuda şunları ifade etmektedir:

“..... ancak insanoğlunun gücü, ihtiyaç duyduğu (yiyecek) elde etmesi için yeterli değildir ve ona yaşaması gereken kadar yiyecek sağlamaz. Mutlak bir asgari yiyecek olduğunu varsaysak bile -yani bir gün yetecek yiyecek, (biraz) buğday, örneğin- bu miktar yiyecek ancak öğütme, yoğurma ve fırınlama gibi çok fazla hazırlıktan sonra elde edilebilir. Bu üç işlemin her biri, ancak demirci, marangoz ve çömlekçi gibi çeşitli zanaatların yardımıyla sağlanabilecek araç ve gereçler gerektirir. Bir insanın hazırlıksız tahıl yiyebileceğini varsayarsak,

tahlı elde etmek için daha da fazla sayıda işlem gerekli olacaktır: ekim, biçme ve onu başak kabuğundan ayırmak için harman. Bu işlemlerin her biri, az önce bahsedilenlerden çok sayıda alet ve çok daha fazla zanaat gerektirir. Bütün bunları veya (hatta) bir kısmını tek başına yapmak tek bir adamın gücünün ötesindedir. Bu nedenle, kendisi ve onlar için yiyecek elde etmek istiyorsa, hemcinsleri arasından birçok gücün birleşimi olmadan yapamaz. İşbirliği yoluyla, kendilerinden (sayılarından) birçok kez daha fazla sayıda kişinin ihtiyaçları karşılanabilir” (İbn Haldun, 1375; Akt: Ugan, 1989, C.1, 89) .

Yukarıda Mukaddimede yer alan görüşleri çerçevesinde İbn Haldun diğer bir önemli noktaya değinmekte ve insanların ihtiyaçları giderilirken iş bölümü kadar uzmanlaşmanın da önemine vurgu yapmaktadır. Bedevilikten (göçebelik) hadari (yerleşik) hayata geçilmesiyle birlikte ihtiyaçların çeşitleri artar ve üretim biçimleri değişir (Savaş, 1997: 135).

İbn Haldun, iş bölümünü statik bir olay olarak görmemiştir. Düşünre göre, iş bölümünü değişik üretim tarzlarının hâkim olduğu değişik toplum biçimlerindeki farklı üretim süreçleri içerisinde ayrı özellikler gösteren bir olay olarak görmek onu kavramak için yeterli değildir. İş bölümü sürekli bir gelişme ve değişimi izleyen bir faaliyetler bütünüdür ve sosyal hayatın maddi yönleriyle ilişkilidir. Hayat standartlarının yükselmesi, tüketimin nicelik ve özellikle sanayi üretimin yaygınlaşması ve çoğalması ile iş bölümünün gelişimi ile orantılıdır (Falay, 1978, 23; Çöpoğlu ve Kuran, 2019, 138).

2. 3. Motivasyon

Motivasyon, “bir veya birden fazla insanı belirli bir yöne (amaca) doğru, sürekli bir şekilde harekete geçirmek için yapılan çabaların toplamı ve bireylerin uyarılma derecesiyle insan davranışlarının harekete geçirilme süreci” olarak ele alınmaktadır (Genç, 2007, 264; Koçel, 2007, 589; Redman, 2010, 196). Motivasyon süreci, bireyin tatmin etmeye çalıştığı bazı ihtiyaçların hissedilmesiyle ile başlamakta, birey ihtiyaçları doğrultusunda davranışa yönelmekte ve ihtiyacın karşılanmasıyla yaşanan rahatlık durumu, yeni bir ihtiyacın ortaya çıkmasına kadar sürmektedir (Gürüz ve Gürel, 2010). Bu sistem “ihtiyaç - dürtü - güdü - davranış” şeklinde formüle edilebilir (Yaparel, 1995, 200). Modern yönetim anlayışı doğrultusunda yöneticiler, çalışanların motive edilmesini sağlayan unsurları belirleyerek, bunların sağlanması ve sürdürülmesi amacıyla çeşitli kuramlar geliştirmiştir. Bu kuramlar içerisinde Murray’ın Öğrenilmiş Gereksinimler Kuramı (1938), Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramı (1943), Herzberg’in Çift Faktör Kuramı (1965) bulunmaktadır. İbn Haldun’dan yüzyıllar sonra onun görüşleri bu kuramların öncülü olmuştur (Omonijo, 2020, 294).

İbn Haldun bireylerin ihtiyaçlarını “zarûrî”, “hâci” ve “kemâlî” olmak üzere üç grupta ele almıştır;

- Zaruri ihtiyaçlar: İnsanların hayatta kalmalarını sağlayacak yeme, içme, barınma gibi temel ihtiyaçlardır.
- Hâci ihtiyaçlar: Temel olmayan ancak temel ihtiyaçları karşılama arzusu ile ortaya çıkan kişinin rahatı ile ilgili ihtiyaçlardır.
- Kemali ihtiyaçlar: Geleceğe yönelik, estetik kaygılarla ortaya çıkan kaygılardır (Görgün, 1999: 547).

İbn Haldun'a göre insan ihtiyaçlarının sınıflandırılmasının nedeni, bir toplum iki kimlikten oluşur. Bunlar; Bedeviler ve Hadarilerdir. Bedevilik kavramını geçmişte göçebe olarak yaşayan Araplar bağlamında değil, küçük yerleşim bölgelerinde yaşayan fakir insanlar olarak ele almak gerekir. Bedeviler, oldukça sade yaşayan, doğanın sunduğu ile yetinerek herhangi bir üretim faaliyetinde katılmayan sadece tüketen insan gruplarıdır. Hadariler ise ağırlıklı olarak şehirlerde kabileler halinde yaşayan, üretim yapan insan gruplarıdır. İnsanı hadariliğe zorlayan sebep mülk ve servettir. Bedevîlerin, belirli bir zaman aralığından sonra biriktirdiği mülkü seyyar olarak taşınması mümkün olamayacağından bu durum onu hadariliğe doğru iter. Hadari hayat tarzı insanların yeni bazı düzenlemeler yapmasını gerekli kılar. Söz konusu düzenlemeler (toplum ve aile içinde iş bölümü, uzmanlaşma gibi) bir anlamda medenîleşme göstergeleridir (Özkılıç, 2007: 3-4).

İbn Haldun'a göre insan âciz, eksik, tamamlanamamış bir varlık olarak yaratılmıştır. Bu nedenle de giderilmesi gereken fizyolojik ve psiko-sosyal ihtiyaçları vardır. İnsan doğası gereği önce hayatta kalmasını sağlayacak temel ihtiyaçlarını giderir. Sonrasında konforlu veya lüks sayılabilecek ihtiyaçlarını giderme ihtiyacı hisseder. İnsanı bu davranışa iten, davranışların şiddet ve enerji düzeyini belirleyen, davranışlara belirli bir yön veren ve devamını sağlayan ise motivasyondur (İbn Haldun, 1375; Akt: Ugan, 1989, C.1, 189).

3. Sonuç ve Öneriler

İbn Haldun'un en ünlü eseri olan Mukaddime, devlet ve toplum ilişkisinin bugünkü kadar karmaşık olmadığı bir toplum üzerinden yapılan bu incelemelerden oluşmaktadır. Bu nedenle elde edilen çıkarımların tamamı günümüz açısından geçerli değerlerdir. Ancak Murray'ın Öğrenilmiş Gereksinimler Kuramı (1938), Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramı (1943), Herzberg'in Çift Faktör Kuramı (1965) gibi birçok modern kuram ve düşüncenin İbn Haldun'un görüşlerine olan benzerliği dikkat çekicidir. Bu kuramların bir takım öncülleri İbn Haldun'un görüşlerinde bulunmaktadır. Tüm bunlar göz önüne alındığında İbn Haldun'un nasıl bir eser ortaya koyduğu açıkça görülmektedir.

“Mukaddime” sosyal, ekonomik, politik açıdan birçok teorik ve pratik bilgiyi barındıran günümüzden yaklaşık yedi yüzyıl önce yazılmış olan bir eserdir. Eserde bulunan görüşlerin izlerine günümüzde rastlamak mümkündür. Mukaddime'de doğrudan işletme yönetimi alanına yönelik ilke ve uygulamalar bulunmasa da var olan görüşlerden işletme yönetimi alanına uyarlanabilecek görüşler bulunmaktadır. Bu minvalde günümüz sosyal ve çalışma hayatı için gerekli olabilecek bazı konularda Batı dünyasının İbn Haldun'un görüşlerinden yararlandığı bilindiği halde bu konulara ilişkin Amerika ve Avrupa'nın bazı ilke ve uygulamalar ülkemiz için rehber yapılmaya çalışılmaktadır. Oysaki ülkemize yakın bir coğrafyada yaşamış ve yaklaşık 700 yıllık bir geçmişi olan İbn Haldun'un görüşlerinde bulunan birçok ilke ve uygulamanın günümüze uyarlanması yararlı olabilecektir. Bu bağlamda günümüz araştırmacıları tarafından İbn Haldun ve Mukaddime üzerine yapılacak daha derinlikli ve ayrıntılı çalışmalarla, modern yönetim hayatı için gerekli olabilecek düzenlemelere daha bütüncül bir çerçeveden bakabilecek ve eser hak ettiği ilgiyi görebilecektir.

Kaynakça

- Batur, B. (2021). İbn Haldun'un Asabiyeti: Bir Kavramın Sosyolojik İzdüşümleri, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (46): 152-161.
- Bouthoul, G. (1983). İbn Haldun: Felsefeti'1-ictima'iyye, (Çev: Adil Zuaytir). 2. Basım, Beyrut: Muessesetu'l Arabiyyeti'd-dirasati.
- Çöpoğlu ve Kuran (2019). İbn Haldun'da Çalışma Hayatına Yönelik Üç Temel Kavramın İncelenmesi: Çalışma, Emek Değer ve İş Bölümü, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (38): 131- 142
- Durak, N. Ve Tortuk, B.B. (2014). İbn Haldun'u Yeniden Okumak: Gelibolulu Mustafa Ali'nin Siyaset Felsefesi Bağlamında XVI. Yüzyıl Osmanlı Siyaset Felsefesi Paradigması, *Dört Öge Dergisi*, Yıl 3-Sayı 5, 128-148.
- Falay, N. (1978). İbn Haldun'un İktisadi Görüşleri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Genç, Nurullah (2007), Yönetim ve Organizasyon Çağdaş Sistemler ve Yaklaşımlar, 3. Basım. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Giddens, A. (1993). *New Rules of Sociological Method* (2nd ed.). Palo Alto, CA: Stanford University Press.
- Görgün, T. (1999). İbn Haldun-Görüşleri, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yay. Cilt 19.
- Gürüz, D. ve Gürel, E. (2006). Yönetim ve Organizasyon, Ankara: Nobel Yayınları.
- Haldun, İ. (1375). Mukaddime (Çev. Zakir Kadiri Ugan), Ankara: MEB Yayınları.
- Hasanov, B. (2016). İbn Haldun'da Asabiyet Kavramı –Maurice Halbwachs'ın “Kolektif Hafıza” Kavramı ile Bir Karşılaştırma, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, (59): 1437-1446
- Herzberg, F. (1965). The New Industrial Psychology, *Industrial and Labour Relations Review*, (18): 364-376.
- Ilgaroğlu, M. C. (2019). İbn Haldun Düşüncesinde Sosyo-Ekonomik Değişme Ve Ahlak, *Al-Farabi International Journal on Social Sciences*, 3(1).
- Koçel, T. (2007). İşletme Yöneticiliği, 11. Basım. İstanbul: Beta Yayınları.
- Közleme, O. (2013). Liderlik Siyasal Otorite Tipleri ve Karizma, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 7 (13):239-250.
- Laski, H. (1980). The American presidency: an interpretation. London: Transaction Books.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, (50): 370-396.
- Murray, H. A. (1938). Explorations in personality. New York: Oxford University Press
- Omonijo, D. O. (2020). Exploring the Concept of Social Change in the Thought of Ibn Khaldun, *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 9(5).
- Özaydın, A. Arslan, İ. ve Bayar, İ. (2021). İbn Haldun'un İktisadi Kalkınma Anlayışını İnşa Eden İktisadi Faktörler, *İlahiyat Akademi Dergisi*, (13): 31-56.

- Özkılıç, İ. (2007), İbn Haldun'da İktisadî Kalkınmanın Dinamikleri ve Girişimcilik, *Akademik Bakış*, (10), 1–14.
- Özyer, K. ve Kılıç, B. (2022). Modern İşletme Yönetiminin Kökenleri, Doğudan: İbn Haldun, *Yönetim ve Örgüt Tarihi Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 1, 39-53
- Redman, R.W. (2010). Motivation. (Ed: D. Huber) In *Leadership And Nursing Care Management*. (195-215). Missouri: Saunders Elsevier.
- Sakallı, N. (2001). Sosyal Etkiler, Ankara: İmge Kitabevi.
- Sanay, E. (2007), İbn Haldun ve Düşünceleri, Ankara: Gün Yayıncılık.
- Savaş, V.F. (1997). İktisadın Tarihi, İstanbul: Liberte Düşünce Topluluğu Yayınları.
- Say, S. (2011). İbn Haldun'un Düşünce Sistemi ve Uluslararası İlişkiler Kuramı. İstanbul: İlk Harf Yayınevi.
- Sidani, T. (2008). Ibn Khaldun of North Africa: An AD 1377 Theory Of Leadership, *Journal of Management History*, 14(1):73-86.
- Spengler, J. J. (1964). Economic Thought of Islam: Ibn Khaldun. *Comparative Studies in Society and History*, 6(3): 268-306.
- Sun, G.-Z. (2005). Readings in the Economics of the Division of Labor: The Classical Tradition. Singapur: World Scientific Publishing.
- Şahin, K. ve Yaylı, G. (2016). Türk İslam Tarihinde Yönetim Bilgeleri, (Ed: Murat Akçakaya), Ankara: Gazi Kitabevi.
- Taylan, N. (2006), Ana hatlarıyla İslâm Felsefesi, İstanbul: Ensar Neşriyat.Topçuoğlu, H. (1969). Hukuk Sosyolojisi (Konu, Problem ve Öncüller). İstanbul: Cezaevi Yayınları.
- Ugan, Z. K. (1989). Mukaddime Çeviri, Ankara: MEB Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1969). Sosyoloji Sözlüğü. Ankara: Milli Eğitim Yayınları.
- Yaparel, R. (1995). Günümüz Psikolojisinde Gudu Kavramı ve Güdülenme Kuramları, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.9, 198-227.

Extended Summary

When we consider it in the context of his understanding of management, Ibn Khaldun's thoughts primarily focused on the "bedouin societies" (adopted the nomadic lifestyle) where the management mechanism first emerged. Ibn Khaldun first analyzed the emergence of government in Bedouin societies. He conceptualizes these analyzes with "asabiyyah" (the bond that binds society together) and analyzes management within the framework of the nature and transformation of asabiyya. The transformation of management also includes the transformation of social life style. In the transition from Bedouin societies to "hadari societies" (consumption-based society), asabiyyah and the management formed within this framework are the main factors and directly affect the structure of the society. In this context, "management" is an important phenomenon for increasing social welfare (Şahin and Yaylı, 2016, 235).

When the concepts and theories put forward by Ibn Khaldun are examined; The differences between nomadic life and urban life are clearly understood. According to Ibn Khaldun, lifestyle manifests itself not only in economic activities, but also in trends in human psychology. Hadari society, which is opposite the Bedouin society analyzed by Ibn Khaldun; It represents the modern society where urbanization and lifestyle are differentiated. In today's world, the acceleration of communication, the ease of access to information, the emergence of new forms of communication between organizations and people have encouraged competition. In the period when Ibn Khaldun lived, man could exist with his struggle in nature, but in the modern period he tries to exist in an environment of intense competition (Ilgaroğlu, 2019, 14).

In the light of the explanations above, the main purpose of the study is to examine the perspective of Ibn Khaldun, who is a versatile thinker who combined theory and practice, with three concepts (Leadership, Division of Labor and Motivation) in terms of his modern management approach. For this purpose, "Muqaddimah", the most known work of Ibn Khaldun, was analyzed.

Leadership: According to Ibn Khaldun, a strong asabiyya is necessary for leadership to occur (Közleme, 2013, 242). So, for any leadership to emerge, there must be a sense of group. An individual may have several group senses. For example, a sense of attachment to immediate family or tribe. Asabiyyah is more pronounced in tribal societies. For Ibn Khaldun, asabiyyah is so important that no real leadership and no authority can emerge without it. When authority is established through asabiyyah, leadership turns into legitimate/positional power and the role of asabiyya gradually diminishes. In addition, asabiyyah is not only necessary for the emergence and development of the leader, but also for the sustainability of the leader. As a particular society moves from a tribal structure to a settled one, the influence of asabiyya typically diminishes. In this context, Ibn Khaldun bases a leader's power on official authority rather than group feeling and followers' loyalty. Ibn Khaldun states that with the support of religion, asabiyyah has become the main factor in developing the leadership phenomenon.

Division of labor: Ibn Khaldun; He talks about the necessity of being a member of a society in order to meet his needs and survive. Therefore, in the thought of Ibn Khaldun, the existence of man depends on the existence of society (Ilgaroğlu, 2019, 12). According to Ibn Khaldun, a person can neither provide the necessities necessary for his life, nor resist attacks

from outside. These two important elements need the strength and support of others, that is, cooperation. Man cannot obtain even the minimum part of the food he needs to continue his life. Perhaps the division of labor, which maximizes output per worker, is the most important of all human cooperation. In other words, division of labor arises from cooperation (Spengler, 1964, 295).

Motivation: According to Ibn Khaldun, man was created as a helpless, incomplete, incomplete being. For this reason, they have some needs that need to be met (Ibn Haldun, 1375; cited in Ugan, 1989, C.1, 189). Ibn Khaldun dealt with these needs of individuals in three groups as "necessary", "haji" and "kemali". essential needs; They are basic needs such as food, drink and shelter that will enable people to survive. pilgrim needs; Needs related to the comfort of the person that are not basic but arise from the desire to meet the basic needs. Communal needs; They are concerns about the future that arise with aesthetic concerns (Görgün, 1999: 547). On the basis of Ibn Khaldun's making this classification, human nature first satisfies the basic needs that will enable him to survive. Afterwards, he feels the need to meet his needs, which can be considered comfortable or luxurious. Motivation is what pushes people to this behavior, determines the violence and energy level of the behaviors, gives a certain direction to the behaviors and ensures their continuation (Ibn Haldun, 1375; cited in: Ugan, 1989, C.1, 189).

Conclusion and Recommendations

The Muqaddimah, the most famous work of Ibn Khaldun, consists of these examinations made on a society where the relationship between state and society is not as complicated as it is today. For this reason, all of the inferences obtained are valid for today. However, it is striking that many modern theories and ideas such as Murray's Learned Needs Theory (1938), Maslow's Hierarchy of Needs Theory (1943), Herzberg's Two Factor Theory (1965) are similar to Ibn Khaldun's views. Some predecessors of these theories are in the views of Ibn Khaldun. Considering all these, it is clearly seen what kind of work Ibn Khaldun produced. "Muqaddimah" is a work written about seven centuries ago, which contains many theoretical and practical information in terms of social, economic and political aspects. It is possible to find traces of the views in the work today. Although there are no principles and practices directly related to the field of business management in the Muqaddimah, there are views that can be adapted to the field of business management from the existing views. In this manner; While researching the regulations that may be necessary for today's social and working life, it is known that today the Western World benefits from Ibn Khaldun's views on some professional and commercial issues. For our country, the organizational culture of the Western World is being tried to be a guide. However, it would be beneficial to adapt many principles and practices found in the views of Ibn Khaldun, who lived in a geography close to our country and has a history of about 700 years, to the present. In this context, with more in-depth and detailed studies on Ibn Khaldun and the Muqaddimah by today's researchers, the arrangements that may be necessary for modern administrative life will be able to be looked at from a more holistic framework and the work will receive the attention it deserves.

Ek bilgiler

Çıkar çatışması bilgisi: Sorumlu yazar, yazar ekibi adına çalışmada herhangi bir çıkar çatışması olmadığını kabul etmektedir.

Destek bilgisi: Çalışmada herhangi bir kuruluştan destek sağlanmamıştır.

Etik onay bilgisi: Çalışma, etik onay belgesi gerektirmemektedir.

Katkı oranı bilgisi: Birinci yazarın katkı oranı %50, ikinci yazarın katkı oranı %50 şeklindedir.

TÜRKİYE'DE KOOPERATİFÇİLİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ ¹

HISTORICAL DEVELOPMENT OF COOPERATION IN TURKEY

Y.L. Öğrencisi Tuğba Irmakhoğlu

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
ORCID ID:0000-0001-6069-1518, tugbairmaklioglu5252@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Ersin IRK

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Erbaa Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi
ORCID ID: 0000-0002-2160-8053, ersin.irk@gop.edu.tr

ABSTRACT

The main purpose of this research is to examine the historical development process of cooperation in Türkiye. In the research, the development stages of cooperatives in the world and in Turkey are summarized. Cooperatives in Turkey can be examined in two main periods as pre-republic and post-republic periods. Especially in the post-republic period, it is understood that cooperatives gained importance with the support of state policies, but its importance is still not understood enough. In addition, according to the results of the researches on cooperatives, it is seen that the financial and managerial structural problems of the cooperatives, as well as the problems based on the legislation, negatively affect the development of the cooperatives.

Keywords: Cooperatives; Turkish, Cooperative History

ÖZ

Bu araştırmanın temel amacı, kooperatifçiliğin tarihsel gelişim sürecini incelemektir. Araştırmada, dünyada ve Türkiye'de kooperatifçiliğin gelişim evreleri özetlenmiştir. Türkiye'de kooperatifçilik, cumhuriyet öncesi ve cumhuriyet sonrası dönem olarak iki ana dönem içerisinde incelenebilir. Özellikle cumhuriyet sonrası dönemde devlet politikalarının destekleri ile kooperatifçiliğin önem kazandığı ancak öneminin hala yeterince anlaşamadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca kooperatifler ile ilgili araştırmaların sonuçlarına göre kooperatiflerin finansal ve yönetsel olarak yapısal problemlerinin olduğu ve mevzuata dayalı problemlerinde kooperatiflerin gelişimini olumsuz etkilediği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kooperatifçilik; Türkiye Kooperatifçilik Tarihi

¹ Birinci yazarın yüksek lisans çalışmasından türetilmiştir.

1. Giriş

Kooperatifler çeşitli avantajlar elde edebilmek için bir araya gelen ortaklardan oluşan ekonomik ve sosyal örgütleri ifade etmektedir. Üretici kooperatifleri, üyelerine üretim, pazarlama, ortak finansman, hammadde ve malzeme tedariki, gibi avantajlar sağlamak için kurulmaktadır. Kooperatiflerin başarılı bir şekilde faaliyetlerine devam etmesi, ortaklarının daha düşük maliyetle daha yüksek kazanç elde edebilmesini sağlaması bakımından önem taşımaktadır.

Kooperatifçiliğin gelişim sürecinin bilinmesi, kooperatifçilik ile ilgili geçmişte yapılan uygulamaların sonuçlarının incelenmesine bağlı olarak, bugün kooperatiflerin nasıl etkin yönetilebileceklerini bilmek anlamında önem taşımaktadır. Bugün kooperatif ortak ve yöneticileri geçmişe bakarak geleceğe yönelik doğru kararları alacaklardır. Bu nedenle Türkiye’deki kooperatifçilik gelişim süreci bu araştırmada incelenmiştir (Türkiye Milli Kooperatifler Birliği, t.y.)

Araştırmada öncelikle kooperatifçilik kavramı ve önemi özetlenmiştir. Devamında dünyadaki ve Türkiye’deki kooperatifçilik gelişim süreci açıklanmaya çalışılmıştır. Son olarak dünyadaki ve Türkiye’deki kooperatifçilik çalışmalarına yer verilmiştir.

2. Kooperatifçilik Nedir?

Kooperatifçilik Batı Avrupa’dan başlayıp Doğu Avrupa’ya yayılan sanayileşme ve hızlı kentleşmeye bağlı olarak gelişme gösteren bir kavramdır. Bu başlık altında kooperatif ve kooperatifçilik kavramların kavramsal olarak literatür taraması yapılarak bulunan sonuçlar incelenecektir.

Kooperatif kavram olarak birden fazla alanda farklı tanımları yapılan ve hukuki, ekonomik vb. alanlarda tanımları geliştirilen bir kavramdır (Müftüoğlu ve Aydos, 2001:11).

Kökeni bakımından Latinceye dayanan kooperatif kelimesi Latince *coopera'tion* kavramı ve Fransızca *coéperen* kavramından türetilip tüm dünyada yaygınlaşan, herkes tarafından kabul edilen “iş birliği” ve “birlikte iş yapma” anlamında kullanılan bir kavramdır (Kınıklı, 2017: 16).

Kooperatif kavramının tanımı ve amacı 1969 yılında kabul edilen 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu’nun 1. maddesinde şöyle açıklanmaktadır: “*Tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerinin ve özellikle meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacı ile gerçek ve kamu tüzel kişileri ile özel idareler, belediyeler, köyler, cemiyetler ve dernekler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli teşekküllere ‘kooperatif’ denir*”(Madde 1).

Türk Dil Kurumu’na göre sözcük anlamı; “*ortakların gereksinimlerini uygun şartlarda elde etmelerine sağlamak amacıyla kurulan birlik*” ve *üreticilerin, aracılığı ortadan çıkararak ürünlerini daha iyi şartlarda pazarlamak için kurdukları ortaklık*” olarak tanımlanmaktadır. (TDK, 2005: 1241). Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) ise “*ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaç ve istekleri müşterek sahip olunan ve demokratik olarak kontrol edilen bir işletme yoluyla karşılamak üzere gönüllü olarak bir araya gelen insanların oluşturduğu özerk bir örgütlenme*” olarak kavramı tanımlamaktadır (ICA, 2020).

Hukuki olarak kooperatif tanımı, sahip olduğu mal ve hizmetlerden bazılarının maliyet fiyatlarını gerekli görüldüğü durumlarda satış fiyatlarını üyelere fayda sağlayacak şekilde düzenleyen ve bu üyelerin müşteriye sattığı mal veya ürünü düzeltmek isteyen işletmeler şeklinde yapılabilmektedir (Mülayim, 1992: 55).

Bireysel olarak ilerleme gösteremeyecek kişilerin birleşerek pazarda güç elde etme ve elde edilen güç sonucunda geçimine gücü yetecek duruma gelmesi olarak da tanımlanabilmektedir (Yazıcı,2012). Tanımlar incelendiğinde kooperatiflerin iş birliği, beraber yapma, birbirine yardım etme ilkelerine göre hareket ederek bireylerin sosyal ve ekonomik olarak iyileşmek amacıyla kurulan işletmeler olduğu görülmektedir. Üyelerin ihtiyaçlarını istedikleri şekilde karşılayabilmek ve üreticinin ürünlerini arada aracı olmadan pazarlamasını sağlamak amacıyla kurulan işletmeler olan kooperatifler, üretici ya da tüketici ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulabilmektedir.

Özetle kooperatifin asıl amacı üyelerine yarar sağlamaktır. Kooperatifleri işletmelerden ayıran üç yön vardır. İlki, kooperatife sahip olan bireyin hem kooperatifin kuruluşunda para sağlayanı hem de kooperatifi kullanıcısı olmasıdır. İkinci ayrıcalık gösteren özellik ise, kooperatifi kullanan bireylerin aynı zamanda kooperatifin denetleyicisidir. Üçüncü olarak, kooperatifin üyeleri kooperatifin sağlamış olduğu yararlarından faydalanır (Ünal ve Yercan, 2006: 204).

Sonuç itibarıyla kooperatifler, ekonomik açıdan yetersiz olan kişilerin birleşerek ortaya çıkardıkları, demokratik olarak katıldığı, genel ekonomide var olabilme ve gelirin en alt seviyeye dağılıp yayılmasını sağlayan kuruluşlar olarak tanımlanabilir (Everest, 2018: 1009).

2.1. Kooperatifçiliğin Önemi

Kooperatifler gönüllülük esaslı ve kar amacı gütmeyen kurumlardır. Ne bir devlet kurumu ne de bir özel mülkiyete sahip kurumdur. Bu nedenle kooperatifler 3.sektör olarak adlandırılır. Kooperatiflerin demokratik olarak yönetilmesi kooperatifleri önemli kılan noktadır. Ortaklaşa yönetimin olması kooperatifleri devlet kurumlarına ve özel mülkiyete sahip kurumlara karşı farklı kılmaktadır. Kooperatiflerden sadece kendi üyelerinin çıkarını korumaları değil içinde buldukları toplumun kalkınmasına da destek olmaları beklenmektedir (Reyes ve Harnecker, 2013: 28). Kooperatifler bu bağlamda “*dayanışma ekonomisi ve sosyal ekonominin* bir parçası sayılmaktadır. Dayanışma ekonomisi kapitalizmin sonucunda ortaya çıkan yıkıma karşı oluşturulan bir kavramdır. Sosyal ekonomi ise kapitalizmin içerisindeki iyileştirmeye dayanan ve yeni kuşak kooperatiflerin dayanağı olarak değerlendirilmektedir (Lorenzo, 2013: 63).

Kooperatiflerin ekonomik sıkıntı içinde yer alan kişilerin, grupların, kitlelerin, yerel veya uluslararası toplulukların, toplumsal, sosyal ekonomik gelişiminde kayda değer bir rol oynamaktadır. Kooperatifçiliğin önemli bir özelliği ise gerek tek başına yeteri kadar gücü elde edemeyecek olan küçük üreticiler için gerekse tüketim ihtiyacını karşılamaya yetecek kadar geliri bulunmayan tüketiciler için sorun çözme gücüne sahip olmasıdır. Sorun çözme gücünün yanında kooperatifler üretici ve tüketicilerin emeklerini, üretmiş oldukları ürünlerini, bunların neticesinde elde ettikleri birikimlerini ve nihayetinde ellerinde kalan gelirlerini korumalarını sağlayan örgüt biçimidir (Geray,2014:25). Görüldüğü üzere

kooperatiflerde anahtar kavramlar birliktelik, beraber hareket etme ve ortaklık gibi ortak amacı olanlar için hayati önem taşıyan kavramlardır.

Dünya’da kooperatifçiliğin uluslararası düzeyde yapılan en büyük ve en eski örgütlenmesi 1895 yılında Londra’da kurulan Uluslararası Kooperatif Birliği ICA(International Cooperative Alliance)’dır. Birliğin günümüzde 109 ülkeden 300’den fazla üyesi bulunmaktadır. Türkiye’ de üye ülkelerden birisidir. ICA’nın temel amacı; birliğe üye olan ülkeler arasında yeni iş birlikleri veya ortaklıklar geliştirmek, birliğe üye olan kuruluşları gerek uluslararası gerekse yerel toplantı ve organizasyonlarda bir araya getirerek fikir üretilmesine katkı sağlamak, kooperatifçiliğin uluslararası alanda tanıtılarak yaygınlaştırılmasını sağlamak, kooperatiflerde bulunan bilgi ve tecrübelerin diğer üyelere aktarılarak kooperatifçiliği yaygınlaştırmaktır. Özetle birliğin temel amacı, ulusal ve uluslararası etkinlik düzenleyerek kuruluşlarının fikirlerini aktarmak kooperatifçiliğin önemini vurgulamak ve iş birliklerini yaygınlaştırmaktır.

3. Kooperatifçiliğin Tarihsel Gelişimi

Bu bölümde kooperatifçiliğin önce dünyadaki gelişim süreci, sonra da Türkiye’ deki gelişim süreci özetlenmektedir.

3.1.Kooperatifçiliğin Dünyada Gelişimi

Yaşamın her alanında etkili olan sanayi devriminin ortaya çıkardığı değişim ve dönüşüm kooperatifçiliğin oluşmasına zemin oluşturmuştur. Sanayi devrimine bağlı olarak ortaya çıkan gelir dağılımındaki adaletsizlik, işsizliğin, göçün ve kentleşmenin artması, fiyat artışının hızlanması gibi sorunlar dayanışma kurumlarının zorunlu hale getirmiş ve kooperatifçilik akımının ortaya çıkmasını sağlamıştır (TÜKOSEP, 2012: 7; Kalkınma Atölyesi Raporu, 2017: 9). Kooperatifler, 1760 ve 1770’li yıllarda İngiltere Fransa, Almanya ve diğer batı ülkelerinde ortaya çıkmıştır (Tongyu ve Weimin, 2011: 181). Kooperatiflerin ortaya çıkış dönemi incelendiğinde Sanayi Devriminin başlangıcına denk geldiği görülmektedir. Kooperatifçilik hareketinin sanayi devriminin başladığı İngiltere’de ortaya çıkması tesadüf değildir. Buharlı makinelerin yaygınlaşmasıyla insan gücüne duyulan ihtiyaç azalması beraberinde işçi sınıfının sorunlarını ortaya çıkarmıştır (Geray, 2014: 23).

Anlaşılabileceği üzere işçi sınıfında çıkan sorunlar da kooperatifçiliğin oluşumuna yol açmıştır. İngiltere’de başlayan sanayi devrimi diğer Avrupa ülkelerine de yayılmış ve ilk marangozlar ve tüketim kooperatifleri Fransa’da kurulmuştur. İngiltere’de Rochdale’ de 28 dokuma işçisi tarafından "işçi kooperatifi" kurulmuştur. (Williams, 2007: 11). Rochdale Haksever Öncüleri Kooperatifi ilk kooperatif olma özelliğinin yanı sıra kooperatifçiliğin temel ilkelerine sağlamış olduğu katkılardan dolayı da kooperatifçilik alanında büyük öneme sahiptir. Fransa’da 1886 yılında Charles Gide, Edouard de Boyve ve August Fabre’nin yaptığı çalışma, kooperatif ve teorileri alanında ilk literatür olma özelliğini taşımaktadır (Sanders, 2002).

Görüldüğü üzere kooperatifçilik hareketleri sanayi devriminin etkisini yoğun olarak yaşayan ülkelerde başlamıştır. Tüketim kooperatifçiliğinin öncüsü olan İngiltere, kredi kooperatifçiliğinin öncüsü olan Almanya, üretim kooperatifçiliğinin öncüsü olan Fransa kooperatifçiliğinin doğduğu ve gelişmesini sağlayan öncü ülkeler olarak ortaya çıkmaktadır (Ökçesiz, 1999: 43).

İngiltere’de kooperatifçilik alanında birçok örgütlenme Robert Owen ve Dr. William King’in etki ve destekleriyle ortaya çıkmıştır (Ökçesiz, 1999: 27). Owen’ın geliştirdiği çevre, para, işsizlik, kar ve eşitlik teorileri, çalışanların hem çalışma hem de yaşam koşullarını iyileştirme ile beraber kooperatifçiliği ele almış ve ortaya koyduğu görüşlerini kendisine ait olan işletmesinde uygulamıştır (Lorenzo, 2013: 68). Owen’ın devamını getirdiği ve yürüttüğü sürecin eksik yanlarını ve hatalarını Dr. William King görmüş ve kooperatifi modern anlamda kavram olarak kullanmış ve bazı ilkeler ortaya koymuştur. King ilk tüketim kooperatifi özelliği taşıyan kooperatifini 1927 yılında, Brighton’da kurmuştur (Low vd., 2012: 282).

Charles Fourier kooperatifçilik alanında Fransa’da önde gelen isimlerden birisidir. Geliştirdiği teoriler kooperasyon sistemini şekillendirmiştir. Kooperasyon sistemi Fourier’ın kapitalist olarak işleyen sistemin yerine geçmesini istediği ve önerdiği sistemdir (Çıvgın, 2011). Almanya sanayileşmeye bağlı olarak kooperatiflerin kurulduğu ilk ülkelerin arasında yerini almaktadır. Almanya kredi kooperatiflerinin öncülüğünü yaptığı için kredi ihtiyacı duyan, ticaretle uğraşan ve tarımla ilgilenen insanların ihtiyacını gidermek amacıyla kooperatifler kurulmuştur. Victor Aime Huber, Herman Schulze Delitzsch ve F. Wilhelm Raiffeisen ise bu kooperatifçilik hareketlerine önderlik eden isimlerdir (Ökçesiz, 1999: 44). Uluslararası Kooperatifçilik Birliği (International Cooperative Alliance) 1895 yılında kurulmuştur (Tongyu ve Weimin, 2011: 181). Birleşmiş Milletler 2012 yılını uluslararası kooperatifçilik yılı ilan etmiştir. Bu da kooperatiflerin varlığının ne kadar önemli olduğunu göstermiş ve gelecekteki yerini sağlamlaştırmıştır (Karadeniz, 2019: 303).

Sanayi devriminin doğurduğu sancıların bazılarının kooperatifleri oluşturduğu anlaşılmaktadır. Nitekim kooperatifler giderek ekonomik güç kazanmış ve dünyada yerini her geçen yıl daha da güçlendirmiştir.

3.2. Kooperatifçiliğin Türkiye’de Gelişimi

13. yüzyılda Anadolu Selçukluları döneminde ortaya çıkan Ahi birlikleri kooperatifçiliğin başlangıcı açısından kaynak olarak gösterilebilir. Bu birlikler esnaf ve sanatkârların oluşturdukları meslek kuruluşlarıdır. Ahilik teşkilatının aşırı gelir ve servet farklılıklarını önlemesi, işsiz insanlara iş sağlaması hem üretici hem de tüketiciyi koruması ve mesleki eğitimler vermesi gibi özellikleri kooperatifçilik ile benzer özellikler taşıdığını göstermektedir (Ürper, 1989: 3).

Ahi birlikleri 17. Yüzyılda loncalara dönüşmeye başlamış. 19. yüzyılın ikinci yarısında da çöküş dönemine girmeye başlamıştır (Hazar, 1970: 27). Modern anlamda kooperatifçiliğin başlangıcı da bu döneme denk gelmektedir. 1863 yılında kurulan Memleket sandıkları Mithat Paşa tarafından kurulmuş ve 1883 yıllarına kadar uygulanmıştır (Gülpak, 1997:50). Türkiye’de kooperatifçinin fiilen başlangıcı Mithat Paşa’nın memleket sandıklarının kurmasına denk gelmektedir (Kocabaş Yıldırım, 2010: 37). Memleket sandıklarının öncesine bakıldığında yakın anlam taşıyan imece kültürü, Türk kültürü içerisinde kooperatifçilik izlerinin var olduğunu göstermektedir. Mithat Paşa köylerde gerçekleştirilen imece kültüründen esinlenmiş ve ortaya çıkan ürünlerden sağlanan kar ile sandık kurabileceğine inanmıştır (Kocabaş Yıldırım, 2010: 37). Zamanla amaçlarını yerine getiremez olması nedeniyle Memleket Sandıkları yerini Menafi Sandıklarına bırakmıştır. Memleket Sandıklarındaki uygulama aksaklıkları burada da devam etmiştir (Ültanır, 2019: 74).

1888 yılında başlayan ve 1913 yılında kooperatifçilik hareketinin yeniden canlanmasına kadar geçen süre kooperatifçiliğin duraklama dönemi olarak adlandırılmaktadır. 1913 yılında Ahmet Cevat Emre tarafından kooperatifçilik alanında ülkemizde ilk kitap yayınlanmıştır. Ahmet Cevat Emre'nin etkisiyle ülkemizde ilk tüketim kooperatifi 1913 yılında İstanbul'un Fatih ilçesinde kurulmuştur. Yine bu yıllarda Ege Bölgesi'nde tarım satış kooperatifçiliği gelişmeye başlamıştır (Mülayim, 2006: 29). Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nin açılması ile Atatürk'ün önderliğinde kooperatifçilik çalışmaları hız kazanmıştır (İnan, 2008: 30-36; Doğan ve Ersoy, 2017: 954). 1923 tarihinde İstihsal Alım ve Satım Ortaklık Kooperatifleri Nizamnamesi yürürlüğe girmiştir. Bu nizamname ile kooperatiflere avans adı altında kredi sağlanması amaçlanmıştır (Erçin, 2006).

1929 dünya ekonomik buhran döneminde tüm dünyada üretim ve eksik istihdama bağlı problemler söz konusuken, Türkiye' de sermaye yoksunluğu ve buna bağlı olarak üretim kapasitesinin eksikliği ve kıtlık gibi problemler söz konusu olmuştur. Ülke ekonomisinin büyük oranda tarıma dayalı olduğu bu dönemde, tarım kesiminin dağınlıklığı ve teşkilatsızlığı en büyük problemlerden birisini oluşturmuştur. 1932 yılında kooperatif bilincinin yerleşebilmesi için Ahmet Hamdi Başar tarafından Kooperatif Dergisi' de yayımlanmaya başlanmış ve 1934 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir. Ahmet Hamdi Başar aynı zamanda müdürlüğünü yaptığı İstanbul Liman İşletmelerinde bir kooperatif kurmuş ve uzun yıllar kooperatifi işletmiştir (Gülpak, 1997). Atatürk dönemi içerisinde 1924 yılında Zirai Birlikler Kanunu, 1925 yılında Ankara Memurlar Tüketim Kooperatifi, 1935 yılında 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu ve 2836 sayılı Tarım Kedi Kooperatifleri Kanunu yürürlüğe girmiştir (Koçtürk ve Gölalan, 2010).

Atatürk'ün vefatı ve akabinde II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte kooperatifçilik hareketleri durgunlaştığı görülmektedir. 1950-1960 yılları arasında kooperatifçilik hareketlerini canlandırmak için birtakım çalışmalar yapılmıştır. Tarımsal kooperatiflerin çalışmalarında artış olmuştur. 1960-1980 dönemine gelindiğinde kooperatifçilikle ilgili önemli hukuki çalışmalar yapıldığı görülür. 1961 Anayasasının 51.maddesinde '*Devlet, kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirler alır*' ifadesiyle ilk defa bir anayasada kooperatifçilikten bahsedilmiştir. Türkiye'de kooperatifler 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'na tabii olarak faaliyet göstermektedir (Cenkış, 2014: 2).

1960'lı yılların ikinci yarısında Türkiye' de özellikle köy kalkınma kooperatiflerinin kurulduğu görülmektedir. Bu dönemde köy kalkınma kooperatifi üyelerine yönelik gerçekleştirilen proje ile yurtdışına işçi olarak gidilebilmesinin açılması, kooperatiflerin amacına ulaşmasının önüne geçmesine yol açmıştır. Hatta bu dönemde köy kalkınma kooperatifleri halk arasında yurtdışına işçi gönderme kooperatifi olarak adlandırılmıştır (Öksüz, 1982: 340-341). 1969 tarih ve 1163 sayılı Kooperatifçilik yasası sonrası kooperatifler ile ilgili gelişmelerin yaşandığı ve birçok farklı türde kooperatiflerin yaygınlaştığı görülmektedir.

1970' li yıllarda sanayileşmenin etkisiyle, köy nüfusu kent merkezlerine yönelmiştir. Bu göçün bir sonucu olarak dar kesimli ailelere yönelik tüketim kooperatifleri yoğunlaşmıştır. Ancak bu kooperatifler çalışanlar tarafından değil, işyerleri ve sendikalar tarafından kurulmuşlardır (Bilgin ve Tanıyıcı, 2008: 145). 1980'lerden sonra ise konut kooperatifleri kamu destekli konut kredileri ile desteklenerek yaygınlaşması sağlanmıştır.

7-18 Mart 1990 düzenlenen I. Kooperatifçilik Kurultayı, Türk kooperatifçiliğinin üst örgütlenmesinin tamamlanması açısından bir dönüm noktası olmuş ve devamında 30.11.1991 tarihinde Türkiye Milli Kooperatifler Birliği kurulmuştur.

Ancak 2001 sonrası Toplu Konut İdaresi tarafından konut üretilmeye başlanması, kooperatiflere yönelik kredilendirmenin durdurulması konut kooperatiflerinin yok olmasına yol açmıştır (Koç, 2022: 2018). Tarım kanunu 2006 yılında yürürlüğe girmiştir. Tarım üreticilerinin örgütlenmesi tarım kanununun en temel amaçlarından birisini oluşturmaktadır (Tan ve Karaönder, 2013). 2021 tarih ve 7339 sayılı 7339 sayılı Kooperatifler Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile 1163 sayılı kooperatifçilik kanununun denetim esasları değiştirilmiştir (Narbay ve Al Kılıç, 2022).

Son 10 yılda kooperatiflerin yeniden önem kazandıkları görülmektedir. Hızlanmayı gösteren temel göstergeler kooperatif sayılarının, üye sayılarının artması ve kooperatifçilik disiplini içinde yapılan bilimsel araştırmaların artması olarak sıralanabilir (Şahin, 2019: 87).

Ayrıca Türkiye’de 2012 ve 2019 yıllarında Türkiye Kooperatifçilik Strateji ve Eylem Planı yürürlüğe girmesi Türkiye kooperatifçiliği açısından önem arz etmektedir. 2012-2019 Türkiye Kooperatifçilik Strateji ve Eylem Planları (TÜKOSEP), “ülkemizde kooperatifçilik sektörünün daha güçlü, güvenilir ve verimli işleyebilmesi yönünde dünyadaki gelişmelere paralel bir biçimde değişim ve dönüşümün gerçekleştirilmesi ve ülkemizin kalkınma hedeflerine önemli katkılar sağlanması” amacıyla gerçekleştirilmiştir. Planda 7 stratejik hedef belirlenmiştir (TÜKOSEP: 2012).

1. Kamu teşkilatlanması ve kooperatiflere hizmet sunum biçimi yeniden yapılandırılacaktır.
2. Eğitim, danışmanlık, bilgilendirme ve araştırma faaliyetleri geliştirilecektir.
3. Örgütlenme kapasitesi ve kooperatifler arası iş birliği imkânları arttırılacaktır.
4. Sermaye yapısı ile kredi ve finansmana erişim imkânları güçlendirilecektir.
5. İç ve dış denetim sistemleri tümüyle revize edilecektir.
6. Kurumsal ve profesyonel yönetim kapasitesi arttırılacaktır.
7. Mevzuat altyapısı uluslararası esaslara ve ihtiyaçlara göre geliştirilecektir.

Söz konusu eylem planı çerçevesinde 2013-2016 yılları arasında her yıl değerlendirme raporları hazırlanmıştır (Ticaret bakanlığı: 2016).

4. Türkiye’de Kooperatifçilik ile İlgili Yaşanan Problemler

Türkiye’de kooperatifler üzerine yapılan akademisyenler tarafından yapılan çeşitli araştırmalar olduğu görülmektedir. Bu araştırmalar Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1. Kooperatiflerin Sorunlarını Ele Alan Araştırmalar

Yazarlar	Yıl	Kooperatif Türü	Tespit Edilen Sorunlar
Ünal ve Yercan	2006	Tarım (Balıkçılık)	Sübvansiyon, pazarlama, rekabet, fiyat, koruma, kontrol, gözetim, istatistik, örgütlenme
Yercan (2007)	2007	Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	Kooperatif üyeliğinin azlığı

Özdemir vd.	2011	Kooperatifler	Eğitimiz azlığı, teşvikler, muhasebe teknikleri konusunda bilgi azlığı
Tan ve Karaönder	2013	Kooperatifler	Mevzuat
Semerci	2015	Tarım Kooperatifi	Mevzuat, sorumluluğun birden fazla bakanlıkta olması, çok başlı yönetim anlayışına sahip olunmasının
Güreşçi ve Gönç	2017	Kooperatifler	Kooperatifçiliğe modern bir bakış açısıyla yaklaşılması
Karlı vd.	2018	Kooperatifler	Etkinlik
Pakdemirli	2019	Kooperatifler	Yapısal Sorunlar

Kooperatifler üzerine yapılan araştırmalar incelendiğinde araştırmaların sınırlı ve yüzeysel olduğu görülmektedir. Literatürde genel olarak kooperatiflerin yaşadıkları problemlerin ele alındığı söylenebilir.

5. SONUÇ

Kooperatifçiliğin tarihine genel olarak baktığımızda; insanlık tarihinin ortaya çıkışından bu yana var olduğunu görebiliriz. Hayatımızın her anında yardımlaşma-dayanışma varsa kooperatifçilik de vardır. İnsanlık tarihinde geriye doğru dönüp baktığımızda ne kadar geri gidersek gidelim bir nevi kefalet sistemi olduğu için toplumun olduğu yerde kooperatifçilik faaliyetlerinin izine rastlayabiliriz.

Bir toplum içinde yaşayan insanlarla başlayan kooperatifler, 20. yüzyılın başlarındaki sanayi devriminin neden olduğu işsizlik ve düşük ücretler ve ekonomik yetersizlik gibi nedenlerle; yasal düzenlemeler, çağdaş ilkeler temelinde ekonomik taleplere daha uygun ve ekonomik ve sosyal hedefleri birleştiren bir sistem, bir kooperatif biçimine dönüştü. Bu dönüşümün kökleri Batı ülkelerindedir.

Ülkemizde kooperatifçilik temeli, Anadolu’da ve Türk Toplumlarında geçmişten günümüze gelen imece, Cumhuriyet Öncesi Dönemde Ahilik ve Lonca gibi faaliyetlere dayanmaktadır. Buna dayanarak söyleyebiliriz ki Türk toplumları kooperatifçiliğe uzak değildir. Fakat gerçek manada kooperatifçiliğin Mithat Paşa’nın, tefecilerin eline düşen çiftçilerin zor durumda olduklarını görünce 1863 yılı Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde olan, o günkü Bulgaristan, Tuna vilayetinin, bugün Sırbistan’ın Pirot kasabasında kurduğu Memleket Sandıklarıyla oluşmaya başladığı kabul edilmektedir. Cumhuriyet Öncesi dönemde başlayan kooperatifçilik, Cumhuriyet’in ilanından sonra 1930’lu yıllarda ilerleme kaydetmiştir.

Cumhuriyet döneminde, özellikle Atatürk zamanında ilk kez kooperatifçiliğe dair hukuki adımlar atılmış, mevzuat düzenlemeleri yapılmıştır. 1935 yılında Atatürk önderliğinde çıkarılan “2834 Sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu ve 2836 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunları” ile kooperatifçilik ilk kez kendi mevzuatına sahip olmuş olmuştur. Bu düzenlemeden sonra kooperatif sayısı artış göstermeye başlamıştır. Atatürk çıktığı seyahatlerde halkı kooperatifçiliğe teşvik etmiş ve halkı bu konuda bilgilendirmeler gerçekleştirmiştir. Atatürk kendi de kooperatiflere üye olarak konuya halkın üye olmasına önderlik etmiştir.

1961 Anayasası'nın 51. Maddesinde “Devlet, kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır.” ifadesi devleti daha sorumlu hale getirmiş ve kooperatifçiliğin gelişmesinde fazlasıyla etkili olmuştur.

Kooperatiflerdeki temel amaç; ticari ortaklıklar ve şirketlerdeki gibi kazanç elde etmek değildir. Aynı meslek, aynı sosyal sınıf, aynı yaşam standardına ve ortak ihtiyaçlara sahip insanların birbirlerine yardım etmek amacı altında hayatlarını kolaylaştırmak ve mesleklerinde yaşadıkları sorunları, ihtiyaçları gidermektir. Bu amaçları yerine getirmek için kazanç elde eden şirketlerden farklı olarak kendilerine özgü ilkeler oluşturmuş ve kooperatifler bunlara bağlı kalmışlardır. Günümüze gelene kadar birkaç kez değişikliğe uğrayan bu ilkeler; son halini 20-23 Eylül 1995 tarihleri arasında İngiltere'nin Manchester şehrinde düzenlenen ICA' nın 31. Kongresinde almıştır. Bunlar; Gönüllü ve Serbest Giriş İlkesi, Ortakların Demokratik Yönetimi İlkesi, Ortağın Ekonomik Katılım İlkesi, Özerklik ve Bağımsızlık İlkesi, Kooperatifler Arası İş birliği İlkesi, Eğitim Öğretim ve Bilgilendirme İlkesi ve Toplumsal Sorumluluk İlkesidir.

Kooperatifler gönüllülük esaslı ve kâr amacı gütmeyen kurumlardır. Devlet ve özel kurumlara bağlı değildir bu yüzden üçüncü sektör olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca demokrasi ile yönetilmesi kooperatifi önemli kılan diğer bir noktadır. Dolayısıyla kooperatiflerin sosyal ve ekonomik açıdan topluma katkıda bulunduğu anlaşılmaktadır.

Değişen ve gelişen koşulları, kooperatiflerin içinde buldukları rekabet şartları içerisinde ayakta kalabilmeleri için etkili ve verimli çalışabilecekleri modern bir anlayışla yönetilmelerini zorunlu kılmaktadır.

Kooperatiflerin Türkiye’de yaşadıkları problemlerin çözümüne yönelik olarak 2012 ve 2019 yıllarında Türkiye Kooperatifçilik Strateji ve Eylem Planları geliştirilmiştir. Söz konusu planlar Türkiye Kooperatifçiliğinin stratejik hedeflerinin gerçekleşmesine yardımcı çalışmalar olması nedeniyle önem taşımaktadır. Ancak 2019 Türkiye Kooperatifçilik Strateji ve Eylem Planı raporu yürürlüğe girememiştir. Söz konusu çalışmaların, Türk kooperatifçiliği açısından gerek gelişim sürecinin gözlemlenmesini sağlaması açısından gerek kooperatifçilik konusuna ilişkin bir veri tabanı oluşturması açısından önem taşıdığı anlaşılmaktadır.

Türkiye’ de kooperatifler ile yapılan araştırmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Türk kooperatifçiliğinin temel problemlerinin neler olduğuna yönelik araştırmaların artırılması, problemlerin tespitine yönelik olarak ve kooperatiflerin nitel yöntemler kullanılarak analiz edilmesi ve bu araştırmalardan hareketle çözüm önerilerinin yer aldığı araştırmaların gerçekleştirilmesi önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Bilgin, N. ve Tanıyıcı, Ş. (2008). Türkiye’de Kooperatif ve Devlet İlişkilerinin Tarihi Gelişimi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2008 (2), 136-159. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kmusekad/issue/10221/125644>
- Cenkış, S. (2014). Kooperatif ve Birliklerde Profesyonel Yönetime Geçiş. Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi. 129, 1-7.
- Çıvgın, H. (2011). Charles Fourier: Kuramı ve Ekolojik Kriz Ortamında Bir EkoFilozof Olarak Okunabilme İmkânları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi

- Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Kent ve Çevre Bilimleri) Anabilim Dalı.
- Doğan, N.Ö. ve Ersoy, Y. (2017). Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinde Swot Analizi: Uşak İli Örneği. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi, 52, Özel Sayı, 952-969.
- Erçin, F. (2006). Mustafa Kemal ATATÜRK ve Türk Kooperatifçiliği, İstanbul: Derin Yayınları.
- Everest, B. (2018). Türkiye'de Kooperatifçiliğin Nicelik, Mevzuat Ve Kamu Yönetimi Boyutlarıyla İrdelenmesi. Third Sector Social Economic Review, 53(3), 1008.
- Geray, C. (2014). Kooperatifçilik, Ankara: Nika Yayınları.
- Gülpak, M. (1997). Türkiye' de Kooperatifçilik Hareketinin Gelişimi ve Bu Gelişimde Ahmet Hamdi Başar'ın Yeri ve Önemi. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE.
- Gümrük Ve Ticaret Bakanlığı (2012), Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı 2012-2016 (TÜKOSEP), Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Ankara.
- Hazar, N. (1970). Kooperatifçilik Tarihi, Tarım Kredi Kooperatifleri Yardımlaşma Birliği Yayınları No.1, Ankara, s. 27-29.
- International Cooperative Alliance (n.d), "What is a Cooperative?", <https://www.ica.coop/en/cooperatives/what-is-a-cooperative>, İndirilme tarihi: 28.08.2022
- İnan, İ. Hakkı (2008). Türkiye'de Tarımsal Kooperatifçilik ve AB Modeli. İstanbul: Sektörel Yayınlar.
- Karadeniz, R.F. (2019). Ulusal Kooperatiflerden 'Neoliberal Kooperatiflere': Neoliberal Küreselleşme Sürecinde Kooperatiflerin Dönüşümü. Krize Karşı Kooperatifler içinde (Edt. Öngel ve Yıldırım). İstanbul: Notabene Yayınları. S. 301-322.
- Kınıklı, F. (2017). Tarımsal Kooperatiflerde Ortakların Hizmet Kalitesi Algısı: İzmir İli Sütçülük Kooperatifleri Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi.
- Kocabaş, Y. Ö. (2010). Türkiye'de Tarımsal Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi. Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul.
- Koç, H. (2022). Kentsel Konut Sunumunda Giderek Unutulan Bir Organizasyon: Konut Yapı Kooperatifleri. İDEALKENT, 13 (37), 2002-2026.
- Koçtürk, O. M., ve Gölalan, M. (2010). 1923-1950 Türkiye ekonomisinin yapısal analizi. Üçüncü Sektör Kooperatifçilik, 45(2), 48-65.
- Lorenzo, H. M. (2013). Cooperativism and Self-Management in Marx, Engels and Lenin. Cooperatives and Socialism A View of Cuba içinde (Edt. C.P. Harnecker). UK: Palgrave Macmillan, 63-89.
- Low, S., Donovan, G. T., & Giesecking, J. (2012). Shoestring Democracy: Gated Condominiums And Market-Rate Cooperatives İn New York. Journal of Urban Affairs, 34(3), 279-296.
- Müftüoğlu, H., ve Aydos, V.(2001) Türkiye'de Kooperatifçilik: Türk Konut Kooperatifçiliğine Alternatif Bir Model: Almanya, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 2001-46, 1. Baskı, İstanbul, 2001, s.11.
- Mülayim Z.G. (2006). Kooperatifçi Atatürk ve Kooperatifçilik, Yetkin Yayınları, 1.Basım, Ankara, 2006.
- Mülayim, Z.G. (1992). Kooperatifçilik, Ankara: Yetkin Yayınları.

- Narbay, Ş., ve Al Kılıç, Ş. (2022). 7339 Sayılı Kanun'un Kooperatifler Kanunu ve Diğer Kanunlarda Yaptığı Değişiklikler Üzerine Düşünceler. Ticaret Hukuku Dergisi Journal of Commercial Law.
- Öcal, H. (2019). Tüm Yönleriyle Kurumsal Yönetim. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Ökçesiz, A. (1999). Üçüncü Sektör (Kooperatifler – Kooperatifçilik). Trabzon: İnkılap Matbaacılık.
- Öksüz, E. (1982). Kooperatifçilik Kavramı ve İlkelerinin Işığında, Türkiye'de Köy Kalkınma Kooperatifleri. In Journal of Social Policy Conferences (No. 31, pp. 329-358).
- Özdemir, G. (2021). Kooperatifçilik. Ankara: Nobel Yayınları.
- Reyes, J.C. ve C.P. Harnecker (2013). An Introduction to Cooperatives. Cooperatives and Socialism a View of Cuba (Edt. C.M. Harnecker) içinde. UK: Palgrave Macmillan. 25-45.
- Sanders, H. (2002). Les Sky Stratchers: Bacground. International Institute of Social History. <http://www.iisg.nl/collections/stratchers/background.php> Erişim: 30.08.2022
- Şahin, Ç.E. (2019). Türkiye Tarımının Güncel Sorunlarının Çözümünde Kooperatifler Bir Model Olabilir mi? Fırsatlar ve Handikaplar Üzerine Düşünceler. Krize Karşı Kooperatifler içinde (Derl. F. Serkan Öngel ve U. Dursun Yıldırım), İstanbul: Notabene Yayınları. 79-116.
- Tan, S., ve Karaönder, İ. (2013). Türkiye'de tarımsal örgütlenme politikalarının ve mevzuatının irdelenmesi: tarımsal amaçlı kooperatifler örneği. ÇOMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi, 1(1), 87-94.
- TDK (2005). Türkçe Sözlük, 10.Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ticaret Bakanlığı (2016) <https://ticaret.gov.tr/kooperatificilik/bilgi-bankasi/tukosep-izleme-raporlari>. Erişim tarihi:27.11.2022
- Tongyu, Z. ve D. Weimin (2011). The New Stage of Capitalism: A Marxist Update on Its Evolution. London: Canut International Puplichers.
- Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği(2008), İnsan Kaynakları Daire Başkanlığı Eğitim Müdürlüğü, Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Temel Kanun Mevzuat, Yayın No: 79, Ankara 2008.
- Türkiye Milli Kooperatifler Birliği, (t.y.). <http://www.turkey.coop/menu/Turkiye-Milli-Kooperatifler-Birligi-Tarihcesi/11>. Erişim tarihi:27.11.2022 I. Kooperatifçilik Kurultayı,
- Ültanır, M.S. (2019). Türkiye'de Kooperatifçiliğin Tarihsel Seyri: Devlet İnişiyatifiKalkınma İdeali, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünal, V. ve Yercan, M. (2006). Türkiye'de Su Ürünleri Kooperatifleri ve Balıkçılar İçin Önemi. Su Ürünleri Dergisi, 23(1), 221-227.
- Yazıcı, H.(2012) Gümrük ve Ticaret Bakanı, Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı Açılış Konuşması, Ankara, 2012
- Yılmaz Ü. (1989), Kooperatif İşletmeciliği, Anadolu Üniversitesi, Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmalar Vakfı Yayınları No: 75, Eskişehir 1989, s.3.
- Williams, R.C. (2007). The Cooperative Movement Globalization from Below. England: Ashgate Publishing Limited

Extended Summary

Cooperatives can be defined as "the union(organization) established to ensure that the partners obtain their needs under favorable conditions" and "a partnership among manufacturers to eliminate the middleman and market their products on better terms" It has been already recognized the fact that cooperatives play a major role in the social and economic development of individuals, groups, masses, local or international communities in economic distress. One of the notable features of cooperatives is to address the problems that arise both for small manufacturers who cannot obtain enough power alone, and for consumers who do not have enough income to meet their consumption needs. These producers and consumers could create a form of the organization in which they can protect their labor, the products they have produced, the savings obtained as a result of these, and finally their remaining income through the cooperatives they have established (Geray, 2014: 25).

It has been acknowledged that the emergence of problems such as injustice in income distribution, increase in unemployment, migration, and urbanization, accelerated cost of living due to the change and transformation caused by the industrial revolution, which is effective virtually all walks of life, causing the formation of solidarity institutions and provides the emergence of the cooperative movement (TÜKOSEP, 2012: 7; Development Workshop Report, 2017: 9). Cooperatives were emerged in England, France, Germany, and other western countries in the 1760s and 1770s (Tongyu and Weimin, 2011: 181). When taken into consideration of the date of the emergence of cooperatives, it has been observed that it coincides with the beginning of the I. Industrial Revolution. It is no surprise that it appeared in England since the Industrial Revolution started in England. With the onset of using steam engines, the need for manpower has decreased. This situation also revealed the problems of the working class (Geray, 2014: 23).

The actual beginning of the cooperative in Turkey has coincided with the establishment of the country funds by Mithat Pasha (Kocabaş Yıldırım, 2010: 37). Ahi unions that emerged in the 13th century during the Anatolian Seljuk period could also be cited as a source for the beginning of cooperatives. These unions are professional organizations formed by tradesmen and craftsmen. The characteristics of the Ahi organization, such as preventing excessive income and wealth differences, providing jobs to unemployed people, protecting both producers and consumers, and providing vocational training are similar to cooperatives (Ürper, 1989: 3).

Under the influence of Ahmet Cevat Emre, the first consumer cooperative in our country was established in 1913 in the Fatih district of Istanbul. In addition, in these years, agricultural sales cooperatives started to improve in the Aegean Region (Mulayım, 2006: 29). It was initiated to be published in the Cooperative Journal by Ahmet Hamdi Başar in 1932 to establish the cooperative consciousness and continued its publication life until 1934. Ahmet Hamdi Başar also established a cooperative in Istanbul Port Management, of which he was the director, and operated the cooperative for many years (Gülpak, 1997). Cooperatives were mentioned for the first time in a constitution, with the phrase "The State takes measures to ensure the development of cooperatives" in provision 51 of the 1961 Constitution Law. Cooperatives in Turkey are subject to Cooperatives Law No. 1163 (Cenkış, 2014: 2). During the 1970s, with the effect of industrialization, a great majority of

people moved to city center. As a result of this flow, consumption cooperatives for narrow-division families have intensified. However, these cooperatives were established by workplaces and unions, not just by employees (Bilgin and Tanıtıcı, 2008: 145). The 2012-2019 Turkish Cooperative Strategy and Action Plans (TÜKOSEP) were carried out with the aim of "making a change and transformation in parallel with the developments in the world to make the cooperative sector in our country more powerful, reliable and efficient, and making significant contributions to the development goals of our country". 7 strategic targets were determined in the plan (TÜKOSEP: 2012).

When chronological Turkish cooperatives is taken into consideration, it has been figured that there are notable groups directly contributing to the development of cooperatives. Mithat Pasha launched the first charity fund, Ahmet Cevat Emre's first consumer cooperative, and his first book, Ahmet Hamdi Başar the first academic journal and employee cooperative. Furthermore, the guarantee for cooperatives in the 1961 Constitution and the development of the Turkish Cooperatives Strategy and Action Plan for 2021-2019 appear to be important developments.

Ek bilgiler

Çıkar çatışması bilgisi: Sorumlu yazarlar, çalışmada çıkar çatışması olmadığını kabul etmektedir.

Destek bilgisi: Çalışmada herhangi bir kuruluştan destek sağlanmamıştır.

Etik onay bilgisi: Çalışma, etik onay belgesi gerektirmemektedir.

Katkı oranı bilgisi: Birinci yazarın katkı oranı %50, ikinci yazarın katkı oranı %50 şeklindedir.

ÜÇLÜ KAYIT YÖNTEMİNİN MUHASEBE TARİHİNDE VE İŞLETMELERİN MUHASEBE ÖRGÜTLENMESİNDEKİ YERİ

THE PLACE OF TRIPLE-ENTRY BOOKKEEPING METHOD IN THE HISTORY OF ACCOUNTING AND ACCOUNTING ORGANIZATION OF BUSINESSES

Arş. Gör. Dr. Mert Öncel

Ordu Üniversitesi, Ünye İ.İ.B.F.

ORCID: 0000-0003-0936-4487, mertoncel@gmail.com

ABSTRACT

ÖZ

Accounting is one of the most important functions that help the management levels, which are responsible for ensuring that the business achieves its goals in an effective and efficient manner, in the execution and supervision of the activities. Along with the evolution of business, the accounting organization has also gone through different stages. The accounting organization, which started with a simple single-entry bookkeeping that took into account only one dimension of financial transactions, was then based on a double-entry bookkeeping that dealt with the debit and credit dimensions together. In addition to the double-entry bookkeeping system, which is the dominant practice today, the triple entry bookkeeping method, which was introduced towards the end of the 20th century, adds another dimension to accounting and better demonstrates the impact of income and expenses.

In the study, the development of the accounting organization in the historical process and the place of the triple entry bookkeeping method in this structure were examined. The record order and basic financial statements created by this method are explained with a sample application.

Keywords: Accounting history, accounting organization, single-entry bookkeeping, double-entry bookkeeping, triple entry bookkeeping

İşletmenin etkin ve verimli bir biçimde amaçlarına ulaşmasını sağlamakla görevli yönetim kademelerine, faaliyetlerin yürütülmesi ve denetlenmesinde yardımcı dokunan en önemli fonksiyonlardan biri muhasebedir. İşletmeciliğin evrimi ile birlikte muhasebe organizasyonu da farklı aşamalardan geçmiştir. Önceleri mali işlemlerin yalnızca bir boyutunu göz önüne alan basit bir tek taraflı kayıt yöntemi ile başlayan muhasebe örgütlenmesi daha sonra borç ve alacak boyutlarını birlikte ele alan çift taraflı kayıt yöntemini esas almıştır. Günümüzde egemen uygulama olan çift taraflı kayıt yönteminin yanı sıra 20. yüzyılın sonlarına doğru ortaya atılan üçlü kayıt yöntemi ise muhasebeye bir boyut daha ekleyerek gelir ve giderlerin etkisini daha iyi gözler önüne sermektedir.

Çalışmada muhasebe örgütlenmesinin tarihsel süreç içerisindeki gelişimi ve üçlü kayıt yönteminin bu yapı içerisindeki yeri incelenmiştir. Bu yöntemle oluşturulan kayıt düzeni ve temel finansal tablolar bir örnek uygulamayla açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe tarihi, Muhasebe örgütlenmesi, tek taraflı kayıt, çift taraflı kayıt, üçlü kayıt yöntemi

1. Giriş

Muhasebe işletmeler için önemli bir departmandır. İşletme yönetimine ürün maliyetini belirleme, fiyatlama ve bütçeleme gibi karar alınmasını gerektiren pek çok konuda yardımcı olmakla birlikte, dış çevreye de finansal tablolar yoluyla işletmenin mali yapısı hakkında önemli ipuçları vermektedir. Bunların oluşumunda muhasebe örgütlenmesi işleri kapsamında yer alan defter tutma ve kayıt düzeninin payı büyüktür.

Muhasebe örgütlenmesi, muhasebeden beklenen bilgi akışının sağlanması için kullanılacak araçların muhasebe yasaları, teorileri ve yöntemlerine göre düzenlenmesidir. Muhasebe örgütlenmesinin unsurları ise belge düzeni, nitelikli elemanlar, hesap planı, donanım-yazılım sistemleri ve defter sistemidir (Akçay, 2003).

Binlerce yıldan beri varlığını sürdüren ve gelişen bir bilim dalı konumundaki muhasebede en basit defter tutma şekli olan tek taraflı kayıt muhasebe uygulamalarının ardından 15. yüzyılda İtalyan tüccar ve bankacılar tarafından kullanılmaya başlanan çift taraflı kayıt yöntemi günümüz iş uygulamaları için ana muhasebe paradigması olarak kabul görmüştür (Maiti vd. 2021). 1870 yılında Rus din adamı, muhasebeci ve iktisatçı F.V. Ezerskiy yayınladığı çalışmada üçlü Rus kayıt yöntemi fikrini açıklamıştır (Ayanoğlu vd. 2019). O zaman hak ettiği ilgiyi görmeyen bu fikir, 1982 yılına gelindiğinde ise Japon ekonomist, muhasebe araştırmacısı ve eğitimci Yuji Ijiri'nin çalışmasındaki farklı yaklaşım ile birlikte popülerite kazanmıştır.

Çalışmada hangi ticari işlemin hangi sebeple gerçekleştiğinin yanı sıra hangi oranda gerçekleştiğini de açıklayan üçlü kayıt yöntemi ile tek taraflı ve çift taraflı kayıt yöntemleri incelenmiş, üçlü kayıt yönteminin defter tutma ve finansal tablo düzenleme süreçlerinde sunduğu farklılıklar bir örnek yardımıyla anlatılmaya çalışılmıştır.

2. Literatür Taraması

Ijiri (1986) çalışmasında daha önce ortaya koyduğu gelir momentumu üzerine bir çerçeve geliştirerek momentum, itki ve kuvvet kavramlarını tanıtmıştır. Üçlü kayıt yönteminin uygulanmasıyla yönetimin dikkatinin çift taraflı kayıt yöntemindekinden daha derin bir gelir ve servet algısı üzerine yoğunlaşacağını savunmaktadır.

Hyon ve Park (1998), üçlü kayıt yönteminin işletmeleri geliştirmekle kalmayıp, muhasebecilerin de yeni beceriler kazanarak sahip oldukları mesleki çerçevenin genişleyeceğini belirtmişlerdir.

Mali tabloların analizi için momentum ve kuvvet kavramlarının birleştirilmesini öneren Melse (2008), net servet momentumunu performans ölçümü ve risk analizi için tamamlayıcı bir yöntem olarak incelemiştir.

Ayanoğlu ve diğerleri (2019), Ezerskiy'nin Rus üçlü kayıt yöntemini geliştirme nedenlerine değinilmiş, yöntemin özellikleri örnekler verilerek açıklanmış ve başarısızlık nedenleri irdelenmiştir.

Ijiri'nin üçlü kayıt yöntemini geliştirme nedenlerine değinen Yücenurşen (2020), örnek uygulamalarla yöntemin işleyişini açıklamayarak değerlendirmelerde bulunmuş, yöntemle birlikte işletmenin performans ölçümünün daha verimli bir şekilde yapılabileceğini öne sürmüştür.

Yine Ayanoğlu ve diğerleri (2021), İjiri'nin üçlü kayıt yönteminin işleyişini açıklamış, örnek uygulama ile birlikte kullanılabilirliğini değerlendirmiş ve bilim çevrelerinin yöntem hakkındaki olumlu ve olumsuz görüşlerine değinmişlerdir.

Kâr marjı ile gelir momentumu arasında pozitif korelasyon olduğunu vurgulayan Laing ve Perrin (2022) ayrıca üçlü kayıt yönteminin ortaya çıkmasından sonraki gelişmelerin, yöntemin uygulanma ihtimalini azalttığına işaret etmişlerdir.

3. Muhasebe Örgütlenmesinde Kayıt Yöntemlerinin Gelişimi

Babil medeniyetinde kil tabletlerde, Eski Mısır'da papirüslerde, Eski Yunan ve Roma medeniyetlerindeki kayıtlarda hesap icmallere ve farklı kayıt yöntemlerine rastlanmıştır (Sevilengül, 2011). Ticaret hayatındaki gelişmelere paralel olarak zamanla farklı kayıt tutma yöntemleri oluşmuştur. Bunlar tek taraflı, çift taraflı ve son dönemlerde ortaya çıkan üç taraflı (üçlü) kayıt yöntemleridir.

3.1. Tek Taraflı Kayıt Yöntemi

Eski Mısır'da MÖ 3400'lü yıllarda, Babiller'de MÖ 1800'lü yıllarda görülen, sonrasında Antik Yunan ve Roma medeniyetleri tarafından daha da geliştirilen hesap tutma tekniği, orta çağın başlarında yaşanan ciddi ekonomik ve siyasi krizler sonucunda anlamını yitirmiş, sonrasında ticaret hayatının canlanması, şirketlerin kurulması ve kredili işlemlerin artmasıyla birlikte yeniden gelişme göstermiştir (Sevilengül, 2011).

MS 1300 yılına kadar olan dönemde, paranın icadından önce ticari işlemlerin aynı (mal cinsinden) kayıtlarına rastlanmıştır. Mısır'da varlık sayıları ve çeşitlerinin kayıt altına alınmasıyla envanter hesaplamalarının ve oluşturulan yazılı planlamalardan da bütçelemenin gelişmeye başladığı bilinmektedir. Babiller'de malın adedi, türü ve tarafların isimlerinin yanı sıra tarihin de kaydedilmeye başlandığı görülmüştür. Paranın icadıyla (MÖ 7. yy) birlikte muhasebe kayıtlarında varlık değerleri parasal olarak ifade edilmiş ve değer artışları kâr, azalışları da zarar olarak ifade edilmiştir (Sultankhanova vd. 2019).

Tek taraflı kayıt yöntemine ait Ortadoğu coğrafyasındaki gelişmeler Abbasîlerin (750-1258) keşfettiği ve devlet muhasebesinde kullanmakta olduğu mali sistemi ve merdiven yöntemini İlhanlılar'ın (1256-1353) örnek alması ile hız kazanmıştır. İlhanlılar çağının en ileri devlet muhasebesi kültürünü oluşturmuş, Anadolu'ya geliş ile birlikte Arap ve Fars kültürlerinin etkisi altında kalan Türkler de İlhanlılar'dan etkilenmiştir. Fars kültürünü temsil eden İranlı aydınların Selçuklu ve Osmanlılara devlet muhasebesi ve mali yönetimi konusunda yaptıkları hizmetler Anadolu muhasebe ve kayıt kültürünün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Selçuklulardaki muhasebe belgeleri günümüze gelemediği için onların bu alandaki başarılarını ölçmek pek mümkün bulunmamaktadır (Güvemli, 2015). İlhanlı Devleti'nin kısa ömrüne rağmen ilham kaynağı olduğu Anadolu muhasebe kayıt kültürü Anadolu Selçuklular, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Devleti'nde devlet muhasebesi odaklı gelişmiştir. Anadolu muhasebe kayıt kültürü tahakkuk esaslı olmuş ve merdiven yöntemini kullanmıştır (Can vd. 2021).

Osmanlılar, merdiven kayıt yöntemini zamanla başarılı bir kullanım seviyesine ulaştırmıştır (Güvemli, 2015). Kayıt defterinin ilk sayfalarına alt alta gelirler, son sayfalara ise giderler yazılmakta ve gelirlere göre giderleri ayarlama mantığı hâkim olduğundan, bu tutarlar arasında çıkarma işlemi yapılmıştır (Bülbül, 2000). Merdiven yöntemi, en başta ana

tutarın yer alması, onun bileşeni olan küçük tutarların da alt alta bir merdivenin basamakları gibi dizilmesinden dolayı bu ismi almıştır. Kayıtlarda tutarın yanı sıra miktarın da yazıldığı görülmektedir. Osmanlıda 19. yy. sonlarına kadar uygulanan Merdiven yönteminin her ne kadar tek taraflı kayıt yönteminin özellikleri kullanılsa da aslında yöntemin borç ve alacaklı hesaplara yer vermesi gibi bazı çift taraflı kayıt özelliklerine sahip olarak tek ve çift taraflı kayıt yöntemlerinin bir karması olduğu, hatta çift taraflı kayıt yönteminden önce var olarak ona esin kaynağı olduğu söylenebilir. Ancak borçlu ve alacaklı hesapların her seferinde belirgin bir şekilde kaydedilmemesinden dolayı tam anlamıyla çift taraflı kayıt özelliklerini de taşımamaktadır (Can vd. 2021). Osmanlılarda yaklaşık 500 yıllık bir süreçte esasen devlet muhasebesinde kullanılan yöntem, devlete ait işletmelerde ve vakıflarda da varlık göstermiştir. Burada da günlük defter, büyük defter, gelir-gider defteri, kişi hesapları defteri gibi pek çok türde muhasebe defteri tutulmuştur (Aydemir ve Erkan, 2011).

Kullanıldığı dönemlerde ticaret hayatının nispeten basit yapısından dolayı az miktarda ayrıntının yer aldığı yöntemde mali bilgilerin yalnızca bir kısmı kaydedilmektedir. Alacağın, borcun, gelir veya giderin yalnızca kendisi kayıt altına alınmakta, hangi olaydan kaynaklandığı belirtilmemektedir. Ayrıca tahsilat ve ödemelerde farklı hesaplar kullanılmamaktadır.

Tek taraflı kayıt yöntemi, varlıkların yazıldığı ve işletmeden gittiğinde üzerinin çizildiği basit bir varlık listesi olarak ifade edilmektedir (Fartika ve Septiawan, 2022). Her bir varlık tek bir satırla tanımlanmaktadır. Varlığın adının yanı sıra tarih, miktar ve bazen de yorum bulunmaktadır. Bu basit yöntem, aynı zamanda hata potansiyeli olan bir yöntemdir. Art niyetli bir muhasebecinin tek yapması gereken alta bir satır daha eklemektir. Bu olayın keşfedildiği durumda bile hata mı yoksa hile mi olduğuna dair herhangi bir ipucu bulunmamaktadır. Dolayısıyla hata ve hileleri bulmak ve onarmak son derece zor olmaktadır. Bu da muhasebe defterlerinin güvenilirliğine önemli bir sınırlama getirmektedir (Grigg, 2005). Örneğin bir kuruluş kredi aldığı anda bu tutar gelir olarak kaydedilmektedir. Bu da o kuruluşun mali durumunun tam olarak resmedilememesi anlamına gelmektedir (Maiti vd. 2021).

Gerek yöntemin hata ve hileye açık yapısı gerekse de orta çağ döneminde daha karmaşık hale gelen mali işlemlerden dolayı tek taraflı kayıt yönteminin yeterlilik düzeyi azalmıştır. 14. yy. dan itibaren bu ihtiyaçları karşılayabilecek bir yöntem olan çift taraflı kayıt yöntemi benimsenmeye başlamıştır.

3.2. Çift Taraflı Kayıt Yöntemi

İtalyan matematikçi ve din adamı Luca Pacioli'nin 1494 yılında kaleme aldığı kısaca "Summa Arithmetica" olarak adlandırılan eserde çift taraflı kayıt yöntemini açıklamaktadır. 13. yy'da İtalya'nın Floransa kentinde tutulmuş çeşitli kayıtlardan çift taraflı kayıt yönteminin daha önce uygulandığı anlaşılmaktadır. Hatta doğu ve İslam medeniyetlerinde daha önceleri de kullanılmış olma ihtimali bulunmaktadır. Abdullah Bin Muhammed Bin Kiyâ El Mazendarani'nin 1363 tarihli el yazması "Risale-i Felekiyye" adlı eserinde merdiven yönteminden ve çift taraflı kayda has yevmiye, defterikebir, kişi hesapları gibi birtakım özelliklerden bahsetmektedir. Tüm bunların ışığı altında Pacioli'nin eserine matbaada basılarak çoğaltılan ve çift taraflı kayıt yönteminin tanınmasını sağlayan muhasebe kitabı demek yanlış olmayacaktır (Sevilengül, 2011).

Osmanlılarda 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile birlikte özel sektör sermaye birikimi yoksunluğundan dolayı pek çok devlet fabrikası kurma girişimi başlamıştır. Ancak bu girişim, yatırım ve maliyet muhasebesi uygulamalarını, kâr hesaplamalarını ve çift taraflı kayıt yöntemini bilen muhasebecilerin olmamasından ve kâra dayalı işletmeciliğin bilinmemesinden dolayı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunun üzerine 1850'de yayınlanan Ticaret Kanunu çift taraflı kayıt yönteminin işlevlerini tanıtmıştır. Ancak ticarete şeriat hükümlerinin geçerli olması, çift taraflı kayıt yöntemini uygulayan şirket ve muhasebecilerin olmamasından dolayı bu kanun için uygun ortam bulunamamıştır. Yine de yabancı sermayeli şirketler bu kanun ile kurulabilmiştir. Bunlardan biri de daha sonra çift taraflı kayıt yöntemini uygulayacak olan Osmanlı Bankası'dır (Güvemli ve Kaya, 2015).

Osmanlılar'da 19. yy. sonlarına kadar merdiven yöntemi ile uygulanan tek taraflı kayıt yöntemi, 1879 yılındaki Padişah fermanıyla birlikte yerini çift taraflı kayıt yöntemine bırakmıştır. Çift taraflı kayıt yönteminin ilk uygulama örneklerine 13. yy. da İtalya'da tutulan kayıtlarda rastlandığı düşünüldüğünde Osmanlılar uygulamada batıya nazaran bir hayli geç kalmıştır. Bu denli geç kalınmasında özel sektörün gelişmemesi oldukça etkilidir. Osmanlı Bankası'nın öncülüğünde kurulan Düyun-u Umumiye ve Düyun-u Umumiye'nin kurduğu Tuzla Tekeli ve Tütün Tekeli şirketleri, çift taraflı kayıt tekniğinin kullanılmasının ilk örneklerindedir. Düyun-u Umumiye İdaresi'nin uygulamaları çift taraflı kayıt, bilanço ve gelir-gider tablosu, kâr hesaplamaları gibi alanlarda katkı sağladığı gibi Tütün Tekeli'nin 1885 yılındaki mali tabloları göz önüne alındığında, Türk muhasebe düşüncesinin gelişimine ve çağdaşlaşma derecesine önemli katkılarda bulunduğu yadsınamaz bir gerçektir (Güvemli vd. 2016).

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra 1927 yılında Muhasebe-i Umumiye Kanunu çıkarılmıştır. Cumhuriyet döneminde muhasebenin gelişimi kamu iktisadi teşebbüsleri aracılığıyla gerçekleşmiştir. 1933 yılında kurulan Sümerbank'ın hesap planı ve muhasebe sistemi Türkiye'deki muhasebe uygulamalarının en büyük adımlarından biridir. Planlı kalkınmanın sağlanması ve maliyetlerin kontrolü için 1977 yılında "Tek Düzen Maliyet Muhasebesi Rehberi" yayınlanmıştır. 1980'lerde ülkeye yabancı sermayenin girmeye başlamasıyla birlikte 1982 yılında Sermaye Piyasası Kurulu kurulmuş, 1989 yılında Kurul kapsamında bulunan tüm kurum ve kuruluşların uygulamaları için bir standart hesap planı oluşturulmuştur. 1994 yılında yürürlüğe giren "Tek Düzen Hesap Planı" ise ülkedeki muhasebe uygulamalarının tümüne bir standart kazandırmıştır. Kamu yönetimi odaklı olan ve özel sektörde muhasebenin gelişmesine zemin hazırlayamayan Muhasebe-i Umumiye Kanunu, 2005 yılında çıkarılan 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu ile birlikte yürürlükten kaldırılmıştır (Bükey ve Demir, 2021).

Yöntem hakkında basılan eserlerin farklı dillere çevrilerek öncelikle İngiltere ve Almanya'ya ulaşması, İtalya'da tüccar çıraklığı için oluşturulan özel okullardan iyi bir muhasebe bilgisiyle mezun olanların oluşturduğu muhasebe kültürü, kurulan işletmelerin yoğun hesap bilgisi gerektiren işlemlere sahip olması gibi etkenler, çift taraflı kayıt yönteminin günümüze kadar ulaşmasına ve kapitalist sistem için zemin oluşmasına sebebiyet vermiştir (Uçma, 2010).

Bu yöntemde tek taraflı kayıt yönteminin hata ve hileleri tespit edemeyen yapısına yeni bir özellik eklenerek hata-hile riski azaltılmaktadır. Aynı zamanda da kaydı yapan kuruluşun mali işlemleri hakkında daha detaylı bilgi sunulmaktadır. Bunları sağlamak üzere eklenen

özellik, defterlerin varlık ve kaynak adları verilen iki tarafa ayrılması ve tarafların birbiriyle eşitlenmesi, diğer bir ifadeyle bilanço denkliğinin sağlanmasıdır (Grigg, 2005). Yöntem, varlık ve kaynaklardaki artışlar muhasebe kayıtlarının bir tarafına (sırasıyla sol ve sağ), azalışlar da karşı tarafına yazılmak suretiyle geliştirilmiştir.

Çift taraflı kayıt yönteminin iki boyutu bulunmaktadır. İlki varlık ve kaynakların kaydedilmesi, ikincisi de varlık ve kaynakların kullanımından dolayı oluşan gelir-giderlerin kaydedilmesidir. Çift taraflı kayıt yönteminde her mali işlem en az iki hesaba kaydedilmelidir. Bu hesaplardan birine borç kaydı yapılırken diğer hesaba alacak kaydı yapılmalıdır. Borç ve alacak toplamları birbirini tutmuyorsa işlemlerde bir hata yapılmış demektir. Örneğin bir kuruluş kredi aldığı anda borç tarafına nakit, alacak tarafına ise kredi hesabı kaydedilecektir. Anlamı, kredi çekilerek kasaya nakit para konulduğudur. Tek taraflı kayıt yönteminden farklı olarak tahakkuk esaslı olan yöntemde daha net ve doğru bilgiler ile daha fazla kontrol imkânı bulunmaktadır (Maiti vd., 2021).

Çift taraflı kayıt yönteminin muhasebe organizasyonuna kazandırdığı önemli araçlar da ticari defterlerdir. Günlük mali işlemlerin tarih sırasıyla kaydedildiği yevmiye defteri ve her hesap için ayrı ayrı tutulan defter-i kebir (büyük defter) de bunların en önemlilerindedir. Basit İtalyan Sistemi olarak bilinen bu sistemin yanı sıra tek bir kayıtle yevmiye ve defter-i kebirin ikisine birden kullanılmasına olanak sağlayan ve işlem pratikliği sağlayan Defter-i Kebirli Yevmiye (Amerikan Sistemi) de yine muhasebe alanında yapılmış önemli katkılardandır (Yazan, 2018).

Yöntem, her yevmiye maddesini çizgilerle birbirinden ayırması, numaralandırması, işlem tarihine yer vermesi, açıklamaya yer vermesi, borçlu hesabın soldan başlatırken alacaklı hesabı ortaldan başlatarak yazması gibi özellikleriyle muhasebe kayıt düzenine bir sistematiklik getirmiştir.

3.3. Üçlü Kayıt Yöntemi

Tek taraflı kayıt yöntemi mali işlemlerin kayıt altına alınması ihtiyacını kendi zamanında karşılamıştır. Yakın geçmişte çift taraflı kayıt yöntemi de birkaç yüzyıl boyunca muhasebede tatmin edici sonuçlar vermiştir (Hyon ve Park, 1998). 19. ve 20. yy. dönemlerinde işletmeler sayıca artmış ve hacimleri büyümüş, bu durum da muhasebe verisine duyulan ihtiyacın artmasına sebep olmuştur. Çift taraflı kayıt yönteminde her finansal işlemde sonra sonuçların günlük olarak izlenememesi, yalnızca dönem sonlarında izleme yapılması sorununa çözüm bulmak için üçlü kayıt yöntemi düşüncesi atılmıştır.

Aslında 1870 yılında Rus bilim adamı Ezerskiy, denetçi sıfatıyla çalıştığı zamanlarda çift taraflı kayıt yönteminde gördüğü hata ve hilelerden yola çıkarak üçlü bir Rus kayıt sistemi fikrini açıklamış ancak ilerleyen dönemlerde yöntem Rusya'nın çalkantıları arasında rafa kaldırılmıştır. Ona göre işletmelerin ekonomik faaliyetlerinin performans üzerindeki etkisi eşzamanlı olarak (yalnızca dönem sonlarındaki finansal tablolarda değil) takip edilmelidir. Buna göre her mali işlem sonrasında kârın hesaplanarak sermayeye eklenebileceği bir sistem geliştirmiştir. Sistemin en önemli avantajı basit ve anlaşılabilir olması iken, nakit esasında oluşturulması en büyük handikapı olmaktadır. Sistemin adına aşağıdaki özelliklerinden dolayı "üçlü" kelimesi geçmektedir (Ayanoğlu vd. 2019):

- Üç defter (günlük, sermaye ve rapor defterleri) kullanılması: Faaliyetlerin belgelendirilmiş mali sonuçları öncelikle kronolojik olarak günlük deftere (Yevmiye defteriyle aynı şekilde olmayıp tarih, açıklama ve tutar gibi bilgilerden oluşan bir nevi hatırlatma notu formatındadır.) Aynı tarihte mali işlem sermaye defterine kaydedilmektedir (Çalışmanın örnek uygulama kısmında yapılacak kayıt bu defterin kayıdır.). son olarak mali dönem sonlarında sermaye defterindeki kalan tutarlar da bilanço ve mizanın karışımı olan bir tablo olarak nitelendirilebilecek rapor (özet) defterine aktarılmaktadır.
- Üç kayıt yönü (artış, azalış ve kalan) bulunması: Borç (debit) ve alacak (credit) ifadelerinin yerine artış ve azalış ifadeleri tercih edilmiştir. Bunun sebebi işletmenin ekonomik gücünde değişiklik yaratan, artıran ya da azaltan işlemlerin konu edilmesidir. Artış ve azalışlar karşılaştırıldığında fazlalık olan taraftaki tutar da kalan olarak nitelendirilmektedir.
- Üç ana hesap (nakit, mevcutlar ve sermaye) kullanılması: Ezerskiy'nin sisteminde bilanço denkliği, nakit ve mevcutların toplamının sermayeye eşitlenmesidir. Yalnızca bu üç bilanço unsurunda değişiklik yaratan mali olaylar kayıt altına alınmaktadır. Borç ve alacaklar sistem dışı bırakılmış gibi görünse de değişimleriyle sebebiyet verdikleri etkiler sermaye hesabı üzerinde gösterilmektedir.

1982 yılına gelindiğinde üçlü kayıt yöntemi, Japon bilim adamı Yuji Ijiri tarafından muhasebenin yeni paradigması olarak sunulmuştur. Yazar 1986 yılında çalışmasını detaylandırarak bir daha yayınlamıştır. Çift taraflı kayıt yönteminde mali işlemin niteliği ve ona neden olan olay açıklanırken, üçlü kayıta olayın hangi oranda gerçekleştiğine de yer verilmektedir. Bu yöntemin ilgi alanına girebilmesi için gelir ve giderlerin sonraki dönemlerde tekrarlama (yinelenme) eğilimde olmaları gerekmektedir. Yinelenme bir kural, yinelenmeme ise istisnadır. Bu durum elde edilen her gelirin yeni olduğu statükosuna zıttır. Bu yöntemin statükosu ise her dönemdeki gelir oranında bir değişim olmamasıdır. Müşterilerin her ay ürünleri düzenli satın almaları, dönemlik ödenen faiz ve vergi ödemeleri, maaş ödemeleri tekrar eden gelir ve giderlere (diğer adıyla momenta) örnektir (Sørensen, 2016).

Kullanılan temel kavramlar “momentum”, “itki” ve “kuvvet” şeklindedir. Gelirin kazanılma ya da giderin oluşma hızı olan momentum, dönem başına para miktarı ile ölçülmektedir (gelir/zaman ya da gider/zaman). Bir yatırımın her yıl ₺100.000 kazandıracağına belirtilmesi geliri değil momentumu işaret etmektedir. Momentumdaki değişimi ve bu değişimin sebeplerini açıklayan kavram itki kavramıdır. Her yıl düzenli kazanılacak ₺100.000’de değişim oluşacaksa aradaki fark itki olmaktadır. Kuvvet ise dönemler itibarıyla kârdeki değişimlerin toplamı olmaktadır (Ijiri, 1986). Kuvvet bir tahmin olarak nitelendirilebilir, çünkü ilerleyen dönemlerde ne kadar kâr birikebileceği hakkında fikir vererek ne kadar yeni servet yaratılabileceğini ifade etmektedir (Ayanoğlu vd., 2021).

Üçlü kayıt yönteminde özellikle işletmenin sürekli gelir veya gider yaratan dinamik olaylar takibe alınmaktadır. Kârda, dolayısıyla da sermayedeki artışlar dönem içinde de incelenmektedir. Uygulayıcılar ve kanun koyucuların bu kayıt türüne ve kavramlarına alıştıkça var olan çift taraflı kayıt literatürüne alternatif olarak yeni hesapların türetileceğini ve olgunlaştıktan sonra kayıt ve raporlamada istenilen kalite ile kullanım kolaylığının yaşanacağı öne sürülmektedir (Sørensen, 2016).

Üçlü kayıt yöntemi kâr ve sermayedeki değişimleri sürekli mercak altında tutmasıyla çift taraflı kayıt yönteminin hata ve hile riskini daha aşağıya çekmektedir. Sermayedeki değişimlerin takip edilmesiyle üçüncü bir boyut olarak gelecekteki servet yaratma kapasitesinin de net bir şekilde ortaya konulmasını sağlamaktadır. Bunlar çift taraflı kayıt yöntemine göre üstünlükleri olarak nitelendirilebilir.

Yönteme yönelik eleştiriler değerlendirildiğinde, hala değer sağlama potansiyeline sahip olsa da ortaya atıldığı günden itibaren meydana gelen gelişmeler yöntemin daha ileriye taşınması sağlamaktan uzaktır. Bu haliyle yaygın bir şekilde uygulanma olasılığı düşük olan yöntemin teknik iyileştirmelerle en azından yönetim muhasebesi sistemini geliştirmeye yönelik bir analiz metodu olarak hatırı sayılır bir yer edinebileceği değerlendirilmektedir (Laing ve Perrin, 2022).

4. Üçlü Kayıt Yönteminde Kayıt Düzeni ve Finansal Tablolar

Üçlü kayıt yönteminde bir mali olayın kaydedilebilmesi için onun işletmeye her dönemde düzenli olarak gelir getirmesi ya da gider oluşturması, itici bir güç teşkil etmesi gerekmektedir. Yöntemin kayıt düzeninin ve finansal tablo yapısının anlaşılması için aşağıdaki örnek uygulama üzerinden gidilecektir. Örnekte hem mali işlemleri nakit, varlıklar ve sermaye üçlüsü aracılığıyla ele alan ve mali işlemde hemen sonra kârı sermayeye ekleyen Ezerskiy'nin üçlü Rus kayıt yöntemi hem de düzenli gelir-giderleri momentum, itki ve kuvvet kavramlarıyla açıklayan Yuji Ijiri'nin öne sürdüğü üçlü kayıt yöntemi kullanılarak çözüm yapılmıştır. Ayrıca çift taraflı kayıt yöntemine göre yapılması gereken yevmiye kayıtları da karşılaştırma yapılması amacıyla verilmiştir.

Örnek¹ : Bir işletme, Eylül 2022'de aktifine kayıtlı, sermaye olarak konulan ve ₺600.000 kayıtlı değeri olan kamyonu aylık ₺35.000'e başka bir işletmeye kiralamıştır. Mamul dağıtımını amacıyla kullanılmak için aktifte bulunan kamyonun amortisman gideri aylık ₺10.000, amortisman dışı faaliyet gideri ₺5.000, ortakların beklediği aylık minimum kârlılık (işletme için özsermaye maliyeti) %2'dir. Tüm vergiler ihmal edilmiştir.

Ertesi ay olan Ekim 2022 için aşağıda yer alan iki farklı senaryo söz konusudur:

a) Aynı işletme Ekim 2022'de aktifine kayıtlı ve edinme maliyeti ₺750.000 olan diğer dağıtım kamyonunu da ₺27.000'e kiraya vermiştir. Aylık amortisman gideri ₺12.500, amortisman dışı faaliyet gideri ₺4.000, satın alımında kullanılan kredi faizi aylık %1'dir.

b) Ekim ayında kiraya verilen kamyon ile ilgili a şıkkındaki bilgiler geçerli olmakla birlikte, Eylül ayında kiraya verilen kamyonun sözleşmesi tazminatsız feshedilmiş ve kamyon bilançodaki net değeri tutarında satılmıştır. Elde edilen satış tutarı bir bankanın kur korumalı mevduat hesabına yatırılmış ve Ekim ayı sonunda ₺24.000 faiz ve kur farkı elde edilmiştir.

Senaryo (a): Verilenlere göre Eylül ayındaki ve (a) senaryosu için Ekim ayındaki düzenli net gelir (net momentum) tutarı, kamyonların kira gelirlerinden amortisman, diğer faaliyet giderleri ve borçlanma ile özsermaye maliyetleri düşürülerek aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

Eylül:

Ekim:

¹ Sørensen (2016)'dan esinlenilmiştir.

Brüt kira geliri:	₺35.000	₺62.000
Amortisman:	(₺10.000)	(₺22.500)
Faaliyet gideri:	(₺5.000)	(₺9.000)
Özsermaye maliyeti/Kredi faizi:	(₺12.000)	(₺19.500)
Net momentum:	₺8.000	₺11.000

Burada önemli olan nokta, bu gelirlerin (aynı zamanda yukarıda gösterilen giderlerin) kamyonların faydalı ömürleri boyunca beklendiğidir. Elbette ki bu gelirlerde ve giderlerde artış veya azalışlar olabilecektir. Gelir-giderlerdeki bu hızlanma ve yavaşlamalar (itkiler) da sebeplerine göre kayıt altına alınacaktır.

İlk ay kiralama faaliyetinden ₺8.000 net gelir elde edilmektedir. Sermaye olarak işletmeye konulan kamyonun Eylül ayında elde edilen kira geliri, sermayenin kazancı olarak nitelendirilmekte ve üçlü kayıt yönteminin hali hazırda var olmayan fakat oluşturulduğu takdirde aşağıdaki gibi olması önerilen kendine özgü hesaplarıyla şu yevmiye kaydı yapılmaktadır:

Sermaye Katkısı		₺8.000/ay	
	Kira Geliri		₺8.000/ay
<i>Eylül ayı kira net geliri</i>			

Ekim ayında ise işletmenin önceki kira sözleşmesi devam etmekte olup, borçlanma yoluyla edinilen fon ile yeni bir kamyon alınmış ve ondan da net ₺3.000 gelir elde edilmiştir. İşletme mali yönetiminin becerisi ile borcun değerlendirilerek faydalı bir varlık için sarf edilmesi ve ondan da aylık ₺3.000'lik gelir elde edilmesi, işletmenin varlık yönetim becerisi olarak ele alınmakta ve öyle kaydedilmektedir. Dolayısıyla Ekim ayına ait kayıt aşağıdaki şekli olacaktır.

Varlık Yönetimi		₺3.000/ay	
Sermaye Katkısı		₺8.000/ay	
	Kira Geliri		₺11.000/ay
<i>Ekim (a) kira net geliri</i>			

Söz konusu iki ayın kira geliri Ezerskiy'nin önerdiği üçlü Rus kayıt sisteminde yapılacak olsaydı üç temel hesap aşağıdaki gibi kayıtlanacaktır. Sistem nakit esaslı olduğu için gelir nakit hesaba alınacak, amortisman varlık azalışı olarak nitelendirilecektir. Diğer faaliyet giderleri ile borçlanma ve özsermaye maliyetlerinin nakit olarak ödendiği varsayılmaktadır. Bu durumda gelir ve giderler arasında Eylül ayında oluşan ₺8.000 ve Ekim ayında oluşan ₺11.000'lik farklar kâr, diğer bir ifadeyle sermayenin artışı olarak kabul edilmekte ve sermaye hesabına artış olarak kaydedilmektedir.

Ezerskiy'nin sisteminde Eylül ayı sermaye defteri kaydı:

Nakit	Varlıklar	Sermaye
-------	-----------	---------

Artış	Azalış	Artış	Azalış	Artış	Azalış
35.000	17.000		10.000	8.000	

Ezerskiy'nin sisteminde Ekim ayı (a) sermaye defteri kaydı:

Nakit		Varlıklar		Sermaye	
Artış	Azalış	Artış	Azalış	Artış	Azalış
62.000	28.500		22.500	11.000	

Üçlü kayıt yönteminin kullandığı temel finansal tablolar momentum (düzenli gelir-giderler) ve itki (gelir-gider değişimi) tablolarıdır. Momentum tablosu gelir ve giderlerin hangi tür faaliyetlerden oluştuğunu belirten yapısıyla gelir-gider tablosuna karşılık gelmektedir. İtki tablosu ise gelir ile giderlerin hangi varlık ve kaynak unsurlarından meydana geldiğini belirtmektedir. Bu yönüyle birebir bilanço özelliklerini taşımamaktadır. Zaten üçlü kayıt yöntemi dönemlik gelir ve gider oluşumu ve artış-azalış hızını baz almakta, işletmenin anlık durumuyla bilanço gibi statik bir şekilde ilgilenmemektedir.

İşletmenin Ekim ayı sonundaki finansal tabloları, üçlü kayıt yöntemine özgü olacak şekilde aşağıdaki gibi olacaktır.

Momentum Tablosu

<u>Kira Geliri</u>	₺19.000/ay
Net momentum	₺19.000/ay

İtki Tablosu

Sermaye Katkısı	₺16.000/ay
<u>Varlık Yönetimi</u>	₺3.000/ay
Net itki	₺19.000/ay

Tablolardan işletmenin iki ayda ₺19.000 kira geliri elde ettiği, bu gelirin ₺16.000'inin sermaye elementlerinden elde edildiği, ₺3.000'inin de yönetimin kaynakları farklı yatırımlara kanalize etmesinden dolayı elde edildiği anlaşılmaktadır.

Eylül ayında ve (a) senaryosuna göre Ekim ayında gerçekleştirilen faaliyetler çift taraflı kayıt yönteminde şu şekilde kaydedilecektir:

760. Pazarlama Satış ve	Dağıtım Giderleri	15.000	
	100. Kasa		5.000
	257. Birikmiş Amortismanlar		10.000
<i>Eylül ayı faaliyet gideri</i>	<i>kayı</i>		

Özsermayenin beklediği kârlılık, kâr dağıtımını ödemesinin yapıldığı ayda kayıt altına alınmakta, üçlü kayıt yönteminde olduğu gibi düzenli takip edilmemektedir. Yukarıdaki kayıta amortisman dışı faaliyet giderlerinin peşin olarak ödendiği varsayılmıştır. Ayrıca kamyonun kiralanması sırasında herhangi bir kayıt yapılmadığı gözden kaçmamalıdır. Eylül ayı sonunda kira bedeli peşin tahsil edildiğinde ise aşağıdaki kayıt yapılacaktır. Görüldüğü üzere Eylül ayında ₺8.000/ay momentum oluşurken, çift taraflı kayıta ₺35.000 gelir ve ₺20.000 gider oluşmuş, ₺15.000 kâr oluşmuştur.

100. Kasa		35.000	
	649. Diğer Faaliyetlerden		
	Olağan Gelir ve Kârlar		35.000
<i>Eylül ayı peşin tahsil edilen</i>	<i>kamyon kira bedeli</i>		

Ekim ayında kiraya verilen ilk kamyon için Eylül ayında yapılan kayıtlar aynen yapılacaktır. Senaryo (a)'da kiraya verilen ikinci kamyon için yapılacak Ekim ayı çift taraflı kayıtları aşağıdaki gibi olacaktır.

760. Pazarlama Satış ve	Dağıtım Gideri	16.500	
780. Finansman Gideri		7.500	
	100. Kasa		4.000
	257. Birikmiş Amortismanlar		12.500
	300. Banka Kredileri		7.500
<i>Eylül ayı ikinci kamyon</i>	<i>finansman ve faaliyet gideri kaydı</i>		

Son olarak Ekim ayındaki kiralar tahsil edildiğinde aşağıdaki kayıt yapılacaktır.

100. Kasa		62.000	
	649. Diğer Faaliyetlerden		
	Olağan Gelir ve Kârlar		62.000
<i>Eylül ayı iki kamyonu ait</i>	<i>peşin tahsil edilen kira bedeli</i>		

İkinci kamyon için tüm giderler kayıt altına alındığından, yapılan çift taraflı kayıtlarda elde edilen kâr tutarı ₺3.000 (₺27.000-₺24.000) olmaktadır. Bu tutar üçlü kayıt yöntemindeki Ekim momentumu ile aynıdır.

Senaryo (b): Eylül ayında bir değişiklik olmamakla birlikte, (b) senaryosunda Ekim ayı için düzenli net gelir tutarı da aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

	<u>Eylül:</u>	<u>Ekim:</u>
Brüt kira geliri:	₺35.000	₺27.000
Kur korumalı mevduat geliri:	-	₺24.000
Amortisman:	(₺10.000)	(₺12.500)
Faaliyet gideri:	(₺5.000)	(₺4.000)
Özsermaye maliyeti/Kredi faizi:	(₺12.000)	(₺19.500)
Net momentum:	₺8.000	₺15.000

İkinci senaryoya göre Ekim ayında önceki ay yapılan kira sözleşmesinin iptal edilmesi ve kamyonun elden çıkarılmasıyla sağlanan fonun kur korumalı mevduat hesabına yatırılmasıyla birlikte elde edilen gelirin niteliği değişmiştir. Bu değişim üçlü kayıt yönteminde karşılığını aşağıdaki şekilde bulacaktır.

Kira Geliri (Gelir Dönüşümü)	Yatırım Geliri	₺8.000/ay	₺8.000/ay
<i>Ekim ayı (b) kira gelirinin</i>	<i>yatırım gelirine dönüşmesi</i>		

Kur korumalı mevduattan elde edilen aylık ₺12.000 tutarındaki gelir, vazgeçilen kira sözleşmesinin ₺8.000'lik gelirinden ₺4.000 daha fazladır. Bu durumda yönetimin becerisi sonucu gelirden meydana gelen bu artış üçlü kayıt yönteminde yerini alacaktır.

Varlık Yönetimi	Yatırım Geliri	₺4.000/ay	₺4.000/ay
<i>Ekim (b) kur kor. mevduat</i>	<i>ile sağlanan ilave gelir</i>		

Son olarak Ekim ayında alınarak kiraya verilen ikinci kamyonun elde edilen net kira geliri de ayrı olarak aşağıdaki gibi kaydedilmelidir.

Varlık Yönetimi	Kira Geliri	₺3.000/ay	₺3.000/ay
<i>Ekim (b) ikinci kamyonun</i>	<i>sağlanan kira geliri</i>		

Yine Ezerskiy'nin sisteminde Ekim ayı (b) sermaye defteri kaydı da aşağıdaki gibi olacaktır.

Nakit		Varlıklar		Sermaye	
Artış	Azalış	Artış	Azalış	Artış	Azalış
51.000	23.500		12.500	15.000	

Yukarıdaki kayıta yine nakit esaslı sistemin gereği olarak Ekim ayındaki kira ve mevduat gelirleri nakit artışı kısmına, kasadan çıkan faaliyet giderleri ve kredi/özsermaye maliyetleri nakit azalış kısmına, nakit çıkışı gerektirmeyen amortisman gideri varlık azalış kısmına, ₺15.000'lik net momentum da sermaye artışı kısmına kaydedilmektedir.

(b) senaryosuna göre 2022 Ekim ayı sonu itibarıyla oluşacak finansal tablolar da şöyle olacaktır:

<u>Momentum Tablosu</u>		<u>İtke Tablosu</u>	
Kira Geliri	₺11.000/ay	Sermaye Katkısı	₺8.000/ay
<u>Yatırım Geliri</u>	<u>₺12.000/ay</u>	Gelir Dönüşümü	₺8.000/ay
Net momentum	₺23.000/ay	<u>Varlık Yönetimi</u>	<u>₺7.000/ay</u>
		Net itke	₺23.000/ay

Ekim ayında ikinci kamyonun ait kayıtlar Eylül ayındakiler ile aynıdır. Senaryo (b)'deki farklılık olan ilk kamyonun satılması ve tutarın kur korumalı mevduata yatırılması ile ilgili kayıtlar ise çift taraflı kayıt yönteminde şu şekildedir:

257. Birikmiş Amort. ²		120.000	
100. Kasa		480.000	
	254. Taşıtlar		600.000
<i>Kamyon satış işleminin</i>	<i>muhasebeleştirilmesi</i>		
102. Bankalar		24.000	
	642. Faiz Gelirleri		12.000
	646. Kambiyo Kârları		12.000
<i>Kur korumalı mevduata</i>	<i>ait faiz ve kur farkının kaydı</i>		

Görüldüğü gibi üçlü kayıt yönteminde, çift taraflı kayıt yöntemindeki tüm kayıtlar yapılmamakta, yalnızca her dönemde düzenli gelir-gidere yol açan işlemler kaydedilmektedir. Bu da akla yöntemin tek başına değil de destekleyici bir yöntem olarak uygulanmasının daha uygun olup olmayacağı sorularını getirmektedir.

5. Sonuç

Kökeni günümüzden yaklaşık 5-6 bin yıl kadar öncesinde keşfedilen hesap tutma tekniklerine dayanan muhasebe biliminde bir iş veya işletmenin mali durumu hakkında yöneticileri, ortakları ve diğer kesimleri bilgilendirmek için mali tablolar kullanılmaktadır. Bu tabloların hammaddesini de muhasebe kayıtları oluşturmaktadır. Kayıt tutma yöntemleri zaman içerisinde değişime uğramıştır. Bunlar kronolojik sıralamayla tek, çift ve üç taraflı kayıt tutma yöntemleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ticari ve mali ilişkilerin günümüze göre son derece basit olduğu dönemlerde ortaya çıkan tek taraflı kayıt tutma yöntemi de karmaşık olmayan bir yapıya sahipti. Yöntem, mali işlemin servette yarattığı etkinin tek bir satır ve tek bir hesap halinde yazılmasından ibaretti. Çift taraflı kayıt yöntemi ise borç ve alacak boyutunu hesaba katarak hem varlık hem de kaynak hesaplarının çalışmasını sağlamıştır. Bu nedenle muhasebeden alınan ayrıntının boyutu artmış, dolayısıyla daha çok verim alınmaya başlanmıştır.

19. ve 20. yy. dönemlerinde günümüzdeki işletme mantığının iyiden iyiye oluşması ve işletmelerin büyümesi, arzulanan muhasebe verisi boyutunu daha da artırmıştır. Doğal olarak bu dönemlerde mali olayların işletmeye olan etkilerinin statik bir şekilde yalnızca dönem sonlarında değil de her an finansal tablolara yansıtılması düşüncesi doğmuştur. Bu dinamik yapıyı temsilen de üçlü kayıt yöntemi düşüncesi türetilmiştir.

Üçlü kayıt yönteminde işletmenin tüm mali olaylarından ziyade, yalnızca her dönem düzenli gelir veya gider yaratan dinamik olayları odak noktasındadır. Önceki yöntemlerde yıl sonu hesaplar kapatılırken akla gelen kâr ve sermaye artışı kavramı, bu yöntemle birlikte belirli bir düzende tekrarlanan her mali işlemde sonra ifade edilmeye başlanmıştır.

Üçlü kayıt yöntemi, günümüz muhasebe organizasyonunda egemen bir konuma sahip olan çift taraflı kayıt yönteminin varlık-kaynak ve gelir-gider olmak üzere iki boyuttan oluşan yapısına üçüncü bir boyut eklemektedir. Bu da servet yaratma kapasitesidir. Net varlıktaki değişimin düzenli periyotlarda elde edilen gelirlerle ve katlanılan giderlerle ifade

² Kamyonun birikmiş amortismanının bir yıllık olduğu varsayılmıştır.

edilmesi, işletmenin gelecekte elde edebileceği kâr tutarını daha sağlıklı tahmin etmesini, kâr planlamasının daha isabetli yolmasını ve ortaklar için yaratılabilecek servet miktarının daha gerçekçi bir şekilde ortaya konulmasını sağlayacaktır.

Üçlü kayıt yöntemi kabul görmeye, uygulanma sayısı artmaya başladıkça muhasebe örgütlenmesindeki yeri güçlenecektir. Ticaret hayatının ve işletmelerin yapısı hızla değiştiği sürece, muhasebede hâkim olan kayıt düzeninin gerek boyutunda gerekse niteliğinde farklı beklentilere cevap verecek gelişimler ve eklentiler olması artık sürpriz olarak karşılanmayacak bir durumdur.

Tüm artılarının yanı sıra üçlü kayıt yönteminin İjiri'den sonra istenilen noktaya taşınmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Şu anda çift taraflı kayıt yönteminin yerine geçerek ana akım kayıt yöntemi olmaktan uzak görünmektedir. Ayrıca yalnızca düzenli gelir ve giderlerin kayıt altına alınması da diğer mali işlemler için yine çift taraflı kayıt yönteminin kullanılması gerektiği anlamını çıkarabilecektir. Yine de gelir ve giderlerin yalnızca dönem sonunda değil de her zaman takip edilebilmesi, gelir-giderlerdeki hızlanma ve yavaşlamaların tespit edilebilmesi ve gelecekte yeni servet yaratma kapasitesi olan işlemlerin farkına varılması gibi konularda işletme yönetimine yardımcı olabilecek bir yönetim muhasebesi tekniği olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Kaynakça

- Akçay, S. (2003). Perakende Satış Yapan Zincir Mağazalarda Muhasebe Örgütlenmesi ve Bir Uygulama [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
- Ayanoğlu, Y., Yanık, S.S. ve Sultankhanova, G. (2019). Ezerskiy'in Muhasebede Önerdiği Üçlü Kayıt Sistemi Üzerine Bir Değerlendirme, 38. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu: Kırk Yılın Muhasebesi ve Yeni Hayallerimiz, Denizli, 65-88.
- Ayanoğlu, Y., Yanık, S.S. ve Alıcı, M. (2021). Çok Boyutlu Muhasebe-Momentum Muhasebesi, 39. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu: Değişen Teknoloji ve İş Ortamında Muhasebe, Burdur, 160-171.
- Aydemir, O. ve Erkan, M. (2011). Merdiven Kayıt Yöntemi ve Günümüz Muhasebe Sistemi, Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, (1), 110-128.
- Bükey, M. ve Demir, N. (2021). Cumhuriyet Dönemi Muhasebe Sistemindeki Gelişmeler ve Türkiye Muhasebe Standartlarının Muhasebe Sistemi Üzerindeki Etkisi, Lectio Socialis, 5(1), 35-42.
- Bülbül, Y. (2000). Osmanlı Devleti'nin Muhasebe Sistemi: 1300-1600 [Yayımlanmamış doktora tezi], Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul.
- Can, A.V., Aliusta, H. ve Bağdat, A. (2021). Osmanlı Devleti'nde Çift Taraflı Kayıt Yöntemine Geçiş Etkileyen Sosyo-Kültürel Nedenlerin Analizi, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, 14(3), 1231-1259.
- Fartika, W. ve Septiawan, B. (2022). Application of Triple-Entry Bookkeeping with Blockchain Technology as an Effort to Prevent Accounting Fraud, Akuntansi Dewantara, 6(2), 42-47, <https://jurnal.ustjogja.ac.id/index.php/akuntansidewantara/article/view/13033>, Erişim Tarihi: 18.10.2022
- Grigg, I. (2005). Triple Entry Accounting, Working Paper, https://www.researchgate.net/profile/IanGrigg/publication/308640258_Triple_Entr

- y_Accounting/links/57e99c4408aed0a291304588/Triple-Entry -Accounting.pdf, Erişim Tarihi: 20.10.2022
- Güvemli, O. (2015). Türk Muhasebe Düşüncesinin Evreleri (Orta Asya Kültüründen Batılılaşmaya), Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, (9), 5-17.
- Güvemli, O. ve Kaya, M.A. (2015). Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. Yüzyılın Ortalarında Muhasebe Düşüncesindeki Büyük Değişim: 1839-1885, Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, (9), 43-65.
- Güvemli, O., Zeytinoğlu, E. ve Aygül, E. (2016). Osmanlı İmparatorluğunda Çift Yanlı Kayıt Yönteminin XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Bir Sanayi İşletmesinde İlk Kez Uygulanması: Tütün Rejisi Örneği, Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, (11), 197-223.
- Hyon, Y.H. ve Park, S.W. (1998). A New Two-Dimensional Double-Entry Bookkeeping System and Three-Dimensional Accounting, Second Asian Pacific Interdisciplinary Research in Accounting (APIRA98) Conference Proceedings Book, Osaka.
- Ijiri, Y. (1986). A Framework for Triple-Entry Bookkeeping, The Accounting Review, 61(4), 745-759, <https://www.gwern.net/docs/bitcoin/1986-ijiri.pdf>, Erişim Tarihi: 20.10.2022
- Laing, G.K. ve Perrin, R.W. (2022). Momentum Accounting Revisited, Journal of New Business Ideas & Trends, 20(1), 1-36.
- Maiti, M., Kotliarov, I. ve Lipatnikov, V. (2021). A Future Triple Entry Accounting Framework Using Blockchain Technology, Blockchain: Research and Applications, (2), 1-8, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2096720921000324>, Erişim Tarihi: 13.10.2022
- Melse, E. (2008). Accounting in Three Dimensions: A Case for Momentum Revisited, The Journal of Risk Finance, 9(4), 334-350.
- Sevilengül, O. (2011). Genel Muhasebe, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Sørensen, P.S. (2016). An Argument for the Implementation of Triple Entry Bookkeeping [Master Thesis], Aalborg University, https://projekter.aau.dk/projekter/files/245235285/Triple_entry_masters_finals.pdf, Erişim Tarihi: 21.10.2022
- Uçma, T. (2010). Çift Taraflı Kayıt Sistemi ve Kapitalizmin Doğuşu: Werner Sombart'ın Sosyo-ekonomik Perspektifinden, Muhasebe ve Denetime Bakış, Ekim 2010, 101-116.
- Yazan, Ö. (2018). Birleşik Defter Sistemi Olarak Defter-i Kebirli Yevmiye ve Türk Muhasebe Eğitimindeki Yeri, MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7(4), 375-398.
- Yücenurşen, M. (2020), Çift Taraflı Kayıt Yönteminden Üçlü Kayıt Sistemine Geçiş: Momentum Muhasebesi, BMIJ, (2020), 8(1): 1008-1025.

Extended Summary

Accounting is an important department for businesses. While it helps the business management in many issues that require decision-making such as determining the product cost, pricing and budgeting, it also gives important clues to the external environment about the financial structure of the business through financial statements. Bookkeeping and recording system, which are the cornerstones of accounting organization, have a great share in their formation.

Accounting organization is the arrangement of the tools to be used in order to provide the expected information flow from accounting according to accounting laws, theories and methods. The elements of accounting organization are document order, qualified personnel, chart of accounts, hardware-software systems and ledger system.

After the single-entry bookkeeping accounting practices, which is the simplest form of bookkeeping in accounting, which has existed and developed for thousands of years, the double-entry bookkeeping method, which was started to be used by Italian merchants and bankers in the 15th century, has been accepted as the main accounting paradigm for today's business applications. In 1870, the Russian clergyman, accountant and economist F.V. Ezerskiy explained the idea of triple Russian bookkeeping method in his work. This idea, which did not receive the attention it deserved at the time, gained popularity in 1982 with the different approach in the work of Japanese economist, accounting researcher and educator Yuji Ijiri.

In the study, the triple-entry bookkeeping method and previous recording methods, which explains which event occurred for what reason as well as at what rate, were examined, and the differences that the triple recording method offered in bookkeeping and financial statement organization organizations were tried to be explained with the help of an example.

The accounting technique, which was founded in Babylon and created by the Ancient Greek and Roman civilizations towards the end of the first age, lost its meaning as a result of the serious economic and political crises in the beginning of the Middle Ages, and then developed again with the revival of trade life, the establishment of companies and the increase in credit transactions.

In the period from 4000 BC to 1300 AD, it is seen that the records of commercial transactions were kept in kind at first, and in cash with the invention of money. Inventory calculations started with the recording of asset numbers and types. It is seen that budgeting started to develop from the written plans created in the following years. Over time, it has been observed that the number and type of the goods, as well as the names of the parties and the date, began to be recorded. With the use of money, asset values are expressed in monetary terms, and increases in value are expressed as profits and decreases as losses.

In the single-entry bookkeeping method, each asset was defined with a single line. In addition to the name of the asset, there was the date, the amount, and sometimes the comment. This simple method was also potentially error-prone. All a malicious accountant had to do was add one more line. Even when this event was discovered, there was no clue as to whether it was a bug or a gimmick. Therefore, it was extremely difficult to find and repair bugs and cheats. This placed an important limitation on the reliability of the

accounting books. For example, when an organization received a loan, it was recorded as income. This means that the financial situation of that organization cannot be fully depicted.

Although it is said that the Italian mathematician and clergyman Luca Pacioli discovered the double-entry bookkeeping method in the work called "Summa Arithmetica" written in 1494, it's not possible to say that it is true. It is understood from various records kept in Italy in the 13th century that the double-entry bookkeeping method was applied before. It is even possible that it was used before in eastern and Islamic civilizations. Al Mazandarani's manuscript "Risale-i Felekiyye", dated 1363, mentions the ladder method and some features such as diary, ledger, personal accounts peculiar to double-entry bookkeeping. In the light of all this, it would not be wrong to call Pacioli's work the first accounting book published.

Factors such as the translation of the published works about the method into different languages, firstly reaching England and Germany, the accounting culture created by the graduates with good accounting knowledge from private schools created for merchant apprenticeship in Italy, and the fact that the established businesses have transactions that require intensive account knowledge, are the reasons why the double-entry bookkeeping method can be used. It has reached the present day and paved the way for the capitalist system.

The double-entry bookkeeping method has made accounting today's systematic with its features such as separating each journal item from each other with lines, numbering, including the date of the transaction, including the explanation, and writing the payable account starting from the middle while starting the payee account from the middle.

In 1982, the triple entry method was presented by the Japanese scientist Yuji Ijiri as the new paradigm of accounting. The author detailed his work and published it again in 1986. While the nature of the financial transaction and the event that caused it are explained in double-entry bookkeeping, the rate of occurrence of the event in triple recording is also included. In order for this method to be of interest, income and expenses must have a tendency to recur in subsequent periods. The rate of change of income-expenditure corresponds to the momentum term. Recurrence is the rule, non-repetition is the exception. This contrasts with the status quo, where every income generated is new. The status quo of this method is that there is no change in the rate of income in each period. Customers' regular purchases of products each month, interest and tax payments paid quarterly, salary payments are examples of recurring income and expenses (aka momenta).

Proportional changes in regular income and expenses are explained by the concept of impulse. Ijiri argues that as practitioners and legislators become accustomed to this record type and concept, new accounts will be created as an alternative to the existing double-entry bookkeeping literature, and once they mature, the desired quality and ease of use will be experienced in registration and reporting. Accountants, who apply the method that makes it possible to measure the performance of the business at any moment, will gain a different perspective in this dynamic accounting system and will focus on estimating the future situation rather than the current situation.

Today, the triple registry method is also associated with distributed ledger technology and is used with blockchain technology, which includes smart contracts. The transaction is verified by a third entry, which acts as a link between the two business partners who keep

double-sided books. Therefore, any possible manipulation attempt can be easily noticed. This means that this method incorporates the elements of transparency and trust more.

Although the double-entry bookkeeping method is still the dominant view today, there is no doubt that as the triple-entry bookkeeping method is accepted by different segments, its unique chart of accounts and financial statement sets will be fully formed and its place in the accounting organization will be strengthened. As long as the structure of business life and businesses change rapidly, it is no longer surprising that there are developments and add-ons that will respond to different expectations in terms of both size and quality of the record system that dominates accounting.

Ek bilgiler

Çıkar çatışması bilgisi: Sorumlu yazarlar, çalışmada çıkar çatışması olmadığını kabul etmektedir.

Destek bilgisi: Çalışmada herhangi bir kuruluştan destek sağlanmamıştır.

Etik onay bilgisi: Çalışma, etik onay belgesi gerektirmemektedir.

Katkı oranı bilgisi: Yazarın katkı oranı %100 şeklindedir.

**OSMANLIDA MADENCİLER, MADEN HUKUKU VE
MADENCİLİK SEKTÖRÜNDE YAŞANAN PROBLEMLER**

***MINERS IN THE OTTOMAN MINING LAW AND
PROBLEMS IN THE MINING INDUSTRY***

Öğr. Gör. Dr. Metin GÜNAY

Cumhuriyet Üniversitesi, Zara Ahmet Çuhadaroğlu Meslek Yüksekokulu
ORCID ID: 0000-0003-0530-3185, metineyolla@gmail.com

ABSTRACT

Anatolia, the cradle of civilizations, has a rich cultural history as well as rich underground resources. One of the most important features that makes Anadolu, which has this cultural richness by hosting many civilizations from the past to the present, valuable is the diversity in its underground resources. The influence of the mines on the construction of the Anatolian civilization by the people who settled here is undeniable. The Ottoman State used these natural riches for many years. However, in the last hundred years of the Ottoman State, there have been some crises in the mining sector, as in every field. In this study, miners, mining law, and mining management and the problems experienced in the mining sector in the Ottoman State will be summarized and some suggestions will be made about today's mining activities in the light of past experiences.

Keywords: Business History, Mining Management in the Ottoman State, Miners in the Ottoman State, Mining Law in the Ottoman State.

ÖZ

Medeniyetlerin beşiği olan Anadolu zengin bir kültürel geçmişe sahip olmasının yanısıra zengin yeraltı kaynaklarında sahiptir. Geçmişten günümüze birçok medeniyete ev sahipliği yaparak bu kültürel zenginliğe sahip olan Anadolu'yu değerli kılan en önemli özelliklerinden birisi de yeraltı kaynaklarındaki çeşitliliğidir. Burada yerleşik olan insanların Anadolu medeniyetini inşa etmesinde madenlerin etkisi yadsınamaz. Osmanlı Devleti'nde bu doğal zenginlikleri uzun yıllar boyunca kullanmıştır. Ancak Devlet-i Aliyye'nin son yüzyılında her alanda olduğu gibi madencilik sektöründe de birtakım bunalımlar yaşanmıştır. Bu çalışmada Osmanlı'da madenciler, maden hukuku, ve maden işletmeciliği ile maden sektöründe yaşanan problemler özetlenecek ve geçmişte yaşanan tecrübeler ışığında günümüzdeki madencilik faaliyetleriyle ilgili birtakım önerilerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İşletme Tarihi, Osmanlıda Maden İşletmeciliği, Osmanlıda Madenciler, Maden Hukuku.

1. Giriş

Türkler “örs ve çekicinin surlarını bütün milletlerden önce keşfetmişlerdir” (Topkaya ve Bircan, 1968 170). Kavimler göçü ile Orta Asya'dan Anadolu'ya, Anadolu'dan Karadeniz'in kuzeyine, Avrupa'ya, Orta Doğu'ya ve Kuzey Afrika'ya yayılırken bu surları beraberlerinde getirmiş, bir taraftan yaşadığı toprakların zenginliklerinden istifade ederken diğer taraftan bu zenginlikleri kullanarak yaşadığı toprakları ihya etmişlerdir.

Madenler, milletlerin ve uygarlıkların hayatında en önemli zenginliklerden ve faaliyet alanlarından biridir. Osmanlı Devleti'nde de sivil ve askeri alandaki etkinliğin en temel belirleyicileri arasında madencilik faaliyetleri yer almaktadır (Öcal, 2018, 189; Tızlak, 1996, 703). Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu topraklar zengin maden rezervlerini ihtiva eden bir coğrafyada bulunmaktadır. Fetih hareketleriyle genişleyen bu topraklar maden sahalarının ve çeşitliliğinin artmasına sebep olmuş, madencilik faaliyetleri Osmanlı ekonomisinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Buna bağlı olarak madencilik mevzuatı devrin ihtiyaçlarına göre tanzim edilerek güncellenmeye çalışılmıştır (Yüksel ve Üner 2019 473).

Anadolu'daki madencilik faaliyetlerinin Osmanlı'dan çok önce, günümüzden 9000 bin yıl öncesine dayandığı, metallerin ilk defa bu bölgede keşfedildiğini bilinmektedir. Dünyada madenin ilk kez ateşle tanıştığı, eritilerek bu madenlere şekil verildiği yer günümüzde İzmir yakınlarında bulunan Sardes şehridir (Topkaya ve Bircan, 1968, 170). Bir coğrafyacı olan Strabon, Doğu Anadolu'daki altın yataklarından ve bugünkü Çanakkale ili çevresinde çıkarılan değerli madenlerden söz etmektedir. Troya ve Astrya şehirleri o dönemde madenlerin çıkarıldığı ve işlendiği şehirlerdir. Yine birtakım belgelerde Kral Midas'ın hazinelerinden, Lidya Kralı Krezüs'ün altınlarından bahsedilmektedir. Benzer şekilde Erzurum'da ve Trabzon'da değerli cevherlerin çıkarıldığı ve yüzlerce yıl boyunca işlendiği bilinmektedir (İzbirak, 1944, 214-215). Milattan önce, Hititler, Frigler, Medler ve Persler ile milattan sonra Romalılar, Danişmentler, Selçuklular ve Osmanlılar Anadolu'nun değişik bölgelerinde madencilik faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Arkeolojik bulgulara göre, Anadolu'nun farklı bölgelerinde doğaltaşlar, kil ve kaolen kaynakları ile altın, demir, kurşun, çinko, bakır gibi metalik madenler işletilmekte ve madencilik faaliyetleri sürekli gelişme göstermektedir (Ayaz, 2012).

Osmanlı Devleti'nin kurulması, Anadolu ve Rumeli'de hakimiyet sağlaması ile madencilik faaliyetleri gelişmiş, Amerika'nın keşfi ile bu yeni kıtadan Avrupa'ya akan ucuz madenler sayesinde görece olarak Osmanlı madenlerinin işletme giderleri ve maden fiyatları artmış, Avrupa devletleriyle rekabet edemeyecek bir duruma gelmişlerdir. Bu sebeple birçok madende üretim durdurulmuştur. Bununla birlikte 19. yüzyıl Osmanlı ekonomisinde madenlerin öneminin yeniden arttığı bir yüzyıl olmuştur. Rumeli bölgesinde yaşanan toprak kayıpları, bu bölgedeki zengin maden ocaklarının nitelikli işgücünün de kaybedilmesine sebep olmuş, buna bağlı olarak Anadolu'daki madenler askeri ve ekonomik açıdan daha stratejik bir konuma yükselmiştir. Bir diğer sebep ise Batılı devletlerin Osmanlı madenlerine olan talebinin artmasıdır. Artan talep yeni araştırmaların yapılması ve yeni maden ocaklarının açılmasına, madencilik mevzuatında değişiklikler yapılmasına yol açmıştır (Özbay, 2003, 47). Her ne kadar sektörde yaşanan birtakım problemler olsa da Osmanlılar kalay hariç, diğer tüm madenler konusunda kendi kendisine yeten bir durumdadır (Tızlak, 1996, 717).

Anadolu coğrafyasında var olan kültürel birikim, arkeolojik kazılardan elde edilen bulgular, yüzlerce çeşit farklı cevhere sahip madenlerden işletilen binlerce maden ocağının varlığı ülkemizdeki maden zenginliğini gözler önüne sermektedir. Uzun zamandır işletilmesi sebebiyle bu maden rezervleri tükenmiş ya da azalmış olabilir. Geçmişte işletilen ve kapatılan maden ocaklarının ekonomik olarak işletilmesi günümüzde mümkün olabilir. Bunlara ek olarak henüz hiç ulaşılamamış maden yatakları da mevcut olabilir.

Madencilik sektörü lokomotif bir sektör olup, sanayi başta olmak üzere tüm sektörler üzerinde etkin bir konuma sahiptir. Diğer sektörlerin varlığı sürdürülebilmeleri için gerekli olan hammaddeler ve yarı mamuller maden sektörünün sağlıklı çalışmasına ya da ihtiyaç duyulan madenlerin temin ve tedarikinde bir problem yaşanmamasına bağlıdır (Kartalkanat, 1990, 65).Devlet hazinesi için önemli bir gelir kaynağı olan madencilik faaliyetleri (Tızlak 1996 703) ülkeye döviz girdisi sağlayan ve her türlü endüstrinin temeli olan (İzbırak, 1944 213) stratejik bir sektördür.

Maden kaynaklarına sahip olmak, bu kaynaklardan hammadde, yarı mamul ve mamuller üretmek ve bunları hem ulusal hem de uluslararası pazarlarda satabilmek, ülkelere döviz kazandırmasının yanı sıra ülkelerin gelişmişlik düzeylerini artıran, vatandaşların refahını ve kalkınmayı temin eden en önemli unsurlarından birisidir (Kartalkanat, 1990, 65).

Ülkemiz dünyadaki 90 çeşit madenin 77'sini topraklarında barındıran, yer altı zenginlikleri ile birlikte sahip olduğu stratejik konumu ile inanılmaz bir madencilik potansiyeline sahiptir (Küçük, 2019). Ancak ülkemizin sahip olduğu bu potansiyelin yeteri kadar değerlendirildiğini söylemek mümkün değildir. 2021 yılında tüm ihracatımız 213,648 milyar dolar iken maden ihracatımızın yalnızca 5,568 milyar dolar olması, diğer bir ifadeyle, Türkiye'nin ihracatında madencilik sektörünün payının sadece %2,61 olması (Gençbay ve Dinlen, 2022) bu durumu bütün açıklığı ile göstermektedir. Ülkemizin sahip olduğu maden stoku ve çeşitliliği ile kıyaslandığında, sektörden elde edilen ihracat gelirinin oldukça düşük olduğunu söylemek mümkündür.

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki madencilik faaliyetleri, madencilerin çalışma hayatı ve maden işletmelerinin yönetim organizasyonu ile ilgili bilgiler verilerek madencilik sektöründe yaşanan sorunlardan bahsedilecek ve günümüzdeki madencilik faaliyetleriyle ilgili birtakım önerilerde bulunulacaktır. Madencilik faaliyetlerinin çok çeşitli olması sebebiyle bu çalışmada sadece galeri tipi üretim yapılan metalik madenler (altın, gümüş, bakır, kurşun krom vb. madenler) özelinde bir çalışma yapılmıştır.

2. Osmanlı Devleti'nde Madencilik Hukuku

Madenler Osmanlı Devleti'nin en önemli gelir kaynakları arasında yer almaktadır. Ancak 19. Yüzyılla birlikte Osmanlı Devleti'nde yaşanan idari, askeri ve mali problemler devletin bütün kurum ve faaliyetlerini etkilediği gibi önemli bir sosyal ve iktisadi faaliyet alanı olan madencilik sektörünü de etkilemiştir. Osmanlı Devlet ricalinin madencilik sektöründeki değişen rekabet koşullarına uygun olarak madencilik mevzuatını hızlı ve etkin bir şekilde güncelleyememesi sektördeki çöküşü hızlandırmıştır (Bayartan, 2008, 137).

Osmanlı'da üç tür maden işletme usulü vardı. Bunlar;

- Doğrudan doğruya bir madenin devlet tarafından işletilmesi
- Devletin desteği ve kontrolü altında, madenlerin bir kısım madenciler tarafından işletilmesi: Bu yöntemde devlet madenin başına idari ve mali açıdan özerk bir "emîn" atar, madenin işletilmesi için bu emin kişiye sermaye verir ve madenin yönetimini bu kişi üzerinden sağlar.
- Madenlerin kira veyahut ihale ile işletmecilere verilmesi: Madenler ihale edilmek suretiyle ya da parası peşin olmak üzere, kiraya verilmek suretiyle profesyonel kişiler tarafından işletilebilirdi. Bu yöntem daha çok devletin mali açıdan zor duruma düştüğü son dönemlerde tercih edilmiştir (Kartalkanat, 1990, 67; Yüksel ve Üner, 2019, 477).

Osmanlı'da maden hukuku alanında ilk düzenleme 1858 yılında çıkarılan "Arazi Kanunnamesi" olarak bilinse de 1942 yılında Neşet Çağatay tarafından yayımlanan

doktora tezinde, Osmanlı Devleti'nin Avrupa kısmındaki arazilerde bulunan bir kısım madenin teftişi sonucunda 16 sayfalık ve oldukça ayrıntılı bir raporun hazırlandığı, raporun tanzim tarihinin ise 1497 yılı olduğu görülmektedir. Bu rapora istinaden maden Osmanlı madencilik hukukun daha eski tarihlere uzandığı görülmektedir (Kartalkanat, 1990, 66).

1858'den önce madenlerin çoğu emanet usulü ile devlet tarafından işletiliyordu. Çünkü bu madenlerin çoğu kârlı değildi ve sadece devletin ihtiyacını karşılamak maksadıyla zararına da olsa üretim yapılıyordu (Tızlak, 1996, 704-705). 1858 yılında çıkarılan "Arazi Kanunnamesi" müstakilen madenler hakkında bir düzenleme içermiyordu. İlgili kanunnamenin yalnızca 107. maddesinde dolaylı olarak maden istihsalini ilgilendiren bir düzenleme vardı ki bu düzenleme madenlerin mülkiyeti ile ilgiliydi.

1858 yılında yürürlüğe giren Arazi Kanunnamesi 'ne kadar Osmanlı Devleti'nde madenler sadece vergiye tabi olan kuruluşlar olarak varlığını sürdürmekteydi. Bu kanunname ile ister devlete isterse halka ait olsun bütün araziler madenler açısından tasnif edilmiş, arazinin mülkiyetine ve arazide bulunan madenin cinsine göre devletin tasarruf yetkisi hükme bağlanmıştır. Arazi Kanunnamesine göre madenler yönüyle topraklar beş farklı kategoriye ayrılmıştır; (Özdingiş, 2004, 41; Yüksel ve Üner, 2019, 477; Taştekin, 2020, 1005);

- Arazi-i memlûke: Herhangi bir kişinin mülkü olan bir arazide bulunan madenler prensip olarak mülk sahibine aittir. Arazi sahibi ile madeni bulan kişilerin farklı olması halinde bu kişilerin aralarında anlaşmaları gerekir. Bu tip bir madende diğer bir hak sahibi de devlettir. Öşür ve haraca bağlanarak bir kişinin mülkü halinde bulunan altın, gümüş, demir, bakır ve cıva gibi "eritmeye ve ateşle yumuşatılmaya elverişli" olan madenlerin beşte biri devlete kalan kısmı arazi sahibine (madeni bulan başkası ise aralarındaki anlaşma gereğince arazi sahibi ve madeni bulana) aittir. Eğer bulunan maden ısıtmaya ya da eritmeye uygun değilse (kömür, yakut, zümrüt, alçı vb.) bu durumda bulunan madenin tamamı arazi sahibine ait olacaktır.
- Arazi-i mirîye: Devlete ait olan arazilerdir. Her ne surette ve her kimin tasarrufunda olursa olsun, miri arazilerde bulunan her türlü maden devlete aittir. Madeni kimin bulduğu ya da bulunan madenin ne çeşit bir maden olduğunun önemi yoktur.
- Arazi-i mevkufe: Osmanlı Devleti'nde oldukça yaygın kurumlardan olan vakıflara ait arazilerdir. Bu tip araziler "arazi-i mevkufe-i sahiha" ve "arazi-i mevkufe-i gayri sahiha" olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Arazi-i mevkufe-i sahihada sınırları içerisinde bulunan ve istihsal edilen madenler ait olduğu vakfa, arazi-i mevkufe-i gayri sahihada bulunan madenler ise miri arazideki gibi devlete aittir.
- Arazi-i metruke: Hiç kimsenin özel mülkü olmaksızın kamunun kullanımına terk edilmiş olan arazidir. Metruk araziler genel olarak halka veyahut bir beldeye tahsis edilmiş olabilir. Her halükârda bu arazilerde çıkarılan madenlerin beşte biri devlete, geri kalan payı ise işletene aittir.
- Arazi-i mevat: Hiçbir kimsenin tasarrufunda olmayan ve kendisinden de istifade edilme imkanı bulunmayan "ölü" arazilerdir. Tıpkı metruk arazilerde olduğu gibi mevta olan bu arazilerde devlet beşte bir hak sahibidir. Geri kalan kısım madeni bulan veya işleten kişiye aittir.

1858 yılında çıkarılan bu kanunname arazilerin tasnifini ve bu arazilerden devletin elde edeceği vergi ya da sair gelirleri düzenliyordu. Yalnızca madencilik faaliyetlerini konu alan ilk müstakil hukuk metni 1862 yılında yürürlüğe giren "Maadin Nizamnamesi"dir. Maadin Nizamnamesi'ndeki eksik olan ya da değiştirilmesi gereken birtakım hususlar, ihtiyaçlar çerçevesinde, 1872, 1887 ve 1906 yıllarında çıkarılan farklı nizamnamelerle tadil edilmiştir (Kartalkanat, 1990, 66).

1861 tarihli Maadin Nizamnamesinde, maden ocaklarının açılması ve madenlerin çıkarılması, madenlerde vergilendirme, maden sanayi ve maden mühendislerinin çalışma alanları ve yetkileri gibi hususlar düzenlenmiştir. Arazi Kanunnamesi'nden sadece üç yıl sonra yürürlüğe girmiş olmasına rağmen, Maadin Nizamnamesi'nde, madenlerin mülkiyetine ilişkin hukuki düzenlemeler oldukça dikkat çekicidir. Arazi Kanunnamesi'ndeki mülkiyet hakkı devlete, vatandaşa ya da bir vakfa aitken, Maadin Nizamnamesi'nde bir Osmanlı vatandaşı tarafından kurulmuş olan maden şirketlerine yabancıların ortak olma hakkı tanınmıştır. Ayrıca özel veya tüzel tüm yabancı kişilerin taşınmaz mal sahibi olmasına izin verilmiştir. Sadece Hicaz bölgesi bu izinden istisna tutulmuştur (Bayartan, 2008, 138). Maden hukukunda üç temel hak söz konusudur; İşletme (imtiyaz hakkı), devir (ferâğ hakkı) ve taharri hakkı (maden arama hakkı). Özellikle devir ve arama hakkı günün şartlarına uygun olarak 1869 ve 1887 de revize edilerek uygulanmaya devam etmiştir (Taştekin, 2020, 1003).

Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu ekonomik ve idari sıkıntılar, savaşlar, isyanlar vb. zorlu koşullar ve zamanın gerektirdiği ihtiyaçlar çerçevesinde Maadin Nizamnamesi birtakım işlemler açısından yetersiz kalmış ve 1869 yılında yeni bir nizamname ile güncellenmiştir. Bu nizamname Fransızlar tarafından yayımlanan 1810 tarihli Maden Kanunu esas alınarak hazırlanmıştır. 1869 nizamnamesinde madenler, asli ve sathi madenler (yüzey madenleri) ile taş ocakları şeklinde ayrılmıştır. Asli madenlerin işletilmesinde 99 yıllık, sathi madenlerin işletilmesinde ise süresiz işletilme imtiyazı bu kanunname ile mümkün hale gelmiştir (Bayartan, 2008, 138).

1887 yılında yayımlanan maden nizamnamesi ile taş ocakları diğer madenlerden ayrılmış, bu sahaların ve çalışma şartlarının iyileştirilmesi ile madenlerin ihale yöntemleri ve birtakım vergiler bu kanunname ile düzenlenmiştir (Bayartan, 2008, 138). 92 maddeden oluşan bu nizamname birçok düzenlemenin yanı sıra madenlerden ve taş ocaklarından alınan verginin artırılmasını amaçlamaktadır (Kartalkanat, 1990, 68).

Osmanlı Devleti'nde madenlerle ilgili son hukuki düzenleme 1906 yılında çıkarılan nizamnamedir. Bu nizamname ile daha önce yayımlanmış olan nizamnamelerdeki 20 madde tadil edilmiş veya yürürlükten kaldırılmıştır. Nizamnamedeki en önemli madde, madenlerdeki taharri hakkıdır. Bu nizamnameye göre, bir kimse kendine ait bir arazide maden arayacaksa bunu bir ilmühaber ile başkasına ait bir arazide maden arayacaksa bunu ancak bir ruhsatnameyle yapabilecektir. Kendisine taharri (arama) hakkı verilen kimse, bu hakkı devrini ancak İktisat Vekâleti'nin -devralan kişinin nitelikleri uygun olması halinde- uygun görmesiyle yapabilecektir (Kartalkanat, 1990, 68).

Osmanlı Devleti döneminde hazırlanmış olan bu kanunnameler Cumhuriyet döneminde de yürürlükte kalmıştır. 1942 yılında çıkarılan 4268 sayılı "*Madenlerin Aranması ve İşletilmesi Hakkındaki Kanun*" ile Osmanlı döneminde çıkarılmış nizamnamelerdeki 16 madde yürürlükten kaldırılmış ve 17 madde kısmen değiştirilmiş olsa bile, 11 Mart 1954 tarih ve 6309 sayılı Maden Kanunu yürürlüğe girinceye kadar uygulanmıştır.

3. Osmanlıda Madenciler

Osmanlı Devleti'nde madencilik faaliyetleri bugünde olduğu gibi ocakların büyüklüğüne ve hangi cevherin çıkarıldığına bağlı olarak değişmektedir. Çalışanların sayısı, niteliği ve hangi pozisyonda çalıştıkları, madenlerin büyüklüğüne, madenlerin hangi yöntemle işletildiğine ve teknik çalışmaların yoğunluğuna göre değişmektedir. Bu sebeple akademik makalelere konu olan farklı madenlerde farklı kadroların ihdas edildiğini ve farklı pozisyonlar oluşturulduğunu görülmektedir.

(Turan, 1981)'a göre maden çalışanları "*madenci taifesi*" olarak adlandırılır ve bunlar; madeni çıkarıcılar, kal ve izabe edenler (madeni diğer unsurlardan ayırmak ve maden cevherini zenginleştirmek), nakliyeciler, madende kullanılacak olan yakacak malzemeleri

temin edenler, madenin güvenliğini sağlayan askerler ve sivillerden oluşmaktadır. Çalışanlardan, askerî sınıfa mensup olanlar, müsellemler, yörükler, topçular, emekli sipahiler madenlerde asli çalışanları oluştururken; voyvodalar, zabıtlar, martaloslar, subaşılari, bölükbaşılari ve sekbanlar ise madenlerin güvenliğinden sorumlu olarak görev yapmışlardır (Turan, 1981, 50) Özbay (2003)'a göre ise madencilere “*madenciyan taifesi*” denilmektedir. Bunlar; madenci, kömürçü, tomrukçu, ve ahenger (demirci) gibi farklı unvanları olan çalışıanlardır (Özbay (2003, 50).

Ancak bu konuda en tafsilatlı çalışıma Yüksel (1997) tarafından yapılmıştır. Maadin-i Hümayun olarak anılan Keban-Ergani madenlerini konu bu çalışmada, emanet yöntemiyle işletilen bu madenin çalışıanları üç farklı kategoride değerlendirilmiştir; idari kadro, güvenlik görevlileri ve teknik elemanlar.

3.1. Maden İdarecileri: Emanet usulüyle yönetilen madenlerde üç temel idareci bulunmaktadır. Bunlar “*maden emini*”, “*maden emini vekili*” ve “*kâtip*”tir. Bu üç yönetici, emanete konu hususlarda, özellikle suiistimal ve yolsuzluk gibi konularda, diğerlerinden bağımsız olarak ilgili durumu payitahta bildirmekle mükellefti. İdari kadroda yer alan bu üç yönetici ayrı ayrı ele alınacak olup diğer idari çalışıanlar tek bir başlık altında özetlenecektir.

- Maden Emini: Emîn, “*kendisine güvenilen, hıyanet etmeyen, sözünde duran, vefalı; başkalarından korkmayan kimse*” anlamına gelir (TDV Sözlüğü, 1995, 111). Eminler genellikle vergi, gümrük, ihtisap ve benzeri işlerin yürütülmesinde devlet tarafından atanan yöneticilerdir. Emanet usulü ile işletilen madenlerdeki emimler, yönetilecek madenin önemine binaen, genellikle kapıkulu kökenli kişiler arasından atanmaktadır. Maden emimleri madende üretimin devamlılığını ve karlılığını sağlamak, maden işçilerini muhafaza etmek, elde edilen cevheri payitahta göndermek, her cari dönem sonunda ortaya çıkan gelir ve giderleri gösteren hesap defterlerini darphaneye göndermek ve madenler, madenciler ve madenlerin bağılı olduğu yerleşim yerlerinde güvenliğı sağlamak gibi görevleri vardır.

Maden emimleri “*serbestiyet ilkesi*” ve “*ber vech-i istiklâliyet*” üzere faaliyette bulunma yetkisini haizdir. Yani maden emimleri, yönettikleri madenler ve bu madenlerin bağılı buldukları yerleşim birimlerinde kısmen bağımsız bir yönetim sergilerlerdi. Madende çalışıan işçilerin her türlü işleri, hukuki ihtilafları, madenlerde ihtiyaç duyulan malzemelerin temini maden emimlerinin kararına göre çözüme kavuşturulurdu. Maden emimleri, civardaki yerleşim birimlerinde görevli kadı ve örfî idare yetkililerine tabi olmaksızın bu işleri yapar, ayrıca ihtiyaç duyulması halinde maden emimleri civardaki bu görevlilerin kendisine yardımcı olmalarını talep edebilirdi.

Maden emimleri yetki sınırları içerisinde bulunan mukataaları (devlete gelir getiren kiralık arazi) ve voyvodalıkları kendi atadığı adamlar vasıtasıyla yönetir, birtakım vergilerin toplanmasında merkezi idare tarafından görevlendirilebilirlerdi.

Maden emimlerinin işlerin görülmesinde kullanılması amacıyla kendisine bir miktar sermaye verilir, ihtiyaç duyulursa bu fonlar daha sonra değişik şekillerde ikmal edilirdi. Madenin bulunduğu eyalette toplanan vergi gelirlerinin bir kısmının maden eminine tahsis edilmesi en çok bilinen yöntemdir.

- Maden Emini Vekili: Bir maden idaresine bağılı olmakla birlikte asıl maden bölgesinden uzakta bulunan madenler “*vekil*”ler tarafından yönetilirdi. Maden

emini vekil olarak atanmasını talep ettiği kişi ile ilgili İstanbul'a yazılı bir müracaatta bulunur, uygun bulunan kişiler bir yıllığına bu göreve atanırdı. Vekiller performanslarına göre bu görevlerde uzun yıllar kalabilirdi. Vekiller daha önce o madende idari birimlerde çalışmış kişilerden ya da bölgedeki nüfuzlu kişiler arasından seçilirdi.

- **Kâtip:** Maden emininin maiyetinde, daimî statüde bir çalışandır. Madenlerin işletilmesinde gerekli olan yakacak malzemeler, madenlere tahsis edilen gelirlerin toplanması, kaydedilmesi, elde edilen ürünlerin kaydedilmesi ve madenle ilgili her türlü yazışmanın hazırlanması gibi görevleri vardır.
- **Diğer İdari Görevliler:** Maden emini, vekili ve katip dışında, *kethüda* (bir çeşit özel kalem müdür), *mühürdar* (maden emini adına yazışmaları mühürlemekle görevli olan kişi), *haznedar* (madenden elde edilen ürünleri ve madene tahsis edilen gelirleri muhafazadan sorumlu çalışan), *vekilharç* (maden emininin emirlerini tebliğle görevli olan çalışan), *birun ağası* (madenin ödemelerinden sorumlu çalışan), *peşkir ağası* (maden çalışanların ihtiyaç duyduğu sarf malzemelerinin temininden sorumlu çalışan), *sarraf* (madencilerinin ödemelerini gerçekleştiren kısa süreli finansman sağlayan kişiler), *çukadar* (maden emininin maiyetinden olup eminin verdiği işleri yapan kişidir), *tahsildar* (madene tahsis edilen gelirlerin tahsilinden sorumlu olan çalışandır), *şatır* (maden eminine gittiği yerlerde refakat eden, bir nevi özel koruma; eminin atanma haberini duyuran kişi), *konakçı* (maden emininin hizmetinde bulunan kişiler ile madenin güvenliğini sağlayan çalışan askerlerin iâşesini teminle görevli olan çalışanlardır) ve *tatar* (madenlerden elde edilen cevherlerin ilgili yerlere ulaştırılması hususunda görevli çalışanlardır) gibi farklı idari çalışanlar da madenlerde görev almaktadır.

3.2. Güvenlik Görevlileri: Osmanlı'da mukataalar, ister bir emin isterse mültezim vasıtasıyla idare edilsin, emirlerine asker verilmezdi. Ancak icap etmesi halinde eminler askeri yükümlülükleri karşılamakla mükellefti. Yani merkezi idarenin talep etmesi halinde eminler, asker toplamak ve ilgili yerlere götürmek ya da göndermekle görevlendirilebilirlerdi. Maadin-i Hümayun'da güvenlikten sorumlu görevliler; *Serdivangân* (bir sefer ya da görev esnasında divangân bayrağını taşımakla görevli olup maiyetindeki askerlerin ulufeleri maden hazinesinden ödenirdi), *gece nazırı*, *başbuğ* (eşkıyalık faaliyetlerine karşı hazır durumda bekleyen güvenlik görevlilerinin başında bulunur), *serdar* (güvenlik ve asayiş konularında maden eminine yardımcı olur), *tüfekçibaşı* ve *delilbaşı* (maden emininin maiyetinde bulunan tüfekçibaşı piyadelere, delilbaşı ise süvarilere komuta eder), *madenci bölükbaşısı* (fiilen üretimin yapıldığı maden ocaklarında madenleri ve madencileri eşkıyalara karşı korumakla görevli, genellikle yerel halktan olan kişi) ve *kışlakçılardan* (madencilikte çalışılmayan sezon olan kış döneminde cevher fırınlarını korumakla mükellef olan görevliler) oluşmaktadır.

3.3. Teknik Elemanlar: Bu çalışanlar bizzat madenin ocaklardan çıkarılması ve işlenmesi ile görevli olan kişilerdir. Maden-i Hümayunda istihdam edilen teknik görevliler; *Maden yiğitbaşısı* (maden bölgesinde yeni maden yataklarının keşfi, hangi madenlerde üretim yapılacağı konusunda maden eminine bilgi vermek ve maden ocaklarının kontrolünü yapmakla görevli kişi), *baltacılar* (madenlerde yakıt olarak kullanılacak odunların kesiminde görevli kişiler), *kömürcübaşı* (madenlerde kullanılacak olan kömürün temini ve madene ulaştırılmasına nezaret eden kişi), *kelekçiler* (madende kullanılacak yakacakların

madene ulaştırılmasında görevli kişiler), *iskele sırtkçıları* (keleklerle Keban'a ulaştırılan yakacak malzemelerin karşı kıyıya taşınmasını temin eden görevlilerdir), *kütük ağası* (madende kullanılacak tomrukları teslim alan kişi), *kömür ağası* (madende kullanılacak kömürleri teslim alan kişi), *iskele kömürçübaşı* (kömürleri teslim alan kişilere nezaret eder), *kömür memuru* (toplanma alanından kömürü alıp iskeleye kadar getiren kömürçü ağası kömürü iskele kömürçübaşısına teslim eder; bu kişi kömürü madene ulaştırır), *dolapçılar* (madenlerde biriken cevher, su, taş, toprak gibi malzemelerin dışarı çıkarılmasında kullanılan dolapları kullanan kişiler), *ustabaşı* (cevherin çıkarılması, taşınması, gibi işlerden sorumlu olan ustabaşılar bu görevleri evlatlarına devrederlerdi. Maden emininden aldıkları sermayenin ustalara ve diğer işçilere dağıtımını yapan teknik işlerin görülmesinde en yetkili kişilerdi), *usta* (diğer bir ifadeyle hutman, ustabaşının emirleri doğrultusunda cevherin çıkarılmasından fırınlanmasına kadar tüm işlemlerde ustabaşısına yardımcı olan kalifiye çalışanlardır), *pristadlar* (cevher hazırlama konusunda mahir olan bir çeşit sarraf), kal ağası (cevherlerin fırınlanmasına nezaret eden kişiler) ve maden işçilerinden oluşmaktadır.

Yüksel (1997)'e göre, maden işçileri "*amele-i madenciyan*" olarak adlandırılmaktadır. Bunlar maden aramakla görevli iseler "*arayıcılar*", cevher kazmakla görevli iseler "*külünkzen*" veya "*taşçı*", kazıyıcıların çıkardıkları cevheri taşımakla görevli iseler "*tekneci*", "*harfiyatçı*" veya "kuyucu", cevherin izabesi sırasında fırınların yakılmasında sorumlu iseler "körükçü" olarak adlandırılırlardı.

Madenlerin olduğu bölgede bulunan köylüler maden işçisi olarak yazılır, eğer maden ocağı yeni açılmışsa diğer ocaklardan getirilen tecrübeli çalışanlar istihdam edilirdi. Maden çalışanlarının işlerine yürütme (valiler) ve yargı mensupları (kadılar) müdahale edemezdi. Maden işçilerinin arasında ya da bir maden işçisiyle başka biri arasında bir hukuki ihtilaf varsa, madencilik faaliyetlerinin kesintiye uğramaması için maden emînleri bu hukuki ihtilafları şeriat hükümlerine göre karara bağlardı (Özdingiş 2004, 41).

Madende genellikle madene yakın köylüler çalıştırılırsa da bazı durumlarda başka bölge ve ülkelerden nitelikli işgücü getirilmiştir. Çalışanlara günlük ücret (yevmiye) verilmiş, birtakım vergilerden muafiyet sağlanmış ama madene yakın bölgelerde yaşayanlar için madende çalışmak zorunlu hale getirilmiştir (Özby, 2003 48). Madenlerde verimliliğin azaldığı buna karşın maliyetlerin arttığı dönemlerde çalışanların yevmiyeleri artırılmış ve avans verilmek suretiyle işçiler gözetilmiştir (Kartalkanat, 1990, 70). 19. yy.'in ikinci yarısından itibaren sosyal amaçla kurulan yardım sadıklarından (iane-i madenciyan) madencilerin aileleri de yararlandırılmıştır. Çevre halkının sayıca yetersiz olması halinde, idari bir tasarruf ile birtakım köyler ve kazalar madene bağlanarak işçi sayısı artırılması oldukça sık görülen bir yöntemdir. Madencilere çeşitli dönemlerde sosyal destek sağlanmıştır. Madencilerin çalışma şartları ağır olup gün doğumundan gün batımına kadar çalışırlardı. Kaza ihtimalinin oldukça yüksek olduğu çalışma sahalarında madenciler çalışma şartlarındaki sıkıntılar sebebiyle sağlık sorunları da yaşamaktaydı. Madenlerin çoğunlukla yerleşim yerlerine uzak bölgelerde olması buralara intikali zorlaştırmakta, işçiler kendileri için inşa edilen barakalarda konaklamaktaydı. Bu sebeple, beslenme başta olmak üzere günlük ihtiyaçların karşılanmasında birçok zorluk yaşanmaktaydı (Özby, 2003, 49-50).

Madenlerde çalışma şartlarının düzenlenmesi, etkinlik ve verimlilik ilkeleri çerçevesinde maliyetlerin düşürülmesi ve üretim artışı sağlanması için değişik dönemlerde bazı çabalar gösterilmiştir. Galeri tipi işletmelerde elde edilen maden cevherlerinin maden ocağından dışarıya taşınması amacıyla çalışanların sadece beden gücü kullanarak cevher taşınması hem çok zor hem de çok zaman harcanan verimsiz bir yöntem olması sebebiyle maden galerilerinin içerisine taşıma işlerinde kullanılmak üzere raylar döşenmesi planlanmıştır. Mesela Ereğli madeninde bu yöntem kısmen uygulanmıştır (Özby, 2003).

4. Osmanlı Devleti'nde Maden İşletmeciliği ve Yaşanan Problemler

Osmanlı'da madenlerin işletilme yöntemleri, maden işletme hukuku vb. konularda bir takım çalışmalar mevcut olsa da maden işletmelerinin tarihi, madenlerin Osmanlı maliyesindeki yeri, Osmanlı madencilik sektöründe yaşanan sorunlar, madenlerde çalışan işçilerin çalışma şartları, madencilik usulleri ve teknolojisindeki gelişmeler, çıkarılan madenlerin sivil ve askeri alanda kullanımı (Öcal, 2018, 190) ile maden işletmelerinin yöredeki ekonomik ve kültürel etkileri gibi konularda yapılan çalışmalar yok denecek kadar azdır.

Anadolu topraklarında maden işletmeciliğinin binlerce yıllık bir geçmişe sahip olmasına karşılık 1850'li yıllara kadar işletmeciliğin oldukça iptidai şartlar ve usuller çerçevesinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Bunun en önemli sebebi madenlere duyulan ihtiyacın hızla artması olabilir. Sanayi devrimine kadar kullanım miktarı, çeşitliliği ve alanları sınırlı olan madenlere olan ihtiyaç hızla artmıştır. Daha önce mekanik yollarla kayalardan aşınan ve akarsular içindeki kumların arasından toplanan veya yüzeysel ocaklardan çok fazla derine inmeden elde edilen demir oksit cevherlerinin küçük ve ilkel fırınlarda eritilmesi yoluyla elde edilen demir madenleri için günümüzde 10 milyon tona kadar rezerv miktarı "küçük" olarak nitelendirilmektedir (İzbrak, 1944, 215).

Osmanlı Devleti, işlenen madenlerin yurt dışına çıkarılması konusunda oldukça temkinli davranmış; altın, gümüş gibi değerli madenlerin yanı sıra, bakır, kurşun, demir gibi askeri teçhizatın üretiminde kullanılan madenlerinde bazı devletlere ihracını yasaklamıştır. Bu durum Osmanlı Devlet aklının madencilik politikalarında güçlü ve planlı bir duruşunun olduğunu göstermesi ve maden istihsalinin etkilediği sektörler hakkında bilgi sahibi olup doğru politikalar izlediğini göstermektedir (Arıkan, 1991, 297). Ancak devlet çeşitli konularda zorluklar yaşamaya başladığında bu konudaki stratejisini değiştirmek zorunda kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nde madenler bizzat devlet tarafından işletilir ya da emanet yoluyla devlet tarafından işletilirirdi. Devlete ait madenlerin yönetimi "*maadin nazırı*"na, emaneten işletilen madenlerin yönetimi ise "*maden emini*"ne aitti. Madenlerin işletilmesinde diğer bir usul ise "*mukataa*" olup bu yolla işletilen madenler "*mültezim*"lere ihale ile verilirdi (Bayartan, 2008, 137).

Osmanlı Devleti'nde madenlerin işletilme nizamı, Balkanlar'da gerçekleştirilen fütuhathar sırasında fethedilen topraklardaki işletmecilik kuralları çerçevesinde tanzim edilmiştir. Osmanlı Devlet yönetimi, Balkanlardaki maden işletme uygulamalarından şeriata aykırı olmayan hususları aynen almış, şeriata aykırı olduğu düşünülen hususları ise şeriat hükümlerine göre düzenleyerek uygulamıştır. Osmanlıların kanuni hükümlerin tesisinde Avrupa devletlerini örnek aldığı iddiasının gerekçesi de budur (Akagündüz, 1992).

Osmanlı Devleti maden işletmeciliğinde Avrupa kanunları ve uygulamalarını örnek alarak sektörü özel müteşebbislerin çalışma yapmasına imkân sağlayacak şekilde yeniden düzenleyerek hem finansman yükünden kurtulmak hem de madenler vasıtasıyla elde edeceği vergi gelirlerinin artmasını sağlamayı amaçlamıştır. Fakat maden ocaklarının işletme imtiyazının özel sektöre geçmesiyle birlikte finansman, altyapı, bilgi ve teknolojik açıdan yetersiz olan şirketlerin Osmanlı Devleti'nin madenlerden elde etmeyi umduğu getirinin artmak bir yana, daha da azalmasına sebep olmuştur (Bayartan, 2008, 139).

Osmanlı işletebileceği madenleri ayırıyor, kalanlarını kendisine düşman olmayan devletlerin vatandaşlarına ihale ediyordu (Tızlak, 1996, 706). İşletmenin özel sektöre verilmesinin en önemli sebebi sermaye sıkıntısıydı. Bu sebeple gerekli hukuki düzenlemeler yapılarak hem gerçek hem de tüzel kişiler bazı şartları taşımak kaydıyla maden işletme imtiyazına sahip olabiliyordu. Ancak özel işletmelerinde sermaye sıkıntısı

vardı. Kendi öz kaynaklarıyla üretim yapamayan işletmeciler dışarıdan borç alıyor, işletme maliyetleri yüzünden karlılık düşüyor ve işletmeciler madenleri bırakmak zorunda kalıyordu. (Tızlak, 1996, 705).

Özellikle harp zamanı ya da harbe hazırlık söz konusu ise hem malzeme temini hem de ekonomik açıdan madenlerin işletilmesi oldukça önem kazanır, madenlerin faaliyetlerine mütemediyen devam edebilmeleri için her türlü önlem idare tarafından alınırdı. Madenlerin işletilmesinde ihtiyaç duyulan odun, kömür, odun kömürü gibi sarf malzemeleri ile çalışan işçilerin yaşları maden civarında bulunan köy ve kasabalardan temin edilirdi. Her yerleşim birimi ihtiyaç duyulan malzemelerin ne kadarlık kısmını karşılaması gerekiyorsa o nispette malzemeyi tedarik ve teslim ederdi. (Özdingiş, 2004, 41). Maden civarındaki yerleşim birimlerinde ikamet eden kişiler madende kullanılacak malzemeleri temin etmekle mükellef oldukları gibi madende çalışmaya da icbar edilirdi (Yüksel ve Üner 2019, 475). Köylülerin zorla çalıştırılması madenlerdeki üretimi ve karlılığı düşüren oldukça önemli bir etkendi.

Maden sektörünün en önemli girdilerinden olan, yakacak olarak fırınlarda kal ve izabe işlemleri için kullanılan, odun kömürü, kömür ve odunun temininde de zamanla zorluklar yaşandığı görülmektedir. Odun temin edilen ormanların tükendiği, kömürün nakliyesinin zahmetli ve pahalı olması, nakliyede modern araçların kullanılamaması sebebiyle maliyetlerin artması ve coğrafi zorluklar maden üretimini zorlaştırmıştır. Madenlerin teknik açıdan yetersiz oluşu, maden ocaklarını su basması ve bu suyun tahliyesinde zorluklar yaşanması, üretim usul ve tekniklerinin geliştirilememesi de maden üretimi için zorlaştırıcı unsurlar arasında sayılmaktadır (Saylan 2014,86-87).

Osmanlı maden üretimini olumsuz yönde etkileyen olaylardan birisi de güvenlik problemleridir. Madenlerin ve madencilerin güvenliğini sağlamak ve civardaki çetelerin saldırısından korunmak için devlet tarafından maden civarına yerleştirilen aşiretlerden ve yahut civardaki kudretli beylerden güvenlik hizmeti alınması rutin bir uygulamadır (Yüksel ve Üner, 2019, 475).

Maden sahalarının işletme imtiyazının yabancılara verilmeye başlanmasıyla birlikte birçok kişi madeni işletmek yerine ikili ilişkilerini kullanarak aldığı maden imtiyazını para karşılığı başka kişilere devretmeye başlamıştır (Kartalkanat, 1990, 69). Bizzat madenin kendisinden kar etmenin zorluğuna karşılık belirli sahalarda bulunan madenlerin çıkarılma imtiyazı alınıp satılarak kolay yoldan kar edilmiş, hatta maden imtiyazı alıp satan şirketler bile kurulmuştur. Devlet yöneticileri bunu bilmesine rağmen bu duruma ses çıkarmamış her alım satımda elde ettiği vergi geliri ile yetinmekte bir beis görmemiştir.

19. yüzyılla birlikte Osmanlı Devleti'nin aşağı çıkmaya çalıştığı savaşlar ve ayaklanmalar, özellikle Rumeli bölgesinde yaşanan toprak kayıpları, devlette yaşanan idari, askeri ve mali krizler madencilik sektörünü de etkilemiştir. Maden mevzuatının sıklıkla değiştirilmesi, mevzuatın boşluklarından faydalanılarak elde edilen imtiyazların kötüye kullanımı, dünya maden fiyatlarındaki dalgalanmalar (Amerika ve Afrika'dan getirilen ucuz madenlerin Avrupa'da kullanılması) madencilik sektörünü olumsuz yönde etkilemiştir. Uzman işgücünün yokluğu, maden yollarının yetersizliği, kış mevsiminde üretim yapılamaması gibi hususlarda madencilik sektörünün zorluklar yaşamasına sebep olmuştur. Devletin sermaye eksikliğinin yanı sıra bürokrasinin çok ağır işlemesi ve devlet görevlilerinin suiistimalleri de madencilik sektöründeki problemler arasında sayılmaktadır (Öcal, 2018, 192-199).

5. Sonuç

Madencilik ülkeler açısından stratejik bir öneme sahip olması sebebiyle hem geçmişte hem de günümüzde devlet yöneticileri tarafından hassasiyetle üzerinde durulan bir sektör olmuştur. Sanayi devriminin başlamasıyla ehemmiyeti gittikçe artan, farklı kullanım alanları keşfedilen madenler, bilim insanların çalışmaları ve teknolojik imkanların kullanılmasıyla çeşitlenmiş, endüstriyel üretim açısından vazgeçilemez bir sektör haline gelmiştir.

Güzelliği, saflığı, zarafeti ve zenginliği ifade eden doğal taşlar ve kıymetli madenler, nükleer gücü, teknolojiyi, iletişimi, sağlık sektörünü, inşaat faaliyetlerini, tarım ve hayvancılığı, hasılı günümüzde var olan ve olacak olan bütün sektörleri ve üretim süreçlerini direk ya da dolaylı olarak etkileme kapasitesine sahip olması açısından oldukça önemlidir. Bu sebeple, madenlere sahip olmak ve bu madenleri etkin ve verimli bir şekilde işletebilmek, ünlü tarih sosyoloğu İbn Haldun'un "*coğrafya kaderdir*" sözüne hayat veren; "*kaderini kendisi çizen milletlerin*" mutlak hâkim olması gereken bir sektördür.

Ulusal açıdan sahip olduğu önemin yanı sıra maden sektörü bireysel açıdan da oldukça önemlidir. Madenler işletmeciliğinin temel prensipleri olan etkinlik, verimlilik, karlılık gibi ilkelere uygun üretim yapmak, uluslararası pazarda rekabetçi olabilmek zorundadır. Osmanlı Devleti'nin klasik dönemde maden işletmeciliğinin bu şekilde değerlendirildiğini söylemek mümkündür. 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ise madenler stratejik öneminden çok ekonomik önemi olan, devlete gelir getirici fonksiyonlarına binaen araçsallaştırılmış işletmeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde işletme imtiyazının yabancılara verilmeye başlanması, maden işletme ya da arama hakkı elde eden Osmanlı tebaası olsun ya da olmasın birçok hak sahibinin bu imtiyazı suiistimal etmesi, sık sık değişen maden mevzuatında bu durumu engelleyici yaptırımların bulunmaması dikkat çekicidir.

Osmanlı'da madencilik mevzuatı düzenlenirken temel husus, üretimin ve dolayısıyla gelirin artırılması olarak belirlenmiştir. Sektörde üretimin insani yönüne çok fazla ehemmiyet verilmemiştir. Maden çalışanlarına avans verilmesi, yardım sandıklarından yararlandırma, bazı vergilerden muaf tutulma vb. kolaylıklar madencilerin refahını ve mutluluğunu temin etmekten çok üretimi artırmak için yapan uygulamalardır. Madencilikle ilgili olarak 48 yılda 6 değişik nizamname hazırlanmış ve yürürlüğe girmiş olmasına rağmen Osmanlı'da çalışma hayatına yönelik ilk hukuki düzenleme olan ve "*Dilaver Paşa Nizamnamesi*" (Ereğli Maden-i Hümayun İdaresinin Nizamnamesi) olarak bilinen;

"Zorunlu çalışma gibi olumsuz kuralların yanı sıra çalışma saatlerini günlük 10 saat olarak sınırlandırması, çalışma ve dinleme sürelerinin belirlenmesi, barınma yerlerinin işveren tarafından yapılması, ücret alacaklarının diğer alacaklara göre öncelikli olmasının belirlenmesi, işçilerin toplu halde işsiz kalmalarını önlemek amacıyla işverenin işyerini kapatması durumunda önceden bildirme yükümlülüğünün olması, işçilerin önemsiz sayılabilecek hastalıklarının tedavi edilmesi, eğer ağır bir hastalık durumu söz konusu ise evlerine gönderilmesi, münavebeli çalışma".

gibi birçok düzenlemeyi hayata geçiren bu nizamnamenin sadece Ereğli havzasında uygulanmış olması; Padişah onayından geçmediği için kanunnameye dönüşmemesi Oldukça dikkat çekicidir (Yüksel, 2017).

Bir başka husus, maden çalışanlarının kabiliyetlerine bakılmaksızın madene yakın yerleşim bölgelerinde ikamet eden kişilerden olması ve bunların zorla çalıştırılmasıdır. Çalışma şartlarının ağırlığı, çalışma şartlarının uygunsuz olması, kısıtlı sosyal imkânlar, düşük ücret ve maden bölgesini terk etme yasağı gibi birçok uygulama çalışanları olumsuz yönde etkilemiş ve bunun doğal bir sonucu olarak maden üretimi de olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Günümüzde hemen her sektörde çalışma şartları iyileştirilmiş olsa da madencilik sektöründe üretimin çalışan sağlığından daha önce gelmesi ne yazık ki madenci

kayıplarına sebep olmaktadır. Bu durumların engellenmesi için yasal mevzuata uyulması gerekmektedir.

Geçmişten günümüze doğru bakarken dikkat edilmesi gereken en önemli şeylerden biri de sahip olduğumuz madenler ile potansiyel madenlerimizdir. Geçmişte birçok maden yüzeysel olarak kontrol edilmiş, bazıları işletilmeye başlanmış ve daha sonra kapatılmış, bazıları da verimli olmayacakları gerekçesiyle hiç işletilmemiştir. Neredeyse tüm madencilik usullerinde, yüzyıl önceki madencilik işletmeciliği ile günümüzdeki madencilik işletmeciliği arasında teknik, güvenlik, lojistik, arama ve işleme gibi tüm konularda büyük farklılıklar vardır. Devlet başta olmak üzere, özel sektör firmalarının da yeni araştırma ve analiz tekniklerini kullanarak daha önce verimsiz olduğu gerekçesiyle kapatılmış olan madenleri tekrar araştırmasının müspet sonuçlar vereceği düşünülmektedir. İşsizliğin azaltılması, döviz girdisi sağlanması ve bunlara bağlı olarak ekonomik ve sosyal hayatı olumlu etkilemesi sebebiyle sektörün böyle bir çalışma içerisine girmesinin isabetli bir yaklaşım olacağı değerlendirilmektedir.

Madencilik endüstrisinde günümüze ilişkin en önemli öneri, madenlerin ve madencilerin tehlikelere karşı proaktif bir strateji ile korunması mecburiyetidir. Madenlerin korunmasından kasıt; madenlerin fiziksel olarak korunması ve maden üretimi yapılırken doğanın korunmasının yansısı, bu zenginliğin ülkemiz ve vatandaşlarımızın kullanımına sunulmasının garanti edilmesidir. Madencilerin korunmasında ise, maden emekçilerinin can emniyetinin sağlanmasıyla birlikte, oldukça zahmetli ve riskli olan bu endüstride madenci emek arzının sürdürülebilirliğini sağlamaktır.

Kaynakça

- Akgündüz, Ahmed. (1992). Osmanlı Hukukuna Giriş ve II Bayezid Devri Kanunnâmeleri Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri. İstanbul. Fey Vakfı Yayınları.
- Arıkan, Z. (1991). Osmanlı İmparatorluğunda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta). *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Yayınları*, İstanbul 1991, 293-294.
- Ayaz, E. (2013). Sivas Yöresinin Karmaşık Jeolojik Yapısına Bağlı Olarak Gelişen Önemli Maden Yatakları ve MTA'nın Sivas Yöresindeki Yeni Bulguları. *MTA Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni*, 16(13): 65-87.
- Ayaz, M.E. (2012), Sivas'ın Jeolojisi, Maden Potansiyeli, Jeotermal Enerji Kaynakları ve Değerlendirilme Durumları, *Maden Kenti Sivas Zirvesi-II Bildiriler Kitabı*, SivasValiliği,48-78, Sivas.
- Bayartan, M. (2008). XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 10(1): 137-155.
- Gençbay, B. ve Dinlen, İ. (2022). Madencilik Sektörüne Ait Temel Ekonomik Göstergeler. 10 Aralık 2022 tarihinde <https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden-serisi/img/TEG2021.pdf> adresinden erişildi.
- İzbrak, R. (1945). Türkiyede Madencilik. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 3(2): 213-226.
- Kartalkanat, A. (1990). Osmanlılarda Madencilikle İlgili Yasal Düzenlemeler ve Madencilik Politikası. *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, 36: 65-71.
- Küçük, T. (2019). 3. Maden Çalıştayı İzmir'de Gerçekleştirildi. 10 Aralık 2022 tarihinde <https://www.petroturk.com/yenilenebilir-enerji-haberleri/3-maden-calistayi-izmirde-gerceklestirildi> adresinden erişildi.
- Öcal, Yaşar (2018). 19. Yüzyılda Osmanlı Madencilik Sektörünün Sorunları. *OTAM*, 44 /Güz 2018: 189-220.

- Özbay, R. D. (2003). 19. Yüzyılda Osmanlıda Devletin Emek İstihdamı [Yayımlanmamış Doktora Tezi] Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Konya.
- Özdingiş, Vicdan (2004), “Osmanlı Devrinde Madenler ve Madenlerin İşletilmesi”, Maden Mühendisleri Odası Dergisi, (67), ss. 41-42.
- Saylan, K. (2014). Gümüşhane: idari, sosyal ve ekonomik tarih (1850-1918). Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Taştekin, S. (2020). Osmanlı Maden Hukukunda “Taharri Hakkı” ve Maden Nizamnamelerindeki Tekâmülü. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(2): 1003-1028.
- TDV Sözlüğü. (1995). *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:11,111. İstanbul.
- Tızlak, F. (1996). XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları . *Bulleten*, 60(229): 703-718.
- Topkaya, M. ve Bircan, A. (1968). Türkiye Madenciliğinin Tarihçesi. *Bilimsel Madencilik Dergisi*, 7(3): 170-174.
- Turan, M. (2013). Madenciliğimizin Tarihsel Gelişimi. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 5, s.1324-1346. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yüksel ve Üner. (2019). Osmanlılar Devrinde Bir Maden Nasıl İşletilemez? Sivas Suşehri Geminbeli Simli Kurşun Örneği. *Her Yönüyle Sivas Kongresi'nin 100. Yılında Sivas Uluslararası Sempozyumu, Sivas, Türkiye. 25 - 27 Nisan 2019, cilt.1, ss.473-498*
- Yüksel, B. (2017). Çalışma İlişkilerine Yönelik İlk Düzenleme: Dilaver Paşa Nizamnamesi ve Çalışma Hayatına Etkileri. *İş ve Hayat*, 3(6): 155-178.
- Yüksel, H. (1997). *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri, 1776-1794 Tarihli Maden Emni Defteri*, Dilek Matbaası, Sivas.

Extended Summary

The mining industry, which has an indispensable place in the lives of people and societies, has been one of the most effective factors in achieving the level of technology and prosperity of developed countries throughout history. Although the mining sector contributes directly to the economy, it has a special importance due to the inputs it provides to other areas of the economy, especially the manufacturing sector. The high added value and employment creation capacity of the mining sector, as it is an activity mostly carried out in regions close to rural areas, prevents migration from rural to urban areas and accelerates regional development. Since the mining sector is a strategic field of study, it has always been tried to be kept under control by the states. The Ottoman State acted very sensitively on issues such as the operation of the mines extracted on its own territory, the use and export of the mined mines.

With the conquest of new lands, the borders of the Ottoman State expanded, and accordingly, the number and variety of mines owned by the state increased. In the periods when the understanding of production is not yet mature, the importance of mines is as much as the degree of meeting the needs. With the realization of the industrial revolution, the increase in the need for mineral products has further increased the need for the mining sector and its products. With the discovery of new continents and mines, the necessity of taking precautions in many issues such as the financial fluctuations experienced in the Ottoman State, the imbalances in mining production and demand, the development of new technologies and methods in mineral processing, the employment of qualified workforce has emerged.

Starting from the second half of the 19th century, the Ottoman State made various arrangements in the field of mining. In the last century, which was the worst period of the State-i Aliyya, no positive results could be obtained in the mining field, as in many other issues. In this period, the Ottoman State made some legal arrangements to meet the increasing mineral need, although legal arrangements were made on many issues such as ownership of mining lands, different mining operation methods, right to mine exploration, transfer of operating rights, and the rights of the state over production obtained from mines, the desired results were not realized. . In addition to the legislative shortcomings arising from the state, business concessionaires also contribute greatly to this result.

Mining has a very special position in the Ottoman State. The mines, which are managed by a "emîn of mining" or a "multezim", operate for the production of goods that people use daily, as well as war equipment of the state. For this reason, mines and miners are constantly protected by the state. While the state protected the mines against bandits in order to ensure the continuity of production, it also protected the miners financially and legally. In the enmity of a miner with another person, the judge is not the judges, but the mine trustee. This is a precaution taken to save time and not to stop mining production. When it comes to the economic protection of miners, issues such as not collecting some taxes from the miners, making payments to the miner families in need from the aid fund, increasing the daily wages given to the miners in times of economic depression or paying these daily wages as advances can be counted.

Although some measures have been taken to protect the miners, it is difficult to say that the miners are very satisfied with their working life. Because the people living in the settlements close to the mine could not have the right of choice and were forced to work in the mines. Along with this practice that restricts human freedom, factors such as long working hours, tiring work, and the high risk of work accidents have caused inefficiency in production.

One of the most important problems in the Ottoman mining sector is the processing of the raw mines and the process of obtaining ore. The depletion of forests in the vicinity where the wood used as fuel in the mines is supplied, is an alternative product, but the

transportation costs of lignite coal also make it difficult to process ore and cause costs to increase.

Even though the Ottoman State had to leave many underground resources after the land losses, there is still a rich mining potential in Anatolia today. The aim of this study is to raise awareness about the potential power we have and to review the activities in this strategically important sector in the light of past experiences.

Ek bilgiler

Çıkar çatışması bilgisi: Sorumlu yazarlar, çalışmada çıkar çatışması olmadığını kabul etmektedir.

Destek bilgisi: Çalışmada herhangi bir kuruluştan destek sağlanmamıştır.

Etik onay bilgisi: Çalışma, etik onay belgesi gerektirmemektedir.

Katkı oranı bilgisi: Yazarın katkı oranı %100 şeklindedir.